

חלק שני

ניסיון הקואופרציה החקלאית בארץ-ישראל

ושמו זגורלו (Zagarolo) תיאר סימונדי (Sismondi) בחיבורו "Neue Studien". השווה משלי, תיאוריה של הכלכלה הצרופה והמדינית, מהד' 5, עמ' 599. זהו יוצא מן הכלל בעיני התיאוריה הקפיטליסטית הרווחת, שאינה יכולה ליישב יש להעיר כאן כי לא רק בעריה הקטנות של יוטה כי אם בארצות-הברית כולה גם היום זה כך. סינקלייר לואיס (Lewis) היטיב לתאר זאת ברומן שלו Main Street, שזכה להצלחה מרשימה ביותר.

.8

גבעת מרהביה בראשיתה

עליהם בלי קושי. הואיל והתיישבותה של היהדות המזרח-אירופית יש לה עסק בעיקר עם אנשים עירוניים מן הסוג הזה, שכוחם הגופני או על-כך פנים יכולתם החקלאית מועטים הם, הרי השיטה הזאת של התיישבות היא בלי-ספק המתאימה ביותר, אם לא האחת והיחידה האפשרית.

המטרה הסופית של ההתיישבות היא להעביר את כל המשק החקלאי לקואופרטיב ההתיישבותי, שיהיה מורכב מן הנאחזים במקום ומן הפועלים המתערים בו, על-ידי מכירה במחיר נמוך ובתנאי-שלום נוחים, בשביל להקנות מצד אחד למתיישבים את זכות-הבעלות המלאה, ומן הצד השני לשחרר את הסכומים שהשקיעה בהתחלה "החברה היהודית להתיישבות במזרח" ולהשתמש בהם לייסוד מושבות נוספות, שיוכלו אחר-כך לתת להמונים יהודיים גדולים יותר ויותר מקורות-מחיה ועצמאות.

עד שייסוד הקואופרטיב ההתיישבותי ועביר אליו את המשק החקלאי מן החברה על-ידי קנייה, תהיה ההכנסה ברוטו של המפעל מתחלקת באופן הבא:

1. תחילה יש לנכות את הסכומים הדרושים על חשבון האמורטיזציה והפחתת-הערך;
2. מניות-ההשתתפות של החברים מקבלות 4 אחוזים ריבית שנתית, שתשולם בתאריכים שייקבעו על-ידי האספה הכללית;
3. מן הרווח הנקי של המפעל, שיישאר לאחר הניכויים, ישולמו 50 אחוזים כדיבידנדה של ההון לפי גודל ההשקעות;
4. שאר 50 האחוזים של הרווח הנקי נזקפים לטובת הפועלים – הכול ביחס לשכר-העבודה ששולם להם.

על-ידי הכנה כזאת של מקומות-מחיה, שבמשך שורה של שנים הם מובאים לידי מצב הנבתיפרי ומוכנים בהם בתים לדיור וכל הדברים הדרושים, נוצרת – כבר למן ההתחלה – הודמנות בטוחה וכדאית לעבודה בשביל פועלים, כלומר, גם בשביל עובדים בעלי הכשרה חקלאית מוקדמת וגם בשביל עובדים פשוטים. הרי דבר ידוע הוא, שאפילו בארץ-ישראל עצמה אין המושבות שנוסדו עד עתה, או שיטת ההתיישבות שהשתמשו בה עד עתה, ממציאות אפשרויות עבודה מספיקות אף לפועלים היומיים היושבים שם זה שנים והמורגלים אל התנאים שם, כך שהיסודות האלה, השייכים אל החלק רבי-הערך ביותר של חומרי-ההתיישבות שלנו, אנוסים – בייחוד בשנים האחרונות – להגר מארץ-ישראל ולחפש מקורות-פרנסה חדשים באוסטרליה, בקנדה, בארגנטינה ובארצות-הברית.

לפועלים היומיים הללו, שבתנאים הקיימים בזמן הזה אינם יכולים להחזיק מעמד בארץ-ישראל, צריכה קודם-כול להינתן האפשרות להישאר במקצועם ובארץ-ישראל או בשטחים הסמוכים לה במישרין. – אבל גם מן הזרם הגדול של ההגירה ממזרחת של אירופה, הנשפך כיום אל הארצות הרחוקות ביותר, שנוסף לריחוקן הן מתחילות כבר עכשיו להיסגר בפני כניסתם של יהודים – מן הזרם הגדול הזה יש להפנות קודם-כול לפחות חלק קטן אל המזרח ואל תנאים בריאים.

אם שאיפותינו ימצאו את התמיכה הדרושה, אפשר מאוד – והרי זה הוא אחד מן הרעיונות המנחים של מפעלנו – כי עד מהרה יתן מפעל-ההתיישבות שלנו להמונים היהודים לחם, ולחם כמובן הרחב-ביותר של המלה הזאת.

שהרי אין זה מכוונתה של חברת-ההתיישבות היהודית הזאת להשיג על-ידי יישוב

פרוספקט של החברה היהודית להתיישבות המזרח* (JÜDISCHE ORIENT-COLONISATIONS-GESELLSCHAFT)

פרוספקט

התנאים המדיניים והכלכליים, ההולכים ונעשים קשים יותר ויותר דווקא באותן הארצות, שבהן מתגוררים המוני-העם היהודיים העיקריים, מכריחים כל שנה ושנה מספר גדול מהם להגר ממקומותיהם. לעשרות אלפיהם הם מתפורים בלא תכנית ובלא מטרה אל כל רוחות העולם, ולא זו בלבד שבחלקם הגדול-ביותר הם הולכים לאיבוד לגבי היהדות, אלא שגם בארץ החדשה הם נופלים לתוך המצוקה הישנה, משום שאין כוחם מספיק כדי להילחם את מלחמת הקיום בתנאים שנשתנו.

בשביל לעמוד נגד הרעה הזאת, נוצרה חברה יהודית להתיישבות במזרח (חברה רשומה בערבון מוגבל) שמקום-מושבנו של מרכזו בברלין, שקבעה לה למשימה, לעזור למהגרים יהודיים על-ידי פעולת-ההתיישבות מנוהלת כראוי להגיע לידי עצמאות תדירה בתנאים חברתיים בריאים.

עניינו של המפעל הוא: עיסוק קואופרטיבי בחקלאות במזרח והוא קשור בשימוש תעשייתי ומסחרי של המוצרים החקלאיים. בעיקר מובאת בחשבון חקלאות אינטנסיבית, בייחוד גידולי עצים, גידול תולעי-משי ומטעי-טבק, גידול ירקות, גידול עופות וכיוצא באלה.

כדי לתת לכל אדם הודמנות להשתתף במפעל-ההתיישבות הגדול הזה, נקבע גובה ההשתתפות-במפעל בסך 100 מארק, שאפשר לשלם אותם גם בתשלומים חודשיים של לפחות שני מארק. (כל חבר יכול לרכוש עד מאה מניות.)

תכליתה הראשית של החברה היא השימוש בשיטת התיישבות, שהוציאו אותה לפועל בייחוד בקליפורניה בהצלחה מזהירה, שעיקרה בזה, שמספר מסוים של פועלים ועובדי-תעשייה עירוניים, שיש בדעתם להגר בתקופת-זמן מאוחרת ממקומם, מרכזים באמצעות תשלומים קטנים הון מסוים ומוסרים שטח-ארמה, שנרכש בקנייה או נלקח בחכירה עוברת-בירושה, לידי פועלים שכירים, היכולים להיות חברים גם הם, לנטוע בו עצי-פרי או לעבד אותו כגן-ירקות. לאחר שהנטיעות מגיעות לידי הכנסתן המלאה, עובדים החברים לגור במושבה, הם נכנסים אל הבתים שהוקמו שם ומחלקים ביניהם את הארמה המניבה, לפי איזו שיטה שהיא שהוסכם עליה מראש.

יתרונה העצום של השיטה הזאת בהשוואה עם התיישבות-ההמונים הנחפזת הוא בכך, שראשית אין המתיישבים מעמידים את קיומם הכלכלי על מסד חדש כל זמן שהמסד הזה אינו בנוי די-חזוקו כדי לעמוד בפני כל זעזוע; ושנית – שהעבודות הקשות והגסות של זמן-הנטיעה הראשון נעשות בידי פועלים חקלאיים שהם רגילים בהן, בשעה שבחלקו של המתיישב נופלות אחר-כך רק העבודות הקלות הרבה יותר של הטיפול בעצים – הקטיף והאסיף, שגם בעלי-המלאכה העירוני חלושי-השרירים יכול להתגבר

קרקעות במזרח מטרות עסקיות: אנחנו רוצים – אם כי על יסוד עסקי לחלוטין ובאמצעות שיטות עסקיות – לסלול בשביל יהודים נרדפים או חלשים מבחינה כלכלית, על-ידי המצאת אפשרות של עבודה, את הדרך לעצמאות.

הוועד: המועצה המפקחת:
 לואי בריש ד"ר פראנץ אופנהיימר
 (המנהל) (יושב ראש)

חליפת המכתבים עם תיאודור הרצל 1903-1904

אל פראנץ אופנהיימר

וינה, 26 במאי 1903

כסוד כמוס

אדון וידיד מכובד מאוד,

סלחנא לי את צורתו של המכתב הזה, שאינני רוצה לתת אותו לכתוב בשום יד אחרת, ומשום כך אני כותבו על פנקס המכתבים הפרטי שלי¹.

מכתבך היקר גולל ממש אבן מעל לבי. זה ימים רבים אני עמל על מכתב, שרציתי לכתוב אליך בדבר "החברה היהודית להתיישבות במזרח", משום שנתרחש משהו בלתי נעים. אך כיצד יכול הייתי לומר לך את הדבר ההכרחי, בלי לפגוע בך או גם להעציבך בלבד? והנה נותן לי מכתבך המצוין את ההזדמנות לדבר אתך בגילוי-לב גמור.

ד"ר וְרָנֶר, היודע כמה אני מעריך אותך, נתן מקום ב"די ועלט" לקול-הקורא הנושא את שמך. עתה באות שאלות, אם החברה להתיישבות במזרח נוסדה על-ידי הציונים. אין אנו יכולים בשום פנים לומר "כן". אולם אם נגיד בפומבי לא, הרי אתה יכול לראות בזה פגיעה. מה יש איפוא לעשות? הדבר הטוב ביותר היה אילו היו התועמלנים של חברתכם מטעימים בכל הזדמנות מלכתחילה, כי המפעל הזה אין ולא-יכלום בינו ובין ההסתדרות הציונית. שאלה של ד"ר מוסקוביץ² נותנת לי מקום לשער, כי הוא היה מסופק בדבר הזה. נדמה כי מר טריטש³ רצה שוב ללכת לרומניה ולנהל שם תעמולה בעד ההתיישבות הקטנה הזאת בחוגים ציוניים. את הדבר הזה הייתי מוכרח לגנות בהחלט, ואולי אפילו בפומבי. ראשית ובעיקר, משום ש"החברה להתיישבות במזרח" אפילו יעלה בידה לגייס מיליון מארק, לא תוכל להקל את המצוקה העצומה במזרח⁴. שנית, משום שבמקרה הטוב ביותר היא תגייס רק כמה אלפים מארק, ובוודאי לא מאה אלף מארק. אכן, ניסוי קטן, כפי שאתה יכול לבצע אותה במקרה הטוב ביותר, אפשר שיהיה לו בשבילך ובשביל חסידיהן של התיאוריות שלך (אשר גם אני שייך אליהם) ערך מדעי. ערך מעשי, כפי שיכולים להאמין אלה שהאדון טריטש מלהיב אותם, משום שהמדובר הוא על עבודה בלתי-אמצעית, ובכך "מעשית", אין לו לניסוי כזה בשביל הכלל הנתון במצוקה נוראה. ושלישית, הייתי לבסוף אנוס, להיות נגד זה, משום שהדבר היה יכול להביא לידי התפלגות מן ההסתדרות הציונית, והנכס הגדול ביותר שלנו, הסולידאריות המפלגתית, עשוי להתפורר לרסיסים.

האדון טריטש הוא אדם מוכשר מאוד, שברצון רב הייתי משתמש בו; אולם חסרונו הגדול הוא חוסר-המשמעת הפרינציפיוני ממש. משום-כך כבר גרם לנו כמה מכובות, והכריח אותנו כל פעם מחדש להסתייג ממנו בפומבי.

השפיענא עליו, אם יש לך האפשרות לכך. שיטת-הכנופיות היא הירואית מאוד, אך לצערנו חסרת-תוצאות, כפי שמלמדת מקדוניה. הכנופיות מושמדות ללא-תקווה. אדם בעל רוח בלתי-תלויה יכול אמנם להעדיף להיאבד כמפקדה של קבוצה קטנה, במקום שיצטרף אל גוף שלם וגדול יותר, שבו אין הדברים מתנהלים לפי רצונו הפרטי שלו, ובו אין יוצאים להתקפה בזמן שהדבר רצוי לו וכו'.

אולם אתה בעצמך הודית באופן המשמח ביותר במשמעת כדבר הכרחי. אני משאיר לך משום כך את בחירת הצורה, שבה תשליט סדר במקרה של "החברה ההתיישבות במזרח".

ועתה אל שאלותיך. בינינו לבין עצמנו: העניין, שלשמו שימשה המשלחת, הגיע למיצר. אף-על-פי-כן עוד יש לי התקווה עד הקונגרס להביא משהו לידי גמר. רק התקווה, אך עוד לא הביטחון. אני מקווה לקבל את פניך בקונגרס בתורת ציר מברלין.

במסירות נלבבת
שלך בשלימות
ה ר צ ל

הערות

1. פנקס-מכתבים, שנשאר בו המקור הכתוב בעיפרון ונשלח למקבל ההעתק, שנעשה באמצעות נייר-פחם כחול.
2. ממנהיגי הציונות ברומניה.
3. עסקן ציוני בגרמניה שהטיף להתיישבות יהודית בקפריסין ובחצי האי סיני.
4. הכוונה, כמובן, לאירופה המזרחית.

אל תיאודור הרצל

ברלין, 3 ביוני 1903

ארון וידיד מכובד מאוד!

בשובי הביתה מטיוול-אופניים קטן של פפינגסטאן הריני מוצא את שני מכתביך. אני מסכים אתך בשלמות במה שנוגע לשאלות המשמעת, ואין עולה כלל על דעתי, לכסות את כל קפיצות-התיש של דייוויס האמיץ בגבי הרחב ובשמי הטוב. אם הוא העמיד את ההצעה חסרת-השכל הזאת כלשונה, הרי אתפטר מייד מתפקידי במועצה המפקחת.

מה שנוגע לחברה-להתיישבות-במזרח, הרי נדמה לי בכל זאת, שאתה מקטין במקצת את ערכה. גם אני אינני מצפה להשתתפות גדולה, לא לאמצעים גדולים ולא להצלחה מפוצצת: וכי המפעל הזה איננו ציוני במובן המדויק של המלה, יודע אני כמובן גם-כן. אך אני חושב, שהיינו יכולים ליצור אולי דגם, שיוכל לשמש את התנועה הגדולה. הכוונה הזאת בלבד היא שכיוונה את מעשי, ואתה יודע, כי מעולם לא העלמתי את חששותי הכבדים ביחס אל התיישבות-ההמונים הנחפזת. אני חרד לך ולמפעל הגדול. אתה רואה את ההתחלה ואת המטרה; אם אתה רואה כל צעד של הדרך, זאת עדיין אינני יודע; על-כן רצייתי בצניעות גמורה ובכל השקט לחשל בשבילך כלי-עזר. שהוא לא נועד להפוך לנשק כנגדך, דבר זה בוודאי תאמין לי: שום דבר באמת אינו רחוק

ממני יותר מתאוות-הכבוד הקטנה של ראש-כנופיה. יכול אני גם לומר לך בסוד, שלא הייתי נכנס מעולם בעניין החברה-להתיישבות-במזרח, אילולא עורר בי טריטש את הרושם והאמונה, שהוא פועל בהסכמתך. אני רק שמח עליך, שכתבתי אליך קודם שהפצצה התפוצצה, כי דבר אחד צריך אתה לדעת, שכל התגודדות רחוקה ממני. אולי היית יכול לצרף אל המברק מְקֵלֵן איזה פסוק, שבו תאחל בכל זאת הצלחה למפעל הזה, משום שהוא נועד לשמש דוגמה לפעולות גדולות יותר. אם לא, הרי לא! אני יכול לשאת בשלוות-נפש גם זרויף של צוננין, ובלבד שענייננו לא יסכול. ושלא יזהו אותי עם הארון טריטש, שאני מעריכו, דרך אגב, הערכה בדומה לשלך, לכך כבר אני אדאג.

בהוקרה נלבבת
שלך
פראנץ אופנהיימר

אל תיאודור הרצל

ברלין, 5 ביוני 1903

ארון וידיד מכובד מאוד!

יש להצטרף עלייך, שלא יכולת למלא עוד את בקשתי; אולי היתה הודעת-ההסבר שהציע הארון טריטש משפיעה עליך למתן את העמדה העוינת, עליידי תוספת מצדך או כיוצא בזה. הריני מצרף לך על-פי בקשתו המפורשת, בצרור דואר מיוחד, אחד מספריו, שממנו תוכל לראות ולהיווכח, כי האיש הזה כאוב וממורמר, אך בשום פנים לא אויב של תנועתך שלך.

הוא מתאר לפני את המקרה שאתה מודיע לי עליו באופן כזה: הקבוצה בברסלאו מסרה לו הצעות שונות, שהוא היה צריך לייצג אותן באספת-המחונ. בחיבורן של ההצעות האלה גם השתתף. ביניהן נמצאה גם ההצעה ההיא, הנוגעת לחברה-להתיישבות-במזרח, אולם הוא הצהיר בפירוש, שהוא לא יוכל לייצג אותה בניסוח זה. אני לא העלמתי ממנו, כי לפי דעתי לא היה רשאי לקבל עליו אפילו את קריאת ההצעה הזאת, בלי שיהיה לו ייפוי-כוח לכך מן ההנהלה ומן המועצה המפקחת של החברה-להתיישבות-במזרח. על כל פנים אין הפרשה הזאת, אם היא מתוארת כראוי, במה שאין אני מטיל ספק, חמורה עד כדי כך, שאהיה אנוס להכריז על יציאתי בתופים ובקול-רעש. אני סובר כי הרבה יותר טוב הוא, אם אני נשאר בעמדה המכוונת, שבה יש ביכולתי לשמור בפני מעשים נמהרים.

בנוגע לדבר עצמו הריני מביע את התקווה, להשיג ממך לפחות נייטראליות של רצון טוב. מכתבך איננו מכיל שורה אחת בנוגע לחששות שהבעתי באיגרותי אליך, חששות המקבלים בנפשי מיום ליום יותר משקל. אין יכולים לייצר עם, אומה כצמח הנטועה בקרקע שלה. מוכרחים לעלות ולצמוח מהתחלות קטנות, אם גם אפשר שתהליך

הצמיחה יהיה מקוצר, לפי חוקהיסוד הביוגנטי, עד כדאיך, שלמעשה תהיה זאת בסופו של דבר כעין יצירת יש מאין.

הייתי רוצה ליצור לך תא אחר, "כדורית-חלוקה", את הנבט, שאתה תפתח אותו אחר-כך בחממה של הגניוס שלך; מפני מה אתה תופס לכך עמדה דוחה כליכך? קשה לי למצוא את הסיבה לכך. שכן "התפצלותה של התנועה" הרי אינה אלא מליצה. ברגע שאתה פורש את חסותך על הדבר, ברגע שאתה שולח לשם אחרים מן האנשים הנאמנים לך, זה נעשה מכונה העובדת בשירותה של האידיאה הכללית. אתה יכול, אם אתה רוצה, עליידי האספה הכללית להשיג אל תוך ידך את ההתאגדות ואת המועצה המפקחת: האם זה נכון, מבחינה מדינית, לבזבז את הסיכויים האלה בשביל להשיג אחדות האמונות? אני מצדי, עד היכן שכוונותי מגיעות, לעולם לא אגרום לך קשיים. אבל באורח פרטי, מראש אל ראש, מאיש אל איש ומלב אל לב, הייתי רוצה בכל זאת לדבר בבירור ובאמת. כמעט לא תוכל למצוא עוזר ומשתתף, שהוא מרוחק כליכך כמוני מן השאיפה, לרחוף איכשהו את אישיותו אל החזית הקדמית. אם כי יש לי אמביציה, הרי אפשר למלא אותה רק בשטח אחר לגמרי. בציונות הריני משאיר לך לתמיד ומתוך הערצה מלאה ונטולת-קנאה את המקום הראשון. אני רוצה רק לשרת את העניין. ואני מקווה שתמצא דרך, שבה אוכל לשתף-פעולה אתך.

במסירות נלבבת
שלך
פראנץ אופנהיימר

אל פראנץ אופנהיימר

וינה, 8 ביוני 1903

בסוד כמוס

ידיד יקר ומכובד מאוד!

לא רק שאיני רוצה להפריע לך ביצירתו של התא, אלא דווקא לסייע לך. הודעתי מרצוני החופשי שאני חסיד של תורתך, וגם לא שכחתי – כפי שיכולת לראות, כשהזמנתי אותך להשתתף במשלחת¹ – מה שאמרתי פעם. את תכניתך שילבתי במידה מסוימת בתוך תכניותינו. אני חושב עליה, ומסייע להגשים אותה. אני מדבר אליך באמת כגבר אל גבר ומלב אל לב. אנו חושבים עתה לרכוש בארץ-ישראל שטח-ארמה, על כל פנים ובלי לרחוק את רגליהן של כל התכניות הגדולות יותר. אם הקניות האלה יוצאו אל הפועל – (מובן שאינני רוצה להניח שם לספרים הסוריים והיהודיים לרמות אותנו, ומשום כך אני נוהג בזהירות יתירה ובסודיות) – ואם תהיה שם אפשרית התיישבות, אעשה עליי שיטתך שלך, ואמציא לך איפוא את התא.

האופן והצורה, שבה מנהלת החברה-התיישבות-במזרח את תעמולתה, מעוררת בי

אינניעומות. העותק השלוח בזה חזרה, שלפי בקשתך אינני יכול לעשות בו שימוש, מאשר כל מה שאני שיערתי. העובדה שהאדון טריטש נתן לך בשבילי את העותק הזה מפליאה אותי. אלו נקודות-אחיזה יש לו לטענה, שאנו משתדלים "בל מיני השתדלויות אפשריות בשביל לרכוש אותו"? הרי זה ממש מצחיק. כמו שאמרתי לך כך אמרתי גם לאנשים אחרים, כי אני חושב את האדון טריטש לאדם מוכשר מאוד, ובלי שום נטירת שגאה – שכן הוא חטא לא מעט כנגד תנועתנו – הייתי משתמש בו, אילו רצה להיות מוכן כראוי לשימוש התנועה, כלומר, אילו הלך בטור ובשורה. מזה לעשות "כל מיני השתדלויות אפשריות" הרי זה העוה, והיא מעידה כרק, איזו מידה של זהירות מוצדקת ביחס עליו.

ד"ר אופנהיימר יקירי, אני מוקיר אותך מאז אני מכיר את "ההתיישבות הקואופרטיבית"² שלך ואני ירד לך. אל נא תניח לאדם הזה, שוריו יותר מדי, להכניס אותך בצרה. הבהר איכשהו את היחסים, שאם לא כן גם לא אוכל אולי אחרייך ללכת אתך, בשעה שארצה בכך.

אם לא מוקדם יותר, הרי בבאזל נשוחח כליצורכנו.

ברכות נלבבות
המסור לך בכנות
ה ר צ ל

הערות

1. לחצייהאי סיני. אופנהיימר לא יכול היה להשתתף מטעמים פרטיים.
2. במקור: Siedlungsgenossenschaft – ספרו היסודי של אופנהיימר על ההתיישבות השיתופית, יצא לאור, כאמור לעיל, ב-1896, השנה שבה נתפרסם גם ספרו של הרצל "מדינת היהודים".

אל תיאודור הרצל

ברלין, 10 ביוני 1903

ידיד יקר ומכובד מאוד!

תודה נלבבת לך על מכתבך, שהוא גם ידידותי כשם שהוא כבר-תוכן. אני מברך אותך להחלטתך; מקווה אני, כי נתת דעתך על שטח-ארמה שהוא מתאים מבחינה חקלאית, ובייחוד לפי תנאי-המים, ויש אפשרות להרחיבו. אני רואה זאת כנקודת-מפנה חשובה בתולדותיה של הציונות, שהיא מחליטה לעשות ניסויים מוקדמים [בהתיישבות] עליידי ארגונים קטנים, שלפי דעתי אי-אפשר בלעדיהם.

מה שנוגע ליחסי אל טריטש, הרי אין אני יכול לבטל אותו ככה סתם; נכנסתי פעם

אל תיאודור הרצל*

ברלין, 24 ביוני 1903

ידיד יקר ומכובד מאוד!
 בחופזה גדולה שולח אני לך את הטייטה של הודעתי, כפי שאתה מבקש. אם היא תהיה לפי תוכנה וצורתה רצויה לך, הריני מבקש ממך למסור אותה מייד לדפוס; ואם לאו, הריני מבקש לקבל בחזרה את כתביהיד עם הצעותיך.
 אם תטיל עלי להרצות על ההתיישבות, אשלח לך עוד ביוני את כתביהיד של הרצאתי. אני רוצה להיות תמיד דעים אתך בפומבי עוד יותר מאשר בקשרים האישיים.

* נספח למכתבו של אופנהיימר מ-24 ביוני 1903

מערכת נכבדה מאוד!
 שאלות שונות שהגיעו אלי מעוררות אותי להביא לידיעתו של הציבור הרחב את דעתי בדבר תפקידה של "החברה היהודית להתיישבות במזרח" בדרך כלל, ובדבר עמדתה אל התנועה הציונית בפרט.

(1) "החברה היהודית להתיישבות במזרח" היא כמוסד שיתופי כמונן נייטראלית, כמו כל החברות השיתופיות. את הנייטראליות הזאת יש להבין במשמעות כפולה. החברה רוצה מצד אחד לרכוש בשביל תכניותיה את כל אלה שיש להם עניין בגאולתם של היהודים מאירופה המזרחית, והיא פתוחה משום כך במידה שווה לפני ציונים כמו לפני שאינם ציונים.

ומצד שני היא משתדלת, לשם טובתה שלה, לשמור במידת האפשרות על יחסי שלום וידידות עם כל הארגונים היהודיים. אין בכוונתה לגרום הפרעה בתחום פעולתה של איזו הסתדרות אחרת שהיא.

(2) "החברה" בתור שכזאת איננה איפוא לא ציונית וגם לא אנטי-ציונית. הודעתו של המרכז [הציוני] בקלן, עד כמה שהיא מכילה את הקביעה הזאת, היתה לפי עניות דעתי מיותרת, משום שהיתה מובנת מאליה.

ועתה בנוגע לעמדותי האישית!
 אני מכריז ומודיע, שאני מודה בציונות על הבסיס של תכנית באזל; וכך גם רוב הארגונים, שייסדו אתי יחד את "החברה היהודית להתיישבות במזרח". בזה כלולה גם ההודעה, שאין שום דבר רחוק מאתנו יותר מן המחשבה לטפח כיתתיות נפרדת, לגרום להנהלת-המפלגה הציונית קשיים או לרצות ב"פיצול הכוחות". אנו מקווים, להפך, לעשות דווקא לשאיפות ההתיישבות של הציונות את השירות רבי-הערך ביותר, עלידי שבעבודתנו המוקדמת אנו פועלים בכיוון ליצירת בסיס מעשי לפעולות התיישבות גדולה, כפי שהתנועה הציונית בלבד – באמונה זו אנו חרוזים – יש בכוחה להוציא אותה אל הפועל.

המרכז בקלן, כשהזהיר מפני השתתפות בחברתנו מתוך פחד מפני פיצול הכוחות, השתמש באותם הנימוקים עצמם, שהשתמשה בהם בשעתה התנועה הסוציאלי-דמוקרטית, כשהזהירה את החברים מפני פיצול הכוחות עלידי השתתפות באגודות המקצועיות ובחברות שיתופיות, ואני חושב, שהוא טועה גם אותה טעות עצמה. בסוציאלי-דמוקרטיה

בעניין הזה, וגם אינני רואה את הדבר, עתה כמו לפניכן, חסר-סיכוי, וקודם-כול אני משוכנע, כי נוכחותי בהנהלה כאיש-אמונים שלך, אם אפשר לומר כך, מועילה יותר מרי משאעזוב בלי הכרח עמדה, שבה אוכל בנסיבות מסוימות למנוע דברים בלתי-נעימים. אם יצא טריטשן כנגדך בתקופנות, בניגוד לכוונתי שעליה הודעתי לו בבהירות ברורה, הרי יגיעו הדברים לידי מאבק מכריע. שכן אין לי חשק לתת את כוחי בשביל מוסד-שליחוד קטנטן; ובלי שורשים בציונות הגדולה הרי החברה-להתיישבות-במזרח איננה שום דבר אחר; אתה רואה איפוא, כי מלבד כל הטעמים האישיים, גם מטעמים מעשיים הנני ואני מוכרח להיות שלך.

בקשתי מופנית איפוא לכך, שתקל עלי במידת האפשר את עמדת-הביניים הזאת. השתדל לפי כוחך להרחיק התקפות ומסור לי בדרך פרטית ידיעות בדבר משאלותיך בנוגע לתעמולה וכו'. אני אשיג את מילואן, או אפרוש מתוך הדגשה.

עוד יותר נעים היה לי, ואני רואה זאת גם כדרך פיקחית יותר מבחינה מדינית, אילו כבשת לך את חברת-ההתיישבות באורח רשמית-למחצה. אנו עוד כל-כך קטנים, שמספיק לצוות לכמה תריסרים של אנשי-שלומך להצטרף לחברה, בשביל לשתק כל תאוות אופוזיציה העשויה להתגלות. ואז היית יכול אולי לשתף את חברתנו מייד וליישבה בארץ-ישראל. אני מבקש ממך, לשקול יפה את הדרך הזאת; אתה יודע, כי החמור הטעון זהב כוחו יפה יותר לפעול מאילי-הברזל.

האם יש לך, דרך-אגב, טענות עקרוניות כנגד קפריסין? שאין היא יכולה לבוא בחשבון לפי שעה בשביל תנועת-ההגירה הגדולה, משום שנקודת-הלחץ הפסיכולוגית חסרה, זה ברור לי, כמובן; אבל בשביל ניסויים מוקדמים נראה לי, לאחר כל מה שאני קורא עליה, כי ראוי לבכר אותה מבחינה חקלאית, וקודם-כול: מנהל אנגלי! אולי אפשר יהיה מהר מאוד לחנך שם את הפועלים-המדריכים, מקפריסין לכבוש את ארץ-ישראל! לא יהיה זה כלל רע, אם בכל המושבות בארץ-ישראל יהיו פועלים-מדריכים, אדמיניסטרטורים וכו' אזרחים בריטים.

לפי שעה אין לי שום הודעה על בחירתך לבאזל. אם אקבל מנדאט, הרי אשמח מאוד להתראות אתך שנית, ואני בטוח כי שני אנשים כמונו, שכל חפצם הוא רק לשרת את העניין, ימצאו לאחר התבוננות מדויקת יותר, שאין ביניהם שום הבדל-ידעות מהותיים כלל.

בידידות נלבבת
 המסור לך בכנות
 פראנץ אופנהיימר

למדו בינתיים לדעת, כי העבודה בשטחים נייטראליים אינה מחלישה את המפלגה, אלא מחזקת אותה הרבה מאוד, וכי היא רוכשת קודם-כול חוגים חדשים בשביל השאיפות המדיניות; וכך נשתתקו אותן קריאות-אזהרה. אין לי ספק כי גם התנועה הציונית תתנסה בשאיפותינו שלנו אותם ניסיונות טובים ומועילים.

כברכת ציון
המסור לכם מאוד
ד"ר פראנץ אופנהיימר

אל תיאודור הרצל

קלויין־אייכהולץ, מחוץ] פוטסדאם, 21 ביולי 1903

אדון וידיד נכבד מאוד!

שום דבר באמת אינו רחוק ממני יותר, מזה שארצה להכביד על מצבך המסובך; זאת מוכיחה ההתחלה של חליפת-המכתבים שלנו בבהירות. נוסף לזה אני מתפעל ביותר מכוח-הקסמים שלך, המטיל עלי כמעט מורא, זה הכוח שבו אתה יודע לנהוג ביד אחת ביסודות נפרדים ומתנגדים כליכך, מזרח ומערב.

אך גם אתה אינך מקל עלי, שאוכל להבין אותך. עכשיו צריכה "החברה היהודית להתיישבות במזרח" לא להיזכר בהודעת, בשעה שבהתחלה צריכה היתה להוות בדיוק את נקודת היסוד. אולם אם כך, הרי הודיה חגיגית מצדי כלל אינה נחוצה, מאחר שלפני כמה חודשים מסרתי הודעה, שאתה הסכמת לה ו"די ועלט" הדפיס אותה, כי אני ציוני. אולם אני מודה, כי בפוליטיקה ייתכן לפעמים, שהדבר הבלתי-נחוץ מבחינה הגיונית יהיה נחוץ מאוד מבחינה מעשית, ואני רוצה להיענות לך עד כמה שאפשר. לי נראית הצורה המתאימה ביותר הצורה הזאת, שהנהלת-המפלגה, הרואה צורך להשיב על שאלות שונות שהגיעו אליה, תפרסם מתוך מכתב פרטי של ד"ר פראנץ אופנהיימר] אל ד"ר הרצל, במתן-רשות מצד כותב-המכתב, את הפסקה הבאה: "אתה יודע, ידידי המכובד, כי אני הנני ציוני, ואני עומד בתוקף על הקרקע של תכנית באזל, כפי ששמתמע גם מהודעתי מיום... שנדפסה ב'די ועלט'. אני מוכרח להוסיף, שאינני יכול להבין איך אחרי קישוב יכול יהודי שלא להיות ציוני! אולם השתייכותי אל המפלגה הציונית אינה יכולה למנוע אותי לקדם גם מסרות אחרות, בין הן יהודיות ובין הן אנושיות-כלליות, ולעבוד למענן בכל כוחי, כל עוד הן אינן מביאות אותי בסתירה אל האני מאמין' הציוני שלי. על כל פנים יכול אתה לסמוך בכיטחון עליכך, כי אעמיד את כוחותי הצנועים בשירותו של העניין שאתה מנהיגו, וכי לא אתחיל בשום דבר, העלול להפריע למשימה הזאת, הראשונה והחשובה ביותר. להפך!"

אני חושב, שהפרסום הזה נותן מבחינה התוכן כל מה שאתה דורש, וכי מבחינה פורמאלית היא חוסכת לי את החזרה החגיגית על דברים שכבר אמרתי.

אני מצפה להוראות ממך עד מהרה. עדיין אין לי לא המנדאט של ציר ולא המנדאט

של מרצה. זמני כבר קצר עתה, ואהיה אנוס לדחות את ההרצאה, אם לא אוכל לקבוע עוד כאן את הנוסח ולהציע אותו לפניך – בשביל לחסוך לך כל קושי אפשרי. אני צריך לקבל את ההזמנה עד 12 ביולי לכל המאוחר. בבקשה לשלוח לי מברק, כי הצהרתי זאת מקובלת.

בהוקרה מרובה
ידידך המסור לך
פראנץ אופנהיימר

אל תיאודור הרצל

ברלין, 21 ספטמבר 1903

אדון וידיד מכובד מאוד!

את הפיקוד על המשלחת אין אני יכול לצערי לקבל, משום שאי-אפשר לי עכשיו לקבל כאן חופשה. אנו עומדים במישרין לפני התנעתו של מפעל גדול בעל אופי פילאנטרופי, שבו אני משתף פעולה בעמדה ניהולית. בתורת משוטט נלהב מלידה הייתי מצטרף ברצון ללכת עם המשלחת, אם גם לא בתור מפקד, משום שאינני רואי ומוכשר לכך. אקווה שאוכל להצטרף למשלחת מאוחרת יותר. לפי שעה אני עובד עם וארבורג מבחינה עיונית.

באמצע יולי יצאתי מן הוועד המפקח של "החברה היהודית להתיישבות במזרח", ולפני כמה ימים, כשקיבלתי את מכתבך, הגשתי תלונה נמרצת מאוד. מנהל-העניינים התנצל בכך, שלא הבין כראוי את הקביעות של החוק. אני מייפה את כוחך, כמובן, לעשות בהודעתי זו כל שימוש.

הריני מאחל לך בכל לבי הטבה בכריאותך. אני עובד כמטורף על "מארבס" שלי.

במסירות נלכבת
שלך
פראנץ אופנהיימר

אל תיאודור הרצל

ברלין, 25 באוקטובר 1903

אדון וידיד מכובד עד מאוד!

היום היתה אספה כללית של "החברה היהודית להתיישבות במזרח". נודע לי אגב כך, כי יציאתי מן המועצה המפקחת גרמה לחברה נזק כבר יותר ממה שפיללתי ורציתי,

אל תיאודור הרצל

ברלין, 30 באוקטובר 1903

ארון וידיד מכובד מאוד:

שום דבר אינו יכול להיות רחוק ממני יותר, מלחשוב שאתה "עקשן צרמוח". דווקא משום כך כתבתי אליך, בשביל להכיר ולדעת את הנימוקים המעשיים של סירובך, שציפיתי להם בוודאות, ואוכל לייצג את נקודת-ההשקפה שלך. ואין אתה מקל עלי דווקא את הדבר הזה, אם אתה כותב אלי, כאילו אתה רואה אותי כדמות רופפת ומתנודדת, הנענית לכל השפעה. עם האנשים של "החברה היהודית להתיישבות במזרח" גמרת, פעם אחת ולתמיד ו-sans retour; אבל נגד העניין שלהם לא היה לי מעולם ואין לי עתה שום התנגדות – עקרונית! אם אפשר "בנידון דידן" לומר משהו נגד הארץ הבאה-בחסבון וכו', אין אני יכול לשפוט, ומשום-כך ביקשתי ועדיין אני מבקש להכיר ולדעת את הטעמים להתנהגותך, שהם הרי בלי ספק ענייניים. הריני מוכרח לומר לך בגילוי-לב, כי הרמז המועט של מכתבך היום איננו מספיק לי. מפני מה "אי-אפשר"? מטעמים של מדיניות, של האקלים, של היגיינה או של החקלאות? אם הטעמים הענייניים שלך נעוצים בהנהלה, הרי אפשר לפי החוק הגרמני להחליף בקלות את ההנהלה ואת המועצה המפקחת של חברה רשומה, הריני מבקש עוד פעם שתואיל ותשלח לי ידיעות מפורטות.

בברכות ידידותיות
המסור לך
פראנץ אופנהיימר

אל תיאודור הרצל

ברלין, 6 בנובמבר 1903

ארון וידיד מכובד עד מאוד,

יש לי ההרגשה הבלתי-נעימה, שאני מורט לך את העצבים, אבל אין לי עצה כנגד זה. אני עצמי החזקתי בידי את מכתבו של הפקיד מקפריסין, שבו הוא מעמיד לרשותה של "החברה היהודית להתיישבות במזרח" אדמה במחיר של 6 ליש"ט לכל אקר. ה"בלתי-אפשרי" שנאמר לך יכול היה איפוא להתייחס רק אל ההתיישבות הגדולה, כלומר אל הצ'ארטר, אבל לא אל ההתיישבות הקטנה.

הדבר מסתבר לפני כדלקמן: לי קפריסין יקרה ולא-יקרה בדיוק כמו כל נקודה אחרת בעולם, והיינו הך לי לחלוטין, היכן ייעשו הניסויים המוקדמים, שאני חושב אותם להכרחיים, ומי יעשה אותם. אבל אני חושב אותם להכרחיים! תכנית הארגון של "החברה היהודית להתיישבות במזרח" מוצאה ממני, הם גם מדמי ואין אני יכול להתכחש לה. לא יכולתי להימנע מלהבטיח לפרסם הודעה פומבית, שבה אני קובע, כי התפטרתי

וכי הסיבה לכך נעוצה בזה, שתולים את יציאתי בטעמים ענייניים, במקום לתלותה בטעמים אישיים. אולם על כך אין מקום כלל לדבר; אתה יודע – ואני טובר כי ביסודו של דבר אני תמים-דעים אתך בזה – מה מאוד הייתי רוצה להעביר בניסויים את צורת-הארגון של ההתיישבות הציונית העתידה, קודם שמתחילים בהגירה ובהתיישבות בקנה-מידה גדול. אין אני יכול משום כך, כאדם ישר ומחברה האחראי של התכנית המקובלת על "החברה להתיישבות במזרח", להשתמט מן הדרישה שאצהיר ברבים, כי התפטרתי מתפקידי רק משום שעבודה משותפת עם טריטש אינה נראית לי כדאית, אולם את הרעיון אני רואה כאז גם עתה טוב ומביא-כרכה, אם התנאים החיצוניים לכך קיימים.

במקרה של הציונות נראית לי בשעה זו האפשרות לעבודה מעשית נייטראלית עוד נוחה יותר. אוגנדה נעשית לי, ככל שאני מרבה ללמוד עליה, פחות קרובה לוודאי: והתקווה לקבל במהרה צ'ארטר בשביל ארץ-ישראל, הרי גם היא מצטמצמת. מלבד זה אין ישועות ונחמות בידינו, עד כמה שאני יכול לראות כ-redistuo, ולפיכך זה נראה לי דווקא לא כבלתי-פלומאטי, על-ידי נייטראליות ידידותית ביחס אל ניסויים בלתי-רשמיים לנהוג לפחות לפי המאמר העתיק: "ut aliquid fieri videatur". אם יכולים הפופולאריות וכוח-המנהיגות שלך להצליח למשך ימים רבים להחזיק יחד את ההמונים במזרח בתקוות בלבד, בזה בכל זאת אינני בטוח, עם כל ההוקרה וההערצה אליך.

כפי שאני זוכר, כבר הפניתי פעם אחת שאלה אליך, אבל לא קיבלתי תשובה מפורטת. האם מותר לי לבקש ממך עתה, לזכות אותי בתשובה כזאת? אני מוכרח לפחות לדעת את נימוקיך, אם אסור לי במצב המקולל הזה לצעוד צעד אחד, העלול להפריע לחוגים שלך. בייחוד מבקש אני מסירה מדויקת יותר של הסיבות המעשיות נגד קפריסין. כשם שתהיה חסרת-שחר המחשבה, להפנות את הציונות בשלמות אל קפריסין, כן נראה לי ביסודו של דבר האי מתאים לניסוי מוקדם, שכן הרגל האנגלי נותן לי "ביטחונות חוקיים כמשפט הכלל" במידה מספקת. מובן, השאלה אם הארץ, האקלים, המצב המסחרי וכיוצא באלה מתאימים, היא שאלה שחייבים להשיב עליה המומחים; אולם אם יתברר, שהתנאים האלה נתונים, הרי אני מאמין, שיש כאן קרקע טוב לניסויים. – – –

את השיקולים האלה הייתי רוצה למסור עוד פעם לתשומת-לבך, עם הבקשה הידידותית ביותר, לפתוח לפני דרך, אם אפשר, שבה אוכל להישאר נאמן להשקפתי, בלי להגיע אפילו לידי ניגוד מדומה-בלבד אתך, שאני שואף בכנות למנוע אותו למען הדבר המשותף לנו, אבל גם למען היחסים הנלבכים שלנו.

אתמול הופיע "מארפס" שלי. עשה נא משהו למען הספר הזה. הרי זה נשק נורא נגד הסוציאליזם היהודי האנטי-ציוני.

בברכות ידידותיות
המסור לך
פראנץ אופנהיימר

אל תיאודור הרצל

ברלין, 12 בינואר 1904

ידיד מכובד מאוד,

מכתבך נעלם זה זמן מה לגמרי מעיני, ורק היום, כשאני מסדר את חליפת המכתבים מגיעה אל תודעתי המחשבה, אלו השערות וטענות בלתי־נשמעות הפיץ כאן טריטש זה מחדש. לשווא אני מייגע את מוחי למצוא איזה גרעין של אמת העשוי בכל זאת להיות כלול בערמת־השחת הזאת של דמיונות.

הודעתי לו עכשיו, כי אנער אותו בתוקף רב מתוך חוצני, אם יזכיר אותי עוד רק פעם אחת ויחידה בציבור בקשר למפעלותיו. מלבד זה, כי אם אתן את ההסכרה שהוא דורש ממני לביורר היחסים שבין החברה וביני, אהיה אנוס להביא בנימוקי לא רק טעמים אישיים, אלא גם טעמים מעשיים, משום שאני רואה לצערי מראש, שהכסף עתיד ללכת לאיבוד. ולבסוף הודעתי עכשיו גם על יציאתי מן החברה.

עדיין אני חוכך בדעתי, אם אני צריך למסור הודעה כזאת, ומשום כך אני מבקש ממך, להתייחס אל המכתב הזה לפי שעה כאל עניין סודי. הרבר הוא למעשה כך, שהמנהל של החברה השתמש בכסף שנכנס עד עתה בחלקו הגדול בשביל תעמולה וגם על כך לא ידעתי כלום עד לאספה הכללית – לתשלום שכרו של האדון בריש. אם התעמולה תצליח, דבר שאני מטיל בו ספק מאז אני מכיר את האדון טריטש הכרה מדויקת יותר, הרי הכול טוב, ואם לא, הרי תבוא תבוסה לא רבת־כבוד ביותר. אם אצא איפוא עתה עם הצהרה המבהירה הכול ביסודיות, הרי ייחסו לי בוודאות את אי־הצלחה, מה שהייתי רוצה למנוע. אינני רואה סיבה, משום מה אני צריך לשמש לאדונים האלה פרגוד להסתתר מאחרי או כמטרה לכדורים.

אולי רק תפרסם במקום בולט של "די וועלט" את ההודעה הפשוטה על העובדות, כי ד"ר פראנץ אופנהיימר, שעוד בקיץ התפטר מתפקידו כחבר בוועד־המפקח, הודיע עתה גם על יציאתו מן החברה.

בברכות נלבבות למשפחתך ולידידך בווינה

פראנץ אופנהיימר

מתפקידי רק מטעמים אישיים, אבל לא מטעמים ענייניים, משום שכמו אז כן גם עתה יש לי אמון בארגון שאני עצמי הגיתי אותו, אשר בתנאים חיצוניים נוחים ובהנהלה אחראית מן הכרח שיהיה מצליח.

שאיפתי היא לנסח את ההודעה הזאת, שאין להשתמט ממנה, באופן כזה ששום אדם לא יוכל לחשוך שיש בה עוקץ מופנה כנגדך. בכך אני מבקש ממך לתמוך בי, ואני מוסר לשיקול־דעתך את ההצעה הבאה:

אני כותב בשביל "די וועלט" מאמר, בערך ככותרת "ניסויים מוקדמים" או "התיישבות קטנה בשירותה של הציונות", שבו אני מסתייג במוחלט מזה, שיראו בהתיישבות הקטנה מטרה. כנגד זה היא אמצעי הכרחי למען התכלית של המטרה הציונית הסופית, של ההתיישבות הגדולה, וזה גם כניסוי מוקדם לשם מציאת השיטה הארגונית והמשקית הטובה ביותר, וגם לשם הכשרת מחנה של סמלים ועובדים פשוטים. רק מנוהלת מתוך כוונה כזאת, יש לה להתיישבות הקטנה טעם ויש לה עתיד, וקודם־כול – קשר אל הציונות. אם נסתכל בה בתורת תכלית לעצמה, הרי אין היא אלא פילאנטרופיות חסרת־טעם מול שאלה סוציאלית גדולה. אבל יש צורך להשתמש בה בידיעת המטרה, כאמצעי בשביל הדרך היחידה היכולה להשיע, כלומר, יש להסתייע בה כניסוי משקי טהור. – – –

אני רוצה לרזן בבעיה הזאת מבחינה אקדמית בלבד, ובמקרה המיוחד של "החברה היהודית להתיישבות במזרח" לנגוע רק דרך־אגב בקרירות ובספקנות ביחס לאמצעים שלה באנשים ובכסף, ועם זה אינני רוצה ואינני יכול להעלים את חששותי הכבדים.

אם אתה עצמך תסביר אחר־כך בסוף־דבר קצר, כי התיישבות־קטנה המובנת בדרך זו אמנם אינה ציונית, אבל לטובתו של הענין ייתכן כי ציונים יעסקו בה באורח פרטי לשם ניסיון, קיצורו של דבר, אם אתה תשמיע לה את ה־tolerari posse, הרי לא יישאר שום משקע בלתי נעים בכל המעשה הזה, אויבינו יקבלו באופן אישי בעיטה חזקה, והעניין הטוב לכשעצמו לא יהיה ניזוק, וייעשה פחות או יותר שלנו, ולפחות לא יוכלו להשתמש בו לרעה כנגדנו. אקווה שההצעה הזאת תזכה להסכמתך.

השועל הערמומי טריטש הריח כנראה את ריח אבקי־השרפה. הוא נתן לעשות את עצמו ליו"ר ההנהלה בלתי־ניתן־לפיתורין עד שנת 1906.

בברכות נלבבות

המסור לך

פראנץ אופנהיימר

ההתיישבות הציונית ויסודותיה*

על הציונות הוטל תפקיד הכרוך בקשיים עצומים. ראשית, שומה עליה לארגן תנועה של הגירת עם בהמוניו, שכמעט לא היתה עוד כמותה בהיסטוריה העולמית. כאן מדובר במיליונים, מיליוני אנשים הנתונים בעוני ובמצוקה, שיש להוציאם ממקום-מגוריהם בזמן הקצר ביותר וליישבם מחדש; ואילו נרודייהעמים בימים קדמונים לא הקיפו, לכל היותר, אלא מאות-אלפים, שכמותם כמספר המיליונים כיום; וההגירה ההמונית הגדולה ביותר בעולם, היא הגירת האיכרים הגרמנים לארצות-הברית שבאמריקה – נדרשו לה שמונים שנה ויותר, עד שנתיישבו 14 מיליונים מן המהגרים.

הקושי השני הוא, שתחום ההתיישבות, שנצטרך לכוון אליו את ההגירה מטעמים שאין לדחותם, הוא מצומצם במידה יחסית – עד כדי כך, שיש להביא בחשבון מראש צפיפות גדולה בהתיישבות, צפיפות שאינה מצויה אלא בארצות-תרכות מפותחות בדרגה גבוהה ביותר, כתוצאה מהתקדמותן השלווה של החקלאות והתעשייה במשך שנים רבות. הקושי השלישי הוא, שמבחינת האקלים, טיב האדמה, היבולים וכו' – שונה תחום התיישבותי זה שינוי רב מכל אותן הארצות, שמתוכן יצא זרם ההגירה. כמספר ההבדלים האלה, בין החקלאות האקסטנסיבית אשר באירופה המערבית על שפע ההשקעה אשר בה, מזה, לבין החקלאות התת-טרופית כמעט אשר בערבה, הזקוקה להשקאה מלאכותית, מזה – כן מספר הקשיים הנערמים בפני ההתיישבות הציונית.

הקושי הרביעי, הגדול ביותר, נובע מטיבו של החומר האנושי, שנצטרך להעבירו מארצות-ההגירה וליישבו בתחום-ההתיישבות שלנו. המפעל, שיש לבצע כאן, חידוש גמור הוא בהיסטוריה העולמית. כל נרודייהעמים שבבעבר – אם שהיו נובעים מתנועה של המוני רועים-לוחמים, שפרצו מתוך ערבותיהם כדי למצוא לעצמם בעמקיהסחף של הנהרות הזרמנות לשלוט על איכרים צמותים לקרקע; ואם שקמו בתוך עובדי-אדמה שלווים, שמחמת סיבה זו או אחרת נעשתה מולדתם צרה בעיניהם, והם יצאו לכבוש לעצמם, במחרשה ובמערך, מולדת חדשה. ואילו העם, שעלינו לפדותו מסבלות של דיכוי, הנורא מכל הדיכויים שהיו מכבידים פעם, בזמן מן הזמנים, את עולם על ההמונים, היינו, אותם היהודים בארצות שאינן אלא אסיה-המחצה, שירדו והגיעו למצב של נחות-ידררה, הפקר כעוף-השמים בידי כל תקיף-זאליים, שקועים ביוון-המצולה של מצוקת-אדם שאין למטה הימנה – הללו לא לוחמים הם ולא איכרים, כי אם רובם ככולם פועלים-אומנים עירוניים. מאז באו הרומאים לפני אלפיים שנה וניתקו בחרבם את השורשים, שנשתרש עמ"י-ישראל באדמת-מולדתו, הרי מנעו הימנו בכל העולם כולו את המגע עם האסיה-האדמה, זה המחזיר תמיד מחדש לענק אנטיאוס את גבורתו שיוכל להתרומם ולחדש את כוחותיו כמקורם. היהודים לא הורשה להם בשום מקום להיות עובדי-אדמה. וכך נתגלגלו הדברים, שכיום הזה עלינו לטפל בחומר אנושי נחות-ערך מבחינה גופנית, ונוסף על כך מנוון כחרפת רעב, במצוקה, בדאגה אוכלת ובהשפלה חברתית: אכן הללו אבני-בניין רופסות הן בשביל עם חדש.

* הרצאה בקונגרס הציוני השישי, באול 26.8.1903.

וכל כך עצומים קשיים אלה, עד שניתן להבין שאפילו האופטימיזם, שהיה רוצה לעזור ולסייע, נתייאש ורפה ידו. ואמנם אם תביא בחשבון רק אותם הערכים שיש להם משקל בהיסטוריה, דומה עליך שאין משימה זו ניתנת להגשמה. אבל, לאשרנו, פועלים בהיסטוריה העולמית גם ערכים וכוחות נפשיים שאין להם מידה ומשקל, עשירי מתח עד כדי כך שיש לאליהם להביא לידי אפשרות גם מה שנראה כבלתי-אפשרי. כוחות אלה עלינו להביא בחשבון – וחושבני, שמותר לנו להביאם בחשבון. ונובעים אותם כוחות מתוך רגש של יתרון-רוח, שלא פג כוחו בקרב העם הזה שעלינו לגאלו. רגש זה, הנעוץ במסורת עתיקת-הדורות של "בנים אתם לה' אלוהיכם" – הוא שעמד להם, ליהודי רומניה וליהודי רוסיה, ושמר עליהם עד כאן, על אף מצוקתם הנוראה, שלא ייטחנו לעפר בתוך הלחץ האיום של כוחות-התופת שקמו עליהם בבתי-אחת: עריצות, פיאודליות, שנאה-ליהודים; והרי הסלאוויים, שלא היו נתונים אלא תחת עולם של שני הכוחות הראשונים בלבד, איבדו במאבק זה כל רגש של כבוד-אדם וכל כוח של התנגדות. עדיין קיימת העובדה, שאצל היהודים כל לחץ מלמעלה בא ומעורר לחץ שכנגד מלמטה; ככל אשר מרבים לכווץ את הקפיץ אשר בנפש העם, כן גדלה מידת גמישותו לקפוץ חזרה. עדות נאמנה לכך ישמש הצמאון להשגלה ללא-ידווייה בקרב פרוליטארים אלה, שתוך מצוקתם לא פסקו מלשתות בצמא את דברי החכמה עתיקת-היזמין ומלשאוב ממעינות החכמה החדשה.

מחוננים בערכים אלה, בכוחות נפשיים שאין להדברים, יוכלו מתיישבנו להשלים – כך אנו מקווים – את אשר חסר להם מבחינת הכוחות הגופניים. ועוד ערך עלינו להביא בחשבון: כוח הגעגועים של אסירי-תקווה אלה אל ארץ-האבות, שנגזלה מידם לפני אלפיים שנה. אותו כוח-הגעגועים, שהגלות בת אלפיים שנה הגבירה את מתחו יותר ויותר, אף הוא ישמש גורם כביר להקדים את ההתיישבות הציונית – ורק אותה בלבד. גם אם תמסור להם מרחבי-ניר נאים ביותר בקנדה או בארגנטינה, לא תצליח לעורר בלבם אותו מתח של כוחות, שתקנה להם ההתיישבות בערבה השוממה ביותר, אם רק יזרום בתוכה הירדן וישקיפו עליה הרי הלבנון.

ואם באנו לגאול, בימינו אלה, מעול שיעבודו של פרעה את בני עמנו, לוכני לבנים וכוני ערי-מסכנות במצרים שבימינו, ולהביאם אל ארץ זבת חלב ודבש – הרי אנחנו, שהטלנו על עצמנו תפקיד נועז זה, חובה עלינו לנקוט בכל האמצעים הדרושים, שכוחות נפשיים אלה ייאחו בנקודת-העוגן הנכונה, שיוכלו לבצע עבודה יעילה, וימצאו לפנייהם מכשולים מועטים ככל האפשר. כל הזנחה אסורה כאן איסור חמור: – גדולה האחריות, משתוכל להעמיסה על כתפיו של אדם. חלילה לנו, שתקווה זו תביא לידי מפח-נפש. מיליונים אלה, המייחלים לגאולתם ולפדות נפשם, מן ההכרח שישגיגו. שאם לא כן, תיפול מהלומת קללתם על ראש מנהיגיהם, והללו ייהפכו, ביודעים ובלא יודעים, למתעיהם.

כיצד עלינו להגשים תפקיד זה? – לשם כך נתכנסנו היום לדון דיון ראשון. ואני נקראתי להגיש לכם, כיסוד לדיון זה, תוצאות של מחקרים ועבודה עיונית במשך שנים – אך לא כמסקנה אחרונה של הבינה. רק בזאת אני בטוח: כל מי שירצה לחוות דעתו בשאלה יסודית וחיונית זו, יעשה כן מתוך הכרה פנימית, שמטיל הוא על עצמו אחריות כבדת-משקל כלפי ההיסטוריה העולמית.

ואלו הן, לדעת, השקפות היסוד, שההתיישבות הציונית צריכה לשאוף להגשמתן: א. חובה עליה שתהא מבוססת כולה על עזרה עצמית. עזרה עצמית לפי תפיסתם של התיאורטיקנים הגרמנים בתורת השיתופיות, לאמור: בתהליך של חיים כלכליים סדירים אין מבוגר מוכשר לעבודה יכול להסתמך, בכל מה שנוגע לעניינים חמריים, אלא על כוחותיו העצמיים.

אך אין עיקרון זה נפגע כל-עיקר, אם נוסף לו כמה וכמה הקלות. על-ידי כך יגיע רק לידי שלמותו. קודם כול, גורם מסייע לו ישמש מה שאוהבהבריות הגדול והפיקח וויקטור א. הובר כינה בשם "עזרה אריסטוקרטית". לאמור: אותו סעד רוחני, שהמשק מקבל תוך הדרכתם החפשית של משכילים ומומחים מקצועיים. שנית, עיקרון העזרה העצמית ישיג את שלמותו עם מתן סיוע של אשראי, שיתאים כל-יצורכו למידת הבסיס האשראי שייווצר בישוב החדש.

לפי זה ייקבע הכלל, שההסתדרות הציונית צריכה, מבחינה עקרונית, להגיש לעניים שבעניים הלוואות ללא-ריבית, ובמידה שיספיקו לכך האמצעים העומדים לרשותה – גם תצטרך להקציב להם תמיכות, שיוכלו לעזוב את ארץ-מולדתם החורגת ולעלות למולדת החדשה. אבל אחרי-כך מחויבת ההסתדרות הציונית להעמיד גם אותם על רגליהם הם, שישענו רק על כוחותיהם העצמיים, כוחות הגוף והרוח גם יחד. אבל אין פירוש הדבר, שמותר לה לשלחם לתוך המערכה, מערכת-החיים במשמע, ולעזובם לנפשם שייאשמו בכישלונם; קודם כול, צריכים טובי האישים במחנה הציוני לעמוד לימין המגששים בצעדיהם הראשונים ולסייע להם תמיד בעצמה ובהדרכה מקצועית. ושנית, צריכה ההסתדרות הציונית להעמיד לרשות היישובים החדשים אמצעים כספיים בריבית נמוכה ובתנאי-פירעון נוחים ביותר, לפי ההיקף של בסיס-האשראי שייווצר עם ההתיישבות עצמה. אבל מתן נדבות סתם אסור בכל חומר הדין. בנדרבות לא תוכל לפתור בעיות חברתיות; נדרבות עלולות לשבור את חוטי-השדרה של כל עבודה משקית, את כוחה של האחריות העצמית; כליה הן מביאות על הזרעים המעולים ביותר. אפשר שבמקרים של פגעי-טבע, כגון בעונה של שידפון או במקרה של דלקות וכו', יהא צורך במתן סיוע מאמצעי הכלל, מעין ביטוח הדדי הנהוג בכל מדינות תרבותיות, ושאינו בו שום פגם. אפשר כי עד שיתגבר כראוי כוחם של היישובים, יהא צורך להקציב תמיכה להחזקת זקנים, נכים וחולים. אך תו לא. בשאר העניינים יש להגשים בכל חומרת העקביות את הכלל: תושע לך ירך ויושיעך אלוהים! אסור לחלוטין, שבלבו של המתיישב יתעורר הרגש כאילו עומדים מאחוריו אדונים עשירים, בעלי-הון, המוכנים תמיד לעזוב עמו, לסחוב ולהוציא את עגלתו אם תשקע בבוץ. הניסיון בהיסטוריה הכלכלית מוכיח, כי רגש כזה, שהנה עומדים מאחוריך סומכי נופלים ותומכי נכשלים, הוא עצמו מצמיח עוני ומצוקה גם בתנאים חיצוניים טובים ביותר; ולהפך, הרגש שאי-אתה יכול אלא להסתמך על כוחותיך שלך, עלול להצמיח עושר גם במדבר-שממה. ואוי לו לאיש רך-הלב ונוטה חסד למעלה מן המידה, שטובתו שלא-במקומה עתידה לקלקל את המפעל הגדול המוטל עלינו. לא טובה מפרקת הרים, כי-אם רצון תקיף ועז כחלמיש-יצור. ולא לחינם אומר הפתגם העממי, שיש בו מקשיחות-הלב אך גם מן האמת: "אנשים טובים אין מקומם אלא בבית-מועד לטובים".

ב. השקפת-היסוד השנייה צריכה להיות: ההתיישבות הציונית תהא מבוססת על

החקלאות. מהותה של כל אומה-זולשון נעוצה בהשתרשותם של ההמונים בתוך אדמת מולדתה של האומה – והשתרשות זו רק מתוך החקלאות היא באה. רוצה הציונות ליצור חברה לאומית חדשה, הרי חייבת היא להעמיק ולהניח את יסודותיה של חברה זו בתוך האדמה, להכות את שורשיה במעמדי-איכרים עברי. רק על יסודות אלה יושתת בניין איתן של תרבות גדולה. כל מפעל של הטכניקה האנושית רק אז נשקפת לו הצלחה, אם יש במעשה זה משום חיקוי לפעלו של הטבע עצמו: כל התהוות אינה מגעת לידי שלמות אלא אם כן היא מותאמת לחוקי-ההתפתחות הגדולים, היינו, כל ברייה בפני עצמה מוכרחה לעבור בהתפתחותה כל אותם השלבים העיקריים, שהסוג אשר אליו משתייכת ברייה זו התגבר עליהם במשך מיליוני שנים. וכך גם כל ברייה-יחידה של אומה: אף היא צריכה להתחיל את בנינה במקום שהתחילו כל עמי ההיסטוריה – בישובי-איכרים. ואם נמרה את פי החוקים האלה ונתחיל את בניין הטירה מן הגג, וגם אם נעמידה על גבי עמודים של זהב שואפי-על – עתידה הטירה להתמוטט וליפול על ראשו. לא ייתכן שניקה המונים של אומנים ואנשי-מלאכה, סוחרים ורוכלים, ונעבירם ממקום אחד למשנהו על פני כדור הארץ – עלימנת שימשיכו להתקיים כאומנים, כסוחרים ורוכלים. כי אז נצטרך להעסיקם כפועלים של חרושת ביתית, שיעבדו למען בעלי-הון אדירים בתעשייה העולמית – וכך נכניס לתוך ארץ-הבחירה את כל הדלות אשר במאורות-הזיעה במזרח-לונדון ואת כל העוני אשר בעיירות גליציה ובכפרי-רוסיה הנרחבים, המתרכבים ומקשטים עצמם בשם "ערים". והרי תפקידנו הוא, להפך: ליצור בארץ בחירתנו עצמה, ובמהירות ככל האפשר, שוק בשביל תוצרי-מלאכה, נרחב ככל האפשר ועתיר כוח-קנייה גדול ביותר. ואם כן עלינו ליישב איכרים, במספר רב ככל האפשר, ולהבטיח להם קיום-של-פריחה שאנו ואיתן ככל האפשר. בדרך זו ניצור בכל כפר מרחב וקיום-בכבוד בשביל המוני אומנים, שיחיו מעודף תוצרתם של האיכרים וישרתום בכשרון האומנות הטובה עליהם. בדרך זו ניצור בו בזמן ערים רבות, מקום וסביבה חיונית לאוכלוסייה עירונית. זהו סוד ההכרה העמוקה, שהגעתי אליה במחקרי המדעיים-הכלכליים: הרוצה לייסד ערים, עליו לייסד תחילה יישובי-איכרים.

ג. השקפת-היסוד השלישית בהתיישבותנו היא: האדמה תהיה ותישאר לצמיתות קניין הכלל כולו. "כי לי הארץ... כי גרים ותושבים אתם עמדי" – כלל זה מן החוקים החקלאיים של עם-ישראל מימיקרם עלינו להחזיר ולהחיותו בצורה מודרנית. חוקים אלה מסרו את האדמה לעולמים בידי השבט או העדה הכפרית, והללו לא החזיקו בה אלא בחזקת פיקדון מאת האומה כולה. העולם העתיק לא ידע אמצעי טוב יותר לשמירה על שוויון הכול בקניין-הקרקע – ובעיקרון זה ראו, תוך הכרה ברורה, יסוד יחיד לקיומה של אומה בריאה – מהתקנה, שכל חלקת-אדמה, אם מכורה ואם ממושכנת, תחזור לידי המתנחלים בזמן מסוים, בשנת-הדרור, בשנת-היובל. ודווקא משום שתקנה זו לא ניתנה להגשמה, כי גברה ידם של בעלי האחוות הגדולות והללו ידעו למנוע את קיומה – דווקא מכאן נבע אבדן עצמאותו של עם ישראל, כשם שבאה כליה על ספרטה ורומא. הנה הסיבה העמוקה לכל סבלותיו של עמנו הנודד. ומפני סכנת האסון הזה עלינו להישמר. ההיסטוריה של אלפיים שנה שעברו מאז היא שמקנה לנו את המכשיר לכך, מכשיר טוב ויפה מתקנת היובל. כל האדמה אשר בתחומי היישובים, זכות-הבעלות העליונה עליה תהא נתונה בידי האומה כולה; כל מתיישב לא יהיה אלא חוכר, שיחכור

את חלקת אדמתו בכירת ירושה מאת החברה השיתופית שאליה הוא משתייך וישלם דמי־חכירה בשיעור קבוע שאין להעלותו. את חוזה־החכירה אין לבטל, כל זמן שהמתיישב ימלא את חובותיו האזרחיות־המדיניות כלפי האומה, והכלכליות־החברתיות כלפי ערתו. צורת־הקניין הזאת, שבאה לידי הגשמה, בלתי־מושלמת אמנם, בכל חוקי־העמים העתיקים, מקנה לו לאדם את כל היתרונות של הקניין הממשי בקרקע, ועם זה נקיייה היא מכל התקלות הטבועות בו בקניין זה. נותנת היא לו ביטחון מלא בקניין, מעניקה היא שלמות של קשרי־מולדת לא־יינתקו והשתרשות עמוקה באדמה ובניר, זו המכשירה את האיכר לאהוב את שדהו בכל לבו ולעבדו בכל כוחותיו, ועם זה נועלת היא דלת בפני אותה ההשתקעות בחובות, שבכל ארצות שלטונו של החוק הרומאי הריהי נוטלת מידי האיכר את פרי עבודתו החרוצה כדי להכניסו לתוך לוע הַרְנָטָה הקרקעית. וכן מונעת צורת קניין זו בעד התפוררותה של אדמת האיכר מזה, ובעד ריכוזה בידי יחידים מזה – אותן התופעות, המפלגות את העדה הכפרית לשני מחנות מנוגדים: כת־האצילים והפרולטאריאט, ותוך כדי כך הורסות הן את שיתוף הענינים, שרק הוא יכול, לפי עדותה של ההיסטוריה, לחסן את העדה ולשמור עליה מפני פגעים מכל המינים. צורת קניין זו משמשת תריס בפני הפרולטאריאציה, הדרוחפת את המוני האוכלוסייה הכפרית הענייה אל העיר וכאן היא מנפחתם לערב־רב עצום, המתנוון ניוון גופני ורוחני גם יחד, ותוך רעביה־היצע לעבודה־שכירה מביאה היא לעולם את כל התועבות של הקפיטליזם. הקניין השיתופי בקרקע משמש ערובה לחופש ולאחווה בתוך מעמד האיכרים, שילך ויעלה משלב לשלב ויגדיל את הצלחתו המשקית – ואף ישפר חלקו בהישגי הכלכלה והתרבות. משמש הוא ערובה לשיווי־משקל בריא בין האוכלוסייה העירונית לבית אוכלוסיית־הכפר, להתפתחות סדירה של כל המעמדות, ערובה להעדר כרכי־מטרופולין גדולים ועצומים; משמש הוא מקור לשוויון כלכלי נבון, בריא וטוב מבחינה מוסרית ומדינית כאחת, גם של המקצועות העירוניים – וכך מבטיח הוא, גם מבחינה זו, חופש ושותפות־אחים.

ולא ייתכן כלל, לדעתי, שהציונות תבחר לעצמה שיטה אחרת. אילו רצינו למסור את הקרקע הנרכש לידי בעליהון עשירים, הרי, קודם לא יספיק מקום כל־עיקר בשביל המונייהעם המצפים לגאולה; אכן, זהו טיב הרכוש של אחוזות גדולות, שהופך הוא את העולם לשממה; אין בו אף חלקי־המאה מכוח־הקליטה של התיישבות־האיכרים הזעירה, שכרוכה בה גם התפתחות עירונית עשירה. שנית, עליידי כך לא נעשה אחרת אלא נהפוך פרולטאריאט עירוניים לפרולטאריאט חקלאיים, מנוונים יותר מן הראשונים. ואם נחלק את האדמה למשקיי־איכרים זעירים לפי החוק הרומי של הקניין החפשי, הרי לא רק שנכניס ביחד עם זה גם את מקור כל העוני והמצוקה, שחוק זה של מדינת־ליסטים הביא על העולם כולו, ולא רק שנקטין שוב במידה נוראה את כוח קליטתו של תחום ההתיישבות בשביל עולים חדשים – אלא נרדל בעצם ירינו את הנכס החשוב ביותר: את כוחו העצום של כסיס־האשראי שתיצור ההתיישבות השיתופית. שכן בהתיישבות זו הכלל כולו הוא שנהנה מעליית ערך־הקרקע, זה שגדל לפי הריבוע של צפיפות־האוכלוסין; והכלל – הוא שיכול להשתמש בעליית־הערך הזאת כדי לגייס את האמצעים הכספיים העצומים, הנדרשים להשלמת המפעל. והרי היהודים במערב־אירופה לעולם לא יעמידו לרשותנו את האמצעים הללו כנרבת־חסד. והנה, אם נמסור את

הקרקע לרשות הקניין הפרטי, הרי ערכי־הקרקע העצומים הללו – פרי הישגיו של הכלל – יפלו בידי יחידים, ולא יגיעו לעולם לידי שימוש לתועלת הכלל, כִּי־אם למטרות פרטיות; ובסופו של דבר שוב לא נוזו לעולם מתקופת ההתחלות בלבד.

הרי שעלינו לקבוע כהתחלת מפעלנו: ייסוד יישובי־איכרים שיתופיים. זה הצו המוטל עלינו מטעם ההיסטוריה, המדע הכלכלי והמסורת של עמי־ישראל גם יחד. וכיצד יתגשם המפעל?

הנה התשובה. על הקרקע שנרכוש לצרכינו צריכים אנו למתוח רשת של יישובי איכרים. ומי שרוצה למתוח רשת – מה הוא עושה? תחילה הוא תוקע יתדות באותם המקומות, שביניהם תשתרע הרשת. אחר־כך הוא מותח בין היתדות מיתרי־חבלים חזקים וקושר בין המיתרים קשרי־חוטים, וכך הוא מתקין רקע של מעשה־רשת, שניתן לשכללו ולשפרו, לפי הצורך, על־ידי שיוור חוטים דקים יותר בתוך מערכת החוטים הגסים. וכך צריכה להיות גם שיטתנו. תחילה עלינו לרכוש בכל חלקי הארץ, עד כמה שיגיעו האמצעים שברשותנו, שטחי־אדמה גדולים; לשם כך עלינו לבחור ככל האפשר בשטחים, שלפי טיב האדמה ותנאי החיים מבטיחים הם מראש סיכויים מסוימים למידת הרנטביליות של החקלאות. החלקים הטובים ביותר בקרקעות אלה יפותחו כמשקים שיתופיים גדולים, לפי השיעור שייקבע על־ידי מומחים מעולים. והתפקיד הראשון במערכת פעולת־ההכנה של ההסתדרות הציונית יהיה: להבטיח לעצמנו מומחים כאלה במניין הרוש, עד כמה שאפשר יהודים, אך באין בררה גם נוצרים. עליהם יוטל לתכן תכנית המשק בשביל האחוזה החדשה, לעבד תקציב ההוצאות, להכין תכניות לבניינים, לקבוע מספר המכונות, כמות הזרעים, כלי־העבודה, בהמות ועגלות, וקודם־כול יהיה עליהם לקבוע את מניין המשפחות שיש ליישב במשק החדש.

באותו זמן יש לבחור מועמדים להתיישבות מתוך האיכרים היהודים המצויים במספר רב בגליציה, ברומניה וברוסיה, להעבירם ממקום מגוריהם ולהביאם ארצה. צריך שהללו, כבואם למקום יישובם, ימצאו כבר בניינים עומדים על תלם, לשיכון ולמשק. ואף יש לדאוג לכך שמועד הגיעם ארצה יחול בעצם עונת ההתחלה של העבודה החקלאית, כדי שיוכלו לגשת מייד לפעלם. תחילה, כדי למנוע תבוסה כלכלית, לא ישמשו הללו אלא פועלים־שכירים קבועים במושב, שיעסקו בעבודה מסוימת לפי הוראותיו של המומחה המנהל ויקבלו תמורתה שכר מסוים, לפי תנאי המדינה, שיספיק כל צורכו למחייתם ולמחיית משפחתם. אך ייאמר להם מייד, כי במקרה שיושגו במשק עודפים – היינו רווח נקי, אחרי ניכוי ההוצאות לתשלום שכר־העבודה, בעד חומרים, בעד ריבית של קרן ההשקעה, וכן ניכויים על חשבון האיננוטר החי והדומם ועל חשבון הבניינים – הרי עודפים אלה לא יפלו בידי הבעלים, שנתנו את הקרן לייסוד המושב, אלא יימסרו לפועלים עצמם. ועוד יוגר להם, כי מייד כשהמושב יהיה למשק פעיל, היינו שיוכל להכניס רווחים תקינים בהתמדה, תימסר האדמה כולה על הבניינים והאיננוטר, במחיר קרן־ההשקעה ללא תוספת, לידי החברה השיתופית שייסדו המתישבים.

אותה צורה, שבחרנו בה להתחלת המפעל, תסיר מראש מדרך־ההגשמה את כל הקשיים הטבועים במהלך־העניינים: האחריות לתוצאות בשנים הראשונות למשק, שהן הקשות ביותר, אינה חלה עוד על שכם האיכרים מחוסרי־ההון, שעדיין לא התרגלו לצורה זו בהנהלת־המשק, אלא הוטלה על המייסדים נותני־ההון, היא ההסתדרות

הציונית. וכך נמנעת מתחילה כל הזדמנות לתביעת נדבות, או למתן הקצבות. השכר בעד העבודה הוא שישמש, בשנים טובות ורעות גם יחד, לסיפוק צורכי המתיישבים. ועם זה ניתן, מעצם ההתחלה, עידוד מלא לאחריות, להתעניינות חיונית בגורל המשק. קיצורו של דבר: אנו מגישים למתיישבים "סיוע אריסטוקרטי" ולא יותר.

כדי לחנך את המתיישבים החקלאיים חינוך שיתופי טוב לקראת הזמן שיצטרכו לקבל את אדמת המשק לרשותם, וכן כדי ליתן להם את האפשרות להשיג תמורת שכרם הקבוע מצרכי־מחייה רבים ככל האפשר – נצטרך לדאוג מתחילה לייסוד סניפים שיתופיים שונים, בצד החברה השיתופית המרכזית, וקודם־כול תינתן הדעת על ייסוד צרכניות. חברה שיתופית־מסחרית גדולה תקנה, ממקור טוב ביותר ותמורת תשלום במוזמנים, את כל תוצרי החקלאות והתעשייה שאינם מיוצרים בארץ עצמה, ותמסרם בלא תוספת־מחיר, פרט להוצאות ההובלה, לרשות הצרכניות אשר ביישובים השונים. כך יהיו האיכרים נקיים מכל תוספת־מחיר שהסוחר מוכרח להעמיסה על כל סוגי הסחורות – ושיעורה של תוספת זו יגדל, בהכרח, ככל אשר יקטן חוג הלקוחות שעליהם מבוססת פרנסתו של הסוחר. לפי התנאים השוררים בגרמניה יוצא, שצרכנייה שיתופית כזאת מגבירה את כוח־הקנייה של שכר־הפועל ב־30 עד 50 אחוזים, לאמור: באותו שיעור עולה ערכו הממשי של השכר על הערך הנומינאלי. מתחילה יש לספק, במידה גדלה והולכת, מאנשי היישוב, גברים ונשים, לשיתוף־פעולה בהנהלת הצרכניות, כדי שיתרגלו במשך הזמן לקיים שני תפקידים קשים: כיצד לערוך תחשיב מסחרי, ומה שקשה עוד יותר – כיצד לנהל אספה כללית בחברה שיתופית וכיצד לכוון את דיוניה; והרי שני תפקידים אלה הכרחיים הם לכל משק חקלאי־שיתופי, זה שהנהלתו עתידה לעבור לידיהם. דברים אלה כוחם יפה גם לגבי סניפים שיתופיים אחרים.

מכמה טעמים בני־משקל הייתי מציע, שלא כל הארמה המיועדת למשק השיתופי הגדול תימסר לעיבוד חקלאי משותף, אלא שתינתן אפשרות לכל מתיישב שירצה בכך, לקבל, על אחריותו ולעבודתו העצמית, חלקת אדמה לגן ולשדה בגודל מתאים, ככל שיהיה ביכולתו לעבד בשעות־הפנאי, שתישארנה לו לאחר שימלא חובת עבודתו לגבי המשק הגדול, בכוחותיו שלו ושל בני משפחתו; וסיוע מסוים יינתן לו מצד הנהלת המשק הגדול. חושבני, שצורה ארגונית זו תסייע להעמיק עוד יותר את רגשי ההתקשרות אל המולדת. לא מתיישב אחד ימצא, שידע לחסוך לעצמו כמה שעות פנויות בעבודתו ובעבודת אשתו וילדיו, וינצלן ניצול יעיל כדי לשפר את המצב הכלכלי של משפחתו. בייחוד, אם יעמוד ביתו של המתיישב בתוך חלקת־הארמה המוחפזת לו, שיוכל לזבלה ולעבדה על־נקלה, ללא הכבדה יתרה, ואם הנהלת המשק הגדול תוכל להשאיל לו, תמורת החזרת ההוצאות נטו, מכונות ובהמות־עבודה לעבודת־החריש הקשות. בדרך זו תוקם מסביב למשק המרכזי שרשרת של משקי־עזר חקלאיים ועירים, שאף הם ייסרו לעצמם כמה וכמה מוסדות שיתופיים, אם לצורכי ייצור ואם לשם שיווק תוצרתם. קודם כל יתאחדו משקי עזר אלה עם המשק הגדול ויקימו יחדיו מוסד שיתופי להספקת מצרכי־המשק, כגון זרעים, שתילים, בהמות לגידול, דשנים, כלי־עבודה, פחמים, צורכי־מספוא וכו'. המוסד יקבל את הסחורות, באמצעות המרכז, מאת החברה השיתופית־המסחרית הגדולה וימסרן במחיר־הקנייה למשקים השונים, שלא יצטרכו, איפוא, לשאת בעול תוספת־המחיר הנדרשת על־ידי המסחר

התיווכי. וכן ייסרו משקי־עזר אלה מוסדות־עבודה שיתופיים, שינהלו מפעלים שונים, כגון מכונות־דיש, בתי־שמן, יקביי־ין, משרפות־שיכר, מחלבות, בתי־חרושת לסוכר־סלק ועוד; רווחי המפעלים יחולקו בין החברים, שהם עצמם ייהנו מהכנסות העסקים. המשקים יקימו מוסדות־שיווק שיתופיים, שיטפלו טיפול יעיל במוצרי המשקים, הגדולים והקטנים, יארוזם כראוי וימצאו למענם שווקים טובים, והחברים יקבלו לידיהם את רווחי המסחר התיווכי. המשקים יקימו קופות־כיסוח נגד שר־יפות, לכיסוח חיים, למקרי מחלה, לזקנה, לתאונות, לפגעי הטבע, אם ברד ואם מגפות־בקר, והחברים לא יצטרכו לשלם אלא את פרמיית־הסיכון, ללא תוספת לבעלי־העסק. ויש לשער, שקופות־הכיסוח הקטנות של היישובים הכודרים יתאחדו ויהיו מוסדות גדולים, ששיעור־הסיכון שבהם יפחת עד למינימום. וכך יעבור תהליך־החיים של המתיישבים בתוך מסגרת עצמאית, שתשמש להם מגן ומחסה כאחד. יישוב חקלאי בנוי על אדמה זולה, המנהל משקו בהון־השקעה מספיק כל צורכו, בהדרכת מומחים מקצועיים; יישוב, שהכנסתו גדולה יותר תוך העדר כל תשלומי תוספות לטובת המסחר התיווכי, או לטובתם של בעלי־ההון; יישוב, שזכות קניינו נשמרת מפני כל פגיעה, שמתח כוחו הכלכלי גובר והולך, מכיוון שנועץ הוא בהכרה העמוקה, שכל מה שהחברים מייצרים, למענם ולמען משפחתם הם יוצרים – מותר להגיד בבטחה יתרה, כי עדה יישובית כזאת עולה לאי־שיעור מבחינה כלכלית על מושבה קפיטליסטית־פרטית של בעלים יחידים. בתנאים דומים הפכו המורמונים את הערבה הצחיחה ביוזמה לגן־עדרן השופע עושר עד להפליא וחוש אזרחי מאין כמוהו.

אותם היישובים הראשונים, שיהיו מנוהלים בידי איכרים, פועלים חקלאיים, שהודרכו והתמחו בעבודתם – הנם היתדות, שההסתדרות הציונית צריכה לתקוע בכל ארבע פינות הארץ, תקוע והעמק בארמת־המולדת, כדי למתוח ביניהן את מיתרי הרשת. ועתה נראה, כיצד יש לבצע את העבודה של מתיחת המיתרים. כל יישוב, כמרכזו של כוח אנושי, של מרץ והשכלה – הוא ישמש לנו נקודת־מוצא, שמתוכו נצא ונייסר נקודות חדשות, ככל שיועמדו לרשותנו אמצעים חדשים, ונושיב בהן, ככל האפשר, אך ורק מתיישבים חקלאיים. אף נוסף לרכוש קרקעות חדשים ונכשירן לצורכי ההתיישבות, תוך ביצוע עבודות־ניקיון והתקנת מפעלי־השקאה, שיוכלו להפרות שטחים נרחבים. ועתה הגיעה השעה, שניתן את הדעת על יישוב אנשים ממעמד האומנים, שנכניסם קמעא־קמעא וכוזריות רבה לתוך המושבים החקלאיים, למען יוכלו להתקיים קיום נוח מעבודתם בשביל המתיישבים. יש להקים להם בית לדירה וסדנה למלאכה, ואף להקצות להם חלקה של אדמת־גן; הם יפרעו לחברה השיתופית המרכזית את דמי הקרן והריבית של הון־הבניין וכן מחיר־הקנייה בעד הקרקע, ותינתן להם הרשות להצטרף כחברים לכל המוסדות השיתופיים. בעלי־מלאכה אלה, שיתיישבו על אדמה זולה ויעמוד לרשותם שוק איתן מבחינת יכולת־הקנייה, ואף יהיו מצוידים באמצעים מספיקים – הם יהוו מעמד עצמאי בתוך המושב ויסייעו מכמה בחינות להתפתחותו. הם ישמשו צרכנים נוחים בשביל כמה תוצרים חקלאיים; הובל ממשק ביתם ורפתם יביא תועלת לאדמת המושב כולו; בימי הקציר יהיו מחנה של כוחות־עזר זולים, מפני שלא ישתמשו בהם אלא לזמן קצר בלבד; והעיקר – תינתן כאן האפשרות להגביר יותר ויותר את מידת האינטנסיביות של המשק, לפי החוק הירוע מאת יוהן פון טינגן, שהאינטנסיביות גדלה עם צפיפות השוק. קיצורו של דבר: מתוך כך

נוכל להכניס לתוך הארץ מתיישבים חקלאיים חדשים וליישבם בהתיישבות צפופה ביותר; והישג זה נודעת לו חשיבות מכרעת לגבי תעודתו של מפעלנו: עליה גדולה, שכן עלינו לקלוט הרבה והרכה יהודים.

בינתיים יקומו היישובים החדשים, יישובי השלב השני, ואף בהם תתחיל העבודה החקלאית. ואם גם יחידת-הקרקע בהם תהא קטנה במקצת, הרי ייהנו מן הניסיונות וההישגים ביישובי השלב הראשון, מפעולתה של החברה השיתופית-המסחרית הגדולה, שתהא כבר מפותחת כל צורכה, מדרכי השיווק וההפצה וכו', ואף ייהנו מן הערכים המוסריים של ביטחון ההצלחה ושל שלמות הרוח השיתופית. כדי להגביר הלא-דורות, נשפיע על החברים המנוסים ביותר ביישובי השלב הראשון, תוך שניציג להם שיעורים גדולים יותר ברווח הנקי, שיסכימו לעבור ליישובים החדשים ולפעול בהם בחינת מפקדים על הטיירוניס, וכך יקום ככל יישוב חדש מחנה של פועלים ותיקים-מומחים, שנתנסו ונתמחו התמחות טובה ביותר בעבודה השיתופית. את מקומם של אלה ימלאו, לפי הצורך, מתיישבים אחרים שייבחרו בזהירות יתרה מבין חוגי האומנים, מתוך שהתעסקותם עד עכשיו תשמש ערובה מספיקה לכך, שאמנם מוכשרים הם לשאת בעול התלאות של העבודה החקלאית, כגון סבלים או כורים, או גם פועלים אחרים, חסונים ווריוזים. הללו יצטרפו לשורות הפועלים החקלאיים המנוסים, וכך יצליחו שוב לסגל לעצמם את כוח ההתמדה והוריונות הטכנית, הנדרשים לעבודתם. וגם ביישובים חדשים אלה ייווצר מקום נוסף ליישובם של אומנים עירוניים במספר רב.

אלה הם המיתרים, שההתיישבות הציפונית תמתחם, כדי לשזור בהם את חוטי הרשת. עד אז בוודאי נוציא כבר את כל האמצעים העומדים כיום לרשותנו; אלא שאז שוב לא יהיה צורך לפנות בפנייה מיוחדת אל הלב היהודי ואל הכיס היהודי, כדי להשיג את האמצעים להמשך המפעל הגדול. גם הפקפון הגדול ביותר יכיר אז ויודה, שנוצרו כאן מפעלים מצוינים בכוח-חיים נפלא, שהוקמו עדות מאין דוגמתן ליכולת ההעמסה במסים, שהרי עומד לרשותן קרקע משותף וכל חבריהן-אזרחיהן מוכנים לסייע להחזקתן ולפיתוחן עד מתן הפרוטה האחרונה מרכושם הפרטי, מפני שחובה עליהם לשמור על כסיהם זה של קיומם הם מפני כל סכנה של התפוררות. עדות אלו יהיו גם גופים כלכליים חסונים ובריאים, שכוח-דחיפה להם תשמש ההתעניינות הכלכלית של כל חבר וחבר, שכן בונה הוא ויוצר למענו ולמען ביתו בלא שתעיק עליו דאגת-העתיד ובלא שיריב עליו עול של מסים בשביל רנטה קרקעית, בשביל תשלומי ריבית על ההון ובשביל רווחיו של המסחר התיזוכי. גופים אלה, ערתיים למחצה וכלכליים למחצה, ישמשו בסיס-אשראי שכוחו יהא רב יותר לאי-ערור מכוחן של העדות העשירות ביותר שבאירופה המערבית; ואמנם יורמו אליהן בשפע הכספים הדרושים ליצירה חדשה. אז תגיע השעה להגשים באמצעים עצומים את מפעלי הפיתוח הכלכלי של הארץ בשלמות, הווה אומר: תגיע השעה לשזור את חוטי הרשת עצמה. אז אפשר יהיה לאצור את יובלי-המים בהרים בתוך סכרים גדולים שמהם יורמו המים נחת לתוך העמקים, להפרות את הערבה הצחיחה ולהרבות בה שדות חיטה ותיירס; אז יתקינו רשת של תעלות, כבישים ומסילות-כרזל, שהכרח בהם בשביל פיתוח עושרה של הארץ; אז יוקמו מפעלי הנמל והמזחים, כפי שנשיאנו הנכבד חזה אותם בחזון רוחו; ואז אולי תינתן גם האפשרות להזרים את מימי היס-התיכון לתוך מקווי-המלח אשר ביס-הערבה, ובכוח גליהם יניעו

מכונות דינמו לרוב – למען שגשוג הכלכלה של עם ישראל!

ואז יבוא גם הזמן לבצע את המפעל של עליית ההמונים ממש. אפשר יהיה ליישב אומנים ואנשי-מלאכה בתוך ערי-העורף של הסביבה הכפרית; אפשר יהיה להקים ערים מיוחדות בשביל פועלי-מלאכה, בסביבה זו של מטעים פורחים; והחייטים והסנדלרים, שהלכו ונתוונו בקיני הזוהמה בפולין – כאן ימצאו בית שלו, אוויר בריא וקיום ללא דוחק ולחץ. אז ימצאו כאן פועלים, שיוכלו להתחרות בשכר הניתן במזרח לונדון ובמאורות-הזיעה בני-ירורק, ויוכלו להתקיים ולפרנס את משפחתם בכבוד. ואז אולי תתעורר הפיקחות העסקית של בעלי-הון יהודים, המפורסמת בעולם, שתוכל להסתמך על אוכלוסייה של פועלים-שכירים – מקבלי שכר זול ובכל-זאת מתקיימים ללא התנוונות – כדי להקים כאן תעשיות בשביל השוק העולמי ולפרנס בהן גם את נידחי האביונים המנוונים באירופה המזרחית ולהבטיח להם קיום עד יומם האחרון. ואילו בניהם של אלה, שיגדלו בסביבה של אור ואוויר, שיהיו ניוונים כראוי ויתחנכו תוך הרגשת החירות הלאומית – הם יהיו אזרחים בני-חורין בארץ-האבות, גיבורי כוח של שרירים ואמיצי כוח הנפש, אותם הכוחות שרק הם יכולים להפוך בני-אדם לאנשים שלמים כלי-צורכם.

הנה הדרך, לדעתי, שרק היא תובילנו אל המטרה. קשה היא הדרך, ואולי תיראה ארוכה מדי לאחינו המשוועים לישועה ולגאולה וגם בלבם החם של אלה הרוצים להושיע ולגאול. אבל דרך אחרת אין; לדעתי, אין כוח ארגוני בעולם ואין אוצרות-עושר בעולם, שיספיקו כדי הגשמת מפעל כביר כזה. אם נרצה להכניס בבת-אחת מיליוני פרוליטארים עירוניים עלובים ומנוונים לתוך תחום חקלאי, מן ההכרח שכל זה יביא לידי תוהו-ובוהו, ולא יוכל להסתיים אלא במצוקה שלא היתה כמותה, תוך שיחוסלו המיותרים בחרפת-רעב ובמחלות טיפוס וחולירע, עד שיתפנה מעט מקום למועטים שיישארו בחיים.

מפעל זה, שלא תואר כאן אלא בקווים קצרים בלבד, כמה זמן דרוש להגשמתו? אין לקבוע זמן זה מראש. האמצעים שיש ברשותנו נותנים לנו אפשרות לתקוע מייד יתדות בכמה מקומות – אם יקוימו התנאים הראשונים, שהכרח בהם לכל מפעל התיישבותי, ולכל קיום אנושי בכלל; ביטחון למתיישבים, ביטחון בנפש וברכוש; הגנה מצד מדינה תרבותית; ערובה חוקית-פומבית לביתנו החדש. מתפקידה של הנהגת תנועתנו הוא שתבוא ותאמר לנו ביום מן הימים: הנה כאן עליכם לתקוע את יתדות אוהלינו. ואם כן נעשה, שוב לא יעבור זמן רב עד שתתחיל לזרום העלייה לארצנו. תחילה יהא זה פלג קטן, אחר-כך יתגבר ויהיה הפלג לנחל, הנחל הגדול לנהר רחב, לאפיק עצום – עד שיתרוקנו כל משכנות העוני והשיעבוד אשר בארצות האסיאתיות-למחצה.

רק ההתחלה תהא קשה. אחר-כך יגדל המפעל עצמו בממדים עצומים. בלוח-השח שלנו עלינו להניח על הריבוע הראשון גרעיני-חיטה אחדים, ולהכפיל את כמות הגרעינים משנוסיף ללכת מריבוע לריבוע, כדוגמת המשורר הפרסי באגדה הירועה – ויקום לנו מפעל התיישבותי עצום וכביר. אז יתגבר זרם הכספים ויהא חזק אפילו מזרם האנשים, ולא תצטרך לעבור תקופת רור שלם, עד שהפרוליטארי היהודי האחרון שבאירופה ייפך לאזרח בני-חורין בארמת-המולדת... תקוותנו חזקה, כי אנו עצמנו נזכה לראות בעינינו ממש את ארץ-הבחירה, כיהושע בן-נון, ולא כמשה שמת ולא הספיק

מרחביה

יישוב שיתופי יהודי בארץ-ישראל*

הקדמה

לראותה אלא מרחוק. כל התחלה קשה, ורק הצעד הראשון אינו נקנה אלא במאמץ רב. כואו ונתחיל, איפוא נניח את אבן-היסוד, מהר ככל האפשר, לאותו בניין גדול, שטובי מנהיגינו חזוהו בעיני רוחם בכל תפארתו. אל נטמון ידינו בצלחת ונחלום על ישועה פתאומית. נתחיל בפעולה ונסתפק, לעת עתה, בהישגים שניתן לו לאדם להשיג בכוחותיו הטבעיים: להניח יסוד, לשתול שתיל, שינבוט ויפרח ויהיה לאילן אשר בצלו ישבו בני-בנינו ויזכירונו לטובה – אותנו ואת מפעלנו!

לתיאודור הרצל היו סגולות-יקר רבות: הוא היה בעל אישיות של מנהיג, מדינאי מצוי, סופר מפורסם וחזוה. אבל תכונה אחת היה חסר, ואף ידע זאת היטב: הוא לא היה כלכלן. ברם, ככל המנהיגים הגדולים גם הוא ידע כיצד לבחור את חבריו לעבודה, וכבר ב-1902 כיבדני בהזמנה לשתף פעולה בתנועתו הדגולה, הואיל ורומה שהייתי באותם הימים הכלכלן היחיד שעסק באופן מקצועי בבעיות של התיישבות. בפגישה שנערכה בינינו בדצמבר 1902 הצהרתי באוזני ד"ר הרצל בגילוי-לב שהשקפותיו על יישובה של ארץ-ישראל אינן בנות-ביצוע. אמרתי לו שאי-אפשר לארגן הגירה לאומית בסערה, גם אילו עמדו לרשות העניין קרנות גדולות ביותר; שאין אדם בעולם שיוכל להוביל המון אדם כזה בלי חיכוך; ושגם חיכוך קטן שבקטנים, מכשול קטן שבקטנים בתכנית מעובדת על כל פרטיה ודקדוקיה יסבך את המהגרים באסון, שאיש לא יוכל לשאת באחריות המוסרית לו. ד"ר הרצל הכין זאת מייד וביקשני לקבל על עצמי את תכנון החלק הכלכלי של המערך ואת ביצועו: "הואיל ואתה מבין משהו בעניינים האלה חובתך המוסרית היא להעמיד את ידיעותיך לשירות העם ולשירות משאת-הנפש הגדולה".

באותה עת לא היתה לי כל זיקה ישירה אל התנועה הציונית, אולם עד מהרה נספחתי אליה באמונה שלמה, ובקונגרס בבול ב-1903 קראתי חיבור קצר, אשר בו שרטטתי בקווים כלליים את תהליך יישוב הארץ. במשך השנים שלאחר מכן היה איזה דין ודברים בין הרצל לביני. סמוך למותו נפגשנו בווינה, והוא הסכים בחצי-פה שמן הראוי להקים תחנת-ניסיונות באירופה, בגליציה אם אפשר, חווה חקלאית שתתנהל על בסיס שיתופי, מקום שם יוכלו לצבור ניסיון והפועלים העתידים לעלות לארץ-ישראל כחלוצים יוכלו לקבל הכשרה. אבל עוד בטרם היה סיפק בדינו לבצע את כל התכניות האלו נפטר הרצל בקיץ 1904. אחר-כך חלה הפסקה ממושכת בפעולה ההתיישבותית. ידיהם של ראשי התנועה מלאו בעיות פנים, ולא נמצא ביניהם איש, שנושא ההתיישבות השיתופית יהיה בראש מעייניו. לפיכך עמרתי מרחוק במשך שנים אחדות עד שצורך-השעה קראני לשוב אל הזירה.

התברר שהתיישבות שלא כדרך שהצעתי אנוכי היתה כמעט בלתי-אפשרית. הקרן הקיימת לישראל רכשה שטחי קרקע נרחבים, אולם בגלל מחסור במתיישבים יהודים נאלצה להחכיר אותם לערבים, כיוון שלא יכלה להפסיק את עיבודם ולהסתכן באבדן הקרקע בגלל זכות ההחזרה המעוגנת בחוק העות'מאני. לא היה אפשר להלאים שטחים אלה בעבודה עברית אלא עליידי העברתם החלקית לקבוצות-פועלים שיתופיות,

שעיברו אותם והתחלקו בפריים. אולם משקים אלה היו פרימיטיביים מאוד; ככל שהיו חברי הקבוצות האלו מוכשרים, הם חסרו ידע חקלאי, ומארפסיסטים אלה, חניכי המהפכה הרוסית, היו תיאורטיקנים נלהבים מכדי שיקבלו עליהם מרותו של מנהל. אף-על-פי-כן, ככל שזה יישמע מוזר, נמצאו מנהיגי פועלים, שחזרו והניעו את גלגלי התנועה שנעצרה; היו אלה מנהיגי "פועלי-ציון" באוסטרֶיה. הם גילו, שאם תוכל ארמת היהודים לחזור אי-פעם להיות לנחלת-הלאום מכוח עמלם של פועלים יהודים וכל הדבר להיעשות אך ורק בהתאם להצעותי, דהינו שתוקמנה אחוזות מפותחות ביותר, אינטנסיוויות ומעובדות כהלכה – בעבודה שיתופית בארץ-ישראל. רק הודות לתעמולתם הבלתי-נלאית בקונגרסים שבהאג ובהמבורג הוחלט לחזור ולעסוק בהתיישבות השיתופית. קל היה להוציא החלטה כזאת מן הכוח אל הפועל הואיל ובינתיים, הודות לניסיון שהצטבר, נחלשה באופן ניכר ההתנגדות הקודמת. המנהיגים של "פועלי-ציון" כמו עלי הר כגיגית לשוב מפרישתו, ואמנם בקונגרס בהמבורג, בדצמבר 1909, הגשתי דין-וחשבון, שהתקבל בהתלהבות גדולה עד מאוד. באביב 1910 נסעתי לארץ-ישראל כדי לחקור את בעיותיה וחזרתי משוכנע שהעבודה רצופה קשיים אך אפשר להוציא אותה אל הפועל. לאחר מכן יצאתי למסע הרצאות לקידום תכנית זו בגרמניה ובאוסטרֶיה, מסע שזכה להתלהבות ניכרת, הבטחתי את קיומה של קרן ההתיישבות השיתופית (Co-operative Settlement Fund) וגרמתי לייסוד "האגודה להתיישבות בארץ-ישראל", בהון פתיחה של 120,000 מארקים; על שליש מזה כבר חתמו צירי הקונגרס במינויים מראש.

באביב שלאחר מכן נסע המומחה לחקלאות, מר דיק (Dyk), שמונה למנהל האחוזה השיתופית, לארץ-ישראל, ואולם הוא נוכח לדעת שהמצב שם בעייתי. בהשקפת עולמם של הפועלים לא היה מקום למנהל אדמיניסטרטיווי כלשהו. יתר על כן, התברר שהמידע שקיבלתי מן המומחים המקומיים בשאלת העלויות והיקף המגרשים למכנים החקלאיים הדרושים לא היה מהימן במידה מספקת: הללו דרשו משאבים הרבה יותר גדולים משאפשר היה להעריך מראש; אף הספקת הכלים הדרושים עמדה לעלות על הצפוי בגלל תנאי ההובלה הנחשלים. בנוסף על כך, תלאות המלחמה ריגשו את התושבים, שיתקו את כל הפעילות המנהלית בארץ וגררו אירועים מטרידים רבים. אף-על-פי-כן, מר דיק והפועלים שהצטרפו אליו בהדרגה החזיקו מעמד בגבורה, וכשביקרתי שנית בארץ-ישראל באביב 1913, ביקור שעליו אני מדווח בחוברת זו, מצאתי לפחות תנאים צופניית-קוות, אף כי אין לומר ששגשוגו של היישוב מובטח כיום בהחלט. דבר זה יהיה תלוי בעיקר בתנאים הפוליטיים וגם בזאת שאמנם יושגו האמצעים הדרושים. לדיגל הנסיבות שהוסברו זה עתה נתברר שלא די באמצעים שהוערכו קודם; לפיכך נחוץ בהחלט לגייס סכום גדול נוסף, מה שגם שהתברר שרצוי מאוד שהחברה להתיישבות שיתופית תקבל על עצמה לארגן אלו אחוזות אחרות, שנוהלו עד כה בידי קבוצות שיתופיות חופשיות.

מכל השיטות העומדות לפנינו מבחינה תיאורטית לאכלוס ארץ-היהודים עתיקת-הימים באיכרים יהודים, אולי זו שאני מציע היא היחידה שהיא בתיכיצוע. מכל מקום וזוהי השיטה היחידה המאפשרת התיישבות בקנה-מידה גדול.

כל המעריך מלאכה גדולה זו, כל החפץ בה, יכול לתרום את חלקו כדי לאפשר את

הגשמתה. החלוצים בארץ מקריבים את דמם ואת חייהם; יתרמרנא איפוא יהודי כל העולם לכל הפחות מעט-מוזעיר למען המפעל.

פראנץ אופנהיימר

ברלין, חנוכה תרע"ד, 25 בדצמבר 1913

חלק א העיקרון שבהתיישבות

שתי שאלות נראו לי כטעונות תשובה מניחה את הרעת בטרם נוכל לצפות להצלחה בהקמת מפעל בארץ-ישראל:
ראשית: האם הארץ כשרה לעיבוד אינטנסיווי, מודרני?
שנית: האם הפועל היהודי המצוי היום בארץ-ישראל מתאים מבחינה גופנית, ויותר מכך, מבחינה רוחנית למשק שיתופי?
סבורני שאוכל לענות על שתי השאלות בחיוב מחלט.

1. שאלת השיטה החקלאית

הידע החקלאי בארץ נע בין שני קטבים אפשריים. גידול פירות, כפי שהוא רווח ברוב חלקי יהודה, מאושש במקסימום של הון, ובהיקף מסוים – של עבודה. בפרדסי הדרים, למשל, מושקעים 10,000-12,000 פרנקים בממוצע לעשרה דונמים; המוצר הוא פרי משוכה, אשר, אם בגלל יכוליו המבכירים ואם בגלל טעמו הערב במיוחד, תופס מקום נכבד בשוק התפוזים הבינלאומי ומשיג את המחירים הגבוהים ביותר. למרות העלות הגבוהה בהשקיה ובעבודה וחרף הריבית והבלאי הגבוהים, הרי לפי דעת כל המומחים שנועצתי בהם, הפרדסים מפיקים, גם כאשר המחירים נוטים לבינוניים, רווח הנע בין 12% ל-15%.

מצד שני, החקלאות הרווחת במושבות הגליל נמצאת כמעט בדרגת-האינטנסיוויות הנמוכה ביותר בהון ובעבודה, וכיוצא בזה ברמת הידע המודרני. לאיכרי הגליל, יחסית לגודל הניכר של שטח-משקיהם (250-350 ד' בממוצע), יש מעט מאוד הון בממון, בציוד ובצוותים, ושיטותיהם רחוקות מן הרצוי. האיכר הגלילי אינו אפילו איכר של ממש, לא כל שכן חקלאי מודרני. שיטותיו הטכניות כמעט אינן שונות משיטות הערבים, ומהשימוש באלו כלים חקלאיים אירופיים העולים במקצת על הערביים. יותר מכול, הוא טרם תפש כי בסיסו של כל משק קטן, של ענפי-חצר (cottage-farm) צריך להיות גידול בקר, וכן בעלי-חיים מכל הסוגים, סוסים, שוורים, עופות; ואילו המשק הגדול אינו יכול להתחרות עם משק ענפי-חצר, משום שאין יכולים להפיק משכירי יום את תשומת-הלב והזיקה הנדרשות בעבודה עם בעלי-חיים.

לפיכך יש לבסס את המשק הקטן בארץ ישראל בעיקר על גידול בקר, מה גם שהאדמה הטובה שנוצלה מדי אינה טעונה אלא זיבול כדי להניב יכולים גבוהים יחסית באותה עלות שממילא היתה נדרשת. את האמונה הנפוצה שהיהודים אינם מסוגלים לעסוק בגידול בקר יש להזים בפעולה מוצלחת. יורשה לי להזכיר מילתא דבריהותא ששרכבתי באחת מהרצאותי בארץ ישראל: אולי אמת היא שהאנטישמים הם שוורים, אבל דומה שאייאפשר לומר על השור שהוא אנטישמי. גידול הבקר בידי האיכרים הגרמנים במושבותיהם בארץ ישראל מוכיח שהאדמה מתאימה לכך בכול: בשנת 1909 נמסרו למחלבה בשרונה 170,000 ליטרים חלב מ-120 פרות; נמצא איפוא שאם ניקח בחשבון את הצריכה הביתית הגדולה נוכל לאמוד את תנובת החלב ב-1400 עד 1500 ל' לפרה. הרפת הטובה ביותר, בת שמונה פרות, הניבה 1698 ל' לפרה. אלו הן תוצאות שאפשר לחשבן כיסוד לרווח הגון, הואיל והן אינן מושגות במשקים שהתמסרו רק לחליבה בלבד אלא במשקי-חלב רגילים של איכרים המגדלים בעצמם את עגלותיהם. כדי לנהל משקי-חלב בהצלחה דרושים, ראשית כול, מזון מספיק, ושנית, מחירים נאותים תמורת תוצרת החלב או הבקר המטופת. בנוגע לשאלת המזון, שאלה שמציבים אותה אלה הרואים באדמה את המגבלה העיקרית של גידול הבקר, הרי בחינה מדוקדקת יותר תראה מייד כי יש מעט מאוד מקום לחששות מבחינה זו. אמת, בין המלקוש לבין היורה הארץ היא ערבית, צחיחה, ואינה מייצרת כל מזון. אבל בהשוואה לארצות הצפון פירוש הדבר הוא רק העתקת עונת-השנה העקרה מן החורף אל הקיץ. גם בגרמניה האדמה אינה מניבה כל מזון במשך חודשים רבים. בסך הכול יידרש לספק מזון מהאסמים לרפתות ולאורות בארץ ישראל כמה חודשים פחות משנדרש הדבר בגרמניה. כאשר למחירים, ברור הוא שלייצור חלב טרי יש גבול כמותי התלוי בכיקוש של הערים המעטות המאוכלסות אך במתימעט. אם לא תחול עליה ניכרת במהגרים שיתיישבו בערים עשוי שוק החלב בחיפה להשתבש לגמרי על-ידי תוספת של כמה מאות פרות. אולם לפי שעה אין משקל לשיקולים אלה. לפי שעה מחירי החלב גבוהים מאוד ומבטיחים רווח הגון. מחיר החלב בחיפה כמעט מעולם אינו יורד מתחת לגבול ה-30 סנטים לליטר, ובחודשי היובש הוא עולה לכדי 50-60 ס' . הואיל ולמרות מחיר הקרקע הגבוה הרבה יותר, המבנים המרווחים, שכרה-עבודה הגבוה הרבה יותר וכו', חקלאינו עודם מקבלים רווח נאה מהרפתות גם במחיר 13 ס' לליטר, הרי אפשר לקחת בחשבון רווח גבוה בגלל מחירי השוק הגבוהים, שישולם לקונצרן מייצרי-החלב הראשון בארץ ישראל, כאשר המשק שוכן כה קרוב לשוק כמו מרחביה.

והיה ותתפשט ההתיישבות, לא עוד יוכלו לצפות למחירים כה גבוהים אך גם לא יצטרכו לזה. שכן במקרה זה יצטרכו להכין תוצרות-חלב, חמאה וגבינה, שיש להן ביקוש בלתי-מוגבל במצרים. כיום המשפחות האמידות קונות במידה רבה חמאה ממילאנו בקופסאות מעוקרות במחירים גבוהים מאוד, ולא יקשה להתחרות בזה.

האדמה נשדרה באופן שיטתי במשך מאות בשנים. הערבים אינם מרשנים עקרונית, לא משום בערות או בגלל אדישות, אלא כמסקנה הגיונית מהשיטה הפסולה של הבעלות על הקרקע הרווחת כאן. כל אדמות הכפר מחולקות מחדש כל שנתיים בין הזכאים לכך; אך טבעי הוא איפוא שאיש לא יוכל חלקת-קרקע שקרוב לוודאי לא תהיה שלו בשנה הבאה, אלא מישהו אחר – ואולי אויבו – הוא שיקצור. חלק מן הזבל מועלה

באש כתחליף לעצי-הסקה הנדירים כל-כך בארץ זו, וחלק מעורם בערמות-ההרים ממש. בהתאם למצב השדות ולחוות-דעתם של מומחים יכול הקמה של הערבים עולה בממוצע עדי 80 עד 90 ק"ג לרונם. זהו יכול התואם חקלאות ועירה, של ענפי-הצר, של הגרמנים, אלא ששם, הודות למספר הולם יחסית של ראשי בקר הקרקע מקבלת כמויות זבל שאפשר להתחשב בהן. ואמנם במקומות שהשדות זוכים לזיבול מספיק עולה היכול לאיץ-ערוך על היבול הערבי. בכינרת, למשל, יש שדה שעורים שחלקו זיבול בידי מר בירמן ככל שהיה לאל-ידו. נראה כאילו הגבול בין המזובל והלא-מזובל נמתח בסרגל, והערכנו שהחלקה המזובלת הניבה לפחות פי שניים וחצי, ואולי פי שלושה מהחלקה הלא-מזובלת.

עד כמה אפשר יהיה להחליף כדשן כימי את זבל בעלי-החיים – דבר זה טעון בדיקה. מכל מקום אפשר לומר, כתוצאה מהניסיונות, שהאדמה מסוגלת לעכל את הדשן הכימי. יהיה זה אחר התפקידים החשובים ביותר של תחנת-הניסיונות לפתור זאת, וכבר יכולים אנו להתמלא תקווה שכושרי-הייצור של הפלחה והמטעים יוגבר במידה ניכרת. בקיצור, כפי שטוענים כל המומחים בהסכמה גמורה, בארץ-ישראל אפשר להגיע לאינטנסיפיקציה ולמודרניזציה בחקלאות כמו בכל מקום אחר.

2. שאלת העבודה

ניתן לחלק שאלה זו לשני חלקים: האם הפועל היהודי מתאים לחקלאות, והאם הוא מתאים מבחינה רוחנית למפעל שיתופי?

אשר לכושר הגופני, אין כל ספק שכבר ניתן להשיג ולגייס בארץ-ישראל את הפועלים הדרושים לא רק לניסיון אחד אלא לרבים, ואפשר לספק תוספת חדשה מארצות המוצא של מתיישבי ארץ-ישראל כפי שיידרש בהמשך. ראיתי את הצעירים עוסקים בעבודה חקלאית קשה ביותר, עוררים בטורייה, היא מעדר כבד התובע כוח פיסי וכושר-התמדה רבים ביותר, ולא הבחנתי בסימן קל שבקלים של מתח פיסי או של אפיסת-כוחות. ראיתי את פועלי כינרת רוחצים בים כינרת והשגחתי באיזה כוח, באיזו זריזות תמרנו עם סוסיהם בתוך המים ונמלאתי הערצה וגאווה למראה גופם הנהדר, כפסלים חיים יפיתואר ואדירי-שרירים. והרי רובם הם צעירים שעסקו קודם במקצועות שעיקרן ישיבה: פקידים, אומנים, סטודנטים, מורים וכד'. והנה, רצון הברזל להשיג את המטרה הלאומית חולל נפלאות. מהם יצמח קמעה-קמעה דור צעיר של ילדים כפריים ילידי-הארץ, וזו חדש לחלוטין. מבין הילדים שראיתי רק ילדי הפרולטריון בפתח-תקוה היו דלי-מראה וחולניים, בגלל מחלות עיניים חמורות; רובם נולדו בחוף-לארץ למהגרים עניים. ואילו ילידי-הארץ היו כולם יצורים נהדרים. די להתבונן בהופעתם כדי להבין שהם ילדים למנהיגי-ארץ; אם להשתמש בביטוי של פרייטג (Freitag) הם "פוסעים בפסיעות של אדנות על-פני אדמתם", עיניהם הצלולות מישרות מבט, והם זקופי-קומה, פתוחים ואמיצים, וגופם חגיגי וחזק כאחד. ראיתי נער קטן על סוס בלא-אוכף שועט בחוצותיה של רחובות, נאחז בעורף-הסוס ברגליו היחפות בלבד בעוד הוא מנפנף זרועותיו באוויר עליו ושמח: וראיתי בן-מושבה בפתח-תקוה, בחור בן עשרים ושתיים, מתנשא לגובה 1.80 מ', רוחבו בהתאם והוא נראה חזק כענק, איכר של ממש, מן הגברים

הנאים ביותר שראיתי מעודי. זן זה הגדל כאן בוודאי יספק את הדרוש להמשך ההתיישבות הלאומית, ולא יחסר את הסגולות הגופניות והרוחניות הנדרשות בחיי הספר בארץ-ישראל: אומץ לב והחלטיות. מכל הבחינות האלו איפוא התנאים ליישוב שיתופי ראשון ולרבים מצליחים אחריו קיימים בעין.

מי שמכירים את הארץ אינם מפקפקים בכך. אולם לעתים מזומנות נתקלנו ברעה שהפועל היהודי כאינרציה וירואליסט ממדרגה ראשונה אינו כשר לביצוע מפעל שיתופי. ברם, עלי להדגיש שהישוב השיתופי, כפי שאני מציע אותו, מניח לכל פרט אפשרות רבה ככל שרק ניתן לפעילות חופשית, וכדי להוכיח זאת אני עומד לחזור ולתאר את התכנית ביותר פירוט משניסיתי עד כה.

3. התיישבות המעמדות העובדים

ההסתדרות הציונית צריכה לשאוף להניח בארץ-ישראל בהקדם האפשרי יסוד חקלאי רבי-אוכלוסין ומשגשג, כדי להקים עליו בניין-על, גבוה ככל האפשר, של פעילות תעשייתית ומקצועית. "החפץ להקים ערים חייב לברוא איכרים". שני רבדים של עולים באים בחשבון להתיישבות החקלאית: רובד קטן המשתרע מן האמידים עד העשירים, ורובד גדול, פרולטרי. בשביל הראשונים הוקמה החברה להכשרת היישוב (Palestine Land Development Company), ולא בהם עסקינן.

חשוב מזה לאי-ערוך הוא יישובו של המעמד חסר-הממון; יש לכך סיבות רבות. קודם כול, זרם ההגירה של מעמד זה מארצות שונות פורץ הרבה יותר חזק, וגם במחלט וגם יחסית הוא איתן הרבה יותר; שנית, הוא נצרך לסיוע מידי ואינו יכול לעזור לעצמו; ושלישית, יישובו רק הוא יבטיח את הלאמת הקרקע. ככל הארץ – תהיה אשר תהיה – שבה היה ניגוד בין לאומים נכשלה התיישבותם של בעלי-קרקע אמידים, בפולין למשל. ככל עת ובכל מקום הם נאלצים להעסיק את העבודה הזולה ביותר, ולעתים נדירות ביותר זוהי עבודה דו-לאומית (co-national). כיוצא בזה ביהודה, שם ככל סוגי העבודה הדרושים כוח גס ומיומנות מקצועית מסוימת, ושכל רק מעט, בעלי-קרקע היהודים מעסיקים ערבים רבים ויהודים רק מעט. אולם בטווח ארוך, ככל מקום ידחק הפועל הזול יותר את רגלי היקר ממנו מן הארץ, דבר שהוא תואם בדיוק את חוק גרישם (Gresham) שכסף רע ידחק כסף טוב ויגרשו מן הארץ.

ובכן, כיצד מיישבינו? הברון אדמונד דה רוטשילד וחברת יק"א (Jewish Colonization Association) ערכו במשך תקופה ממושכת ניסיונות ביישוב עובדי-אדמה בשתי צורות אפשריות: או שהעניקו להם נכס או שנתנו להם קרקע בחכירה חלקית או עוברת-בירושה. אין לתאר ניסיונות אלה ככישלונות; אדרבה, לאחרונה התגלו תוצאות מרשימות בתום משטר הנדבנות האומלל, שכפף את קומתו של כל אדם. אבל השיטה עצמה מעוררת התנגדות, וזו חריפה עוד יותר כאשר מדובר במתיישבים בארץ-ישראל, במתיישבים יהודים.

ההתנגדות ליישוב עובדי-אדמה כשלעצמה נובעת מהעובדה, שכדי להבטיח למשפחה הכנסה מוגדרת דרוש שטח גדול יחסית לנפש, כי כמעט בכל מקום האיכרים מפגרים בשימוש בציוד מודרני. הוא משועבד לשתי רעות חולות – למשחקים בניסיונות

ולשמרנות – ומצטיין בהססנות יתרה בכל הנוגע לאימוץ הישגיהם המוצלחים של הטכנולוגיה והמדע, אפילו כאשר יתרונותיהם נושאי-הרווחים פרושים וגלויים לעיניו בחוות הגדולות המשגשגות בשכנותו.

חזקות הרבה מטענת-התנגדות כללית זו הן אלו הנוגעות ליישוב איכרים בארץ-ישראל. הארץ היא קטנה ויש ליישבה ככל הצפיפות האפשרית. לפיכך מן הדין לבחור בצורת התיישבות שתאפשר צפיפות-אוכלוסין כמעט בלתי-מוגבלת, אפילו של אוכלוסייה חקלאית, על יחידת השטח. יתר על כן, אפשר לאפיין את העובדים החקלאיים בארץ-ישראל לכל היותר כפועלי-משק מוכשרים, אבל בשום אופן לא כאיכרים. משנה תוקף יש איפוא לטענה זו במקרה של מהגרים חרשים, שעליהם עומד המשך ההתיישבות; אלה אפילו עדיין לא נעשו פועלי-משק, הם רק רוצים בזה. יישובם של אלמנטים חסרי-הכשרה כאלה כאיכרים, כפי שאמנם נהגה יק"א בראשיתה בהיקף רחב, למשל בארגנטינה, הוא משגה חמור.

לפיכך דרוש לנו במפגיע מפעל, אשר בו יוכלו אנשים בעלי כושר גופני אך חסרי-הכשרה חקלאית להשתמש בעבודתם בלי שייאלצו לנהל את עסקיהם באופן עצמאי; יהיה זה מפעל שיכניס אותם בזמן קצר ככל האפשר בסוד השיטות הטכניות של משלח-ידם החדש, ולאחר מכן לידע הנדרש לשם טיפוח בקר וגידולי שדה – בקיצור, מוסד להכשרה. אולם אל יעלה מוסד זה מאומה; עליו להפיק רווח. לכן צריך שיהיה זה משק חקלאי גדול שבו ישררו תנאים שיבטיחו את הרווח הגדול ביותר.

ואלה שני סוגי התנאים: ראשית, שיהיה זה משק גדול דיו, מצויד בכל ההון התואם לדרישותיו וממוקם באזור נוח למדי מבחינה מסחרית, משק המנוהל בידי מומחה בקי ומנוסה ומעורכן בכל השכלולים של החקלאות המודרנית ושל המדע השימושי. וכבר הוכחתי שקונצרו כזה בארץ-ישראל עשוי להפיק רווח גבוה תוך כדי משך-זמן סביר. שנית, עלינו לקחת בחשבון (לאו דווקא בניסיון הראשון, ששם נוכל לסמוך על פועלים מיומנים, אלא בניסיונות הבאים, שבהם לעולם יהיה חלק מן הפועלים בחזקת "טירונים") גוף של פועלים בעלי-ערך ירוד אשר יצמצמו את הרווח, הואיל ושכרם, ככל שיהיה צנוע, יעלה בתחילה על ערך עבודתם. אולם נחוץ לנו רווח שיעלה בהרבה על הרווח המופק מפועלים מיומנים ביותר, והרי זה תנאי שאף בארצות התרבות הוותיקות אין עומדים בו בקונצרו הגדול הרגיל אפילו אם הגיע למלוא השכלול הטכני. אמנם היה בידי המועסקים לייצר את כמות העבודה התואמת, אלא שאין הם רוצים בכך. אין להם מניע שימריץ אותם להסב את מירב הכוח ותשומת-הלב בעסק של אחר; כך קורה שהרווחיות של האחוזות הגדולות, למרות עליונותן הטכנית לאי-ערוך על משק האיכר, יורדת הלך וירוד מתחת לרווחיותו של משק האיכר.

זו הסיבה שעלינו לברוא בהתיישבותנו השיתופית גם את התנאי השני, הפסיכולוגי, לרווחיות. עלינו לשרבב גם את הכוח-המניע של האינטרס העצמי; או אז, בהתאם לכל התנסויותיהן של תולדות הכלכלה, יהיה בידינו הסיכוי המכוסס היטב שיהיה פיצוי למה שהוענק לפועלים בהכשרה טכנית ולרצונם הטוב. לשון אחר, הקונצרו הגדול שלנו, המשוכלל מבחינה טכנית, צריך להיות בר-בזמן אגודת פועלים חקלאיים יצרנית שיתופית, הינו, קונצרו שכל הרווח נטו שלו יחולק בלי כל צמצום בין כל הפועלים במובן הרחב ביותר של מונח זה, ובכללם פקידות המנהל. אך אי-אפשר להשיג מטרה זו

בבתיאחת. דרושה תקופת-הכנה, תקופה של קונצרן, שצורתו קפיטליסטית ואולם במבנהו הכלכלי הוא כבר אגודה שיתופית; הינו, קונצרן שיש בו יסוד ניכר של חלוקת-רווחים בין הפועלים.

שלב א - שותפות ברווחים

בעלי-כוחנו נגיע לתכנית דלהלן:

יוקם משק גדול ובו המבנים הדרושים, תותקן באר, יירכשו בעלי-חיים ואינוונטר במידה מספקת, ימונה מנהל מוכשר ותועסק קבוצת פועלים, שיפעילו את הקונצרן בהנהלתו. הפועלים יהיו נתונים למשמעת המקובלת, כלומר עקרונית תהיה למנהל הזכות להעניש ולפטר. אולם, בהתאם לרוח העניין מעיקרו, ישתדלו שהפועלים ישפטו את עצמם. בתחילה יהיה המנהל זכאי, אך לא חייב, להעביר מקרים של אי-ציות למועצת בוררות שיבחרו בלי שום משוא-פנים הפועלים עצמם. אם יניח הסדר זה את הדעת יוענקו למועצה סמכויות גדולות והולכות. באותו אופן תפותח בהדרגה מועצה מייצעת של הפועלים, שסמכותה תלך ותגדל, הינו בכל הנוגע לסידורים הדרושים למען העתיד הקרוב תהיה תחילה הזכות בידי ההנהלה, ואם יניח ההסדר את הדעת, תחויב ההנהלה בסופו של דבר להתייעץ יותר ויותר עם המועצה המייצעת. תפקיד המועצה יהיה סידור העבודה בין חברי היישוב, ולימים אולי גם הכרעה בדבר הברלים בשכר. על-פי הצדק והפקת-הרווחים מן הדין הוא שפועלים השונים בכושרם יהיו גם נבדלים בתגמוליהם; אם יישמר הדיורג בידי ההנהלה יהיה הדבר רצוף מרירות ומריבות.

תחולק ההכנסה של המפעל במשך תקופה זו של חלוקת-הרווח באופן שקודם כול יכוסו כל ההוצאות, לרבות הפסדים ובלאי. עקרונית כוללות הוצאות אלו את השכר. הפועלים יקבלו, בשנים הטובות כבשנים הרעות, את מלוא השכר המקובל בארץ. העודף יחולק בין בעלי-הקרקע ובעלי האינוונטר מצד אחד, לבין הפועלים מצד שני, בהתאם לדיורג בעל-תלות: ככל שהריבית הצמודה להון גדולה יותר כן צריך לגדול חלקם של הפועלים ברווח. היעד הסופי צריך להיות כך: הקרן הקיימת, שאינה מסתכנת בשום סיכון, תקבל 3%, ובנוסף רביעית מרווח הנטו הנשאר. שאר שלושת הרבעים יינתנו לפועלים וישולמו להם במזומן יחסית לשכרם. נניח שסך חשבון השכר הגיע ל-20,000 פרנקים, וכלל הרווח, אחרי תשלום ריבית ההון, ל-8,000 פרנקים. במקרה זה תקבל קרן ההתיישבות 2,000 פרנקים חוץ מ-4% ריבית, והפועלים יקבלו 6,000 פרנקים; סכום זה יחולק באופן שפועל שהשתכר 250 פרנקים - אולי מפני שהצטרף במאוחר, או, מפני שכטירון דורג בדרג נמוך יותר - יקבל 75 פרנקים, פועל חלוץ שהשתכר 75 פרנקים יקבל 250 פרנקים, והמנהל, שמשכורתו נקבעה ל-3,000 פרנקים, יקבל הטבה ע"ס 1,000 פרנקים.

באופן-חלוקה זה יושג יתרון כפול: ראשית, מידת-האכפתיות והריצותם של הפועלים, שעבודתם היא החשובה ביותר מבחינת ההישגים הכלליים, תקבל תמריץ עצום; ושנית, השיטה תעניק להנהלה חופש מרבי ליישם את כל שיטות התגמול המקובלות שנוסו בחקלאות ליד השכר היומי, כגון שכר קבלני, חלק ברווחים, פרמיות וכיו"ב, למשל לחולבים וכו'. כשידעו קבוצת קוצרים העובדים בקבלנות, או החלבן המקבל פרמיות בעבור החלב, שמאמצייהם יתוגמלו לא רק על-ידי שכר הקבלנות והפרמיה כי אם גם

על-ידי חלקם ברווחים, הרי יכפילו את הריצותם ואכפתיותם, ולדבר זה חשיבות עצומה בעבודה קבלנית, כי הקבלנות יכולה להבטיח רק את כמות העבודה אך לא את איכותה. התקנה שישולם החלק ברווחים לאלתר, ולא יעוכב בחלקו לשם מטרות של הפועלים עצמם, תואמת את ניסיונו של תולדות הכלכלה ואת אופיו של הפועל היהודי עצמו. אשר לנימוק הראשון, נמצא שהשפעת חלוקת-הרווח על התוצאה הכללית מתחזקת ככל שהשיטה פשוטה יותר, ככל שגדל חלקם של הפועלים וככל שיקדם התשלום. ניסיון זה חייב להרתיע אותנו מלמצוא מפלט בכל התחבולות הקטנוניות של חסות פטריארכלית, כמו ההצבר הכפוי של רווחי בנק לחסכוניות לטובת הצדדים הנותנים חלק, וכו'; ויותר מכול, אופיו של הפועל היהודי בארץ-ישראל ותודעתו המעמדית מונעים מהלך כזה. הם בני-חורין, והם רוצים להיות בני-חורין ולזכות ליחס של בני-חורין, ואכן הכלל הגדול של כל השותפות צריך להיות שחייבים לשמור על חופשי-ההחלטה של הפועלים בלא שום צמצום בכל מה שאינו פוגע באינטרס החיוני של הקונצרן.

כדי להמריץ את האינטרס האישי של הפועלים במפעל מבראשית, שעה שיש להתגבר על קשיים בלתי-צפויים וכשיש להרגיל את הפועלים אל צורת-מפעל חדשה, ראשית כול מבחינה טכנית, ואחר-כך מבחינת דרכי-הארגון, מן הדין שגם אז יקבלו חלק מן הרווח, אם כי, כמובן, בסכום די קטן, אם ההון אינו מסוגל לקבל את הרווח המרבי. פרטי הסדר זה יכולים להיקבע במשאומתן.

שלב ב - האגודה השיתופית יצרנית של הפועלים החקלאיים

בהתאם להערכת חלוקת-הרווח שנקבעה לעיל נראה שמוצדקת התקווה שתוך שנים מעטות יצברו הפועלים מרווחיהם סכום שיספיק כדי לשלם את מחיר-הקנייה של האינוונטר, כפי שנקבע מתחילה בהסכם שעשתה אתם קרן ההתיישבות השיתופית, ולא יצטרכו לשלם במזומן את כל ערך-האינוונטר הרשום. חלק מזה יספיק ויספק, אם תינתן ערובה למאזן שמן הראוי שישולם ברווחי-זמן סבירים. ערובה זאת יכולים לתת יחידים בעלי-אמצעים או חברת אנגלר-פלשטינה (אפ"ק), או בדרך הפשוטה מכולן, שימונה גזבר מטעם הבנק, אך שכרו ישולם, כמובן, על-ידי היישוב השיתופי, שיקבל לידיו את כל ענייני הממון של היישוב ומחובתו יהיה לנכות את הריבית והחוב ולמסרם לנושה. בשנות מצוקה יהיה אפשר, כמובן, להגיע לידי דיחוי נאות.

נניח שיושבה העסקה ושהסכום שהותנה שולם במלואו. או אז תשתנה תכנית הקונצרן במידה ניכרת. עד כה השתתפו שלושה מעוניינים: הקרן הקיימת כבעלי הקרקע היתה המלווה; קרן ההתיישבות השיתופית כבעל האינוונטר וכבעל ההון החוזר (working capital) היתה המלווה; ואגודת הפועלים היתה הקבלן באותו הסכם שהבטיח לה חלק מן הרווחים ואת הזכויות לקבל את הבעלות. עכשיו נדחקה ונמחקה קרן ההתיישבות השיתופית. סופקה או כוסתה דרישתה לקבל את הונה, והיא עתידה להעביר את הקרן שלה לשטח אחר כדי לחזור על אותו ניסיון, אבל הפעם בתנאים נוחים בהרבה.

רק שני משתתפים נשארים: הקרן הקיימת בתור מלווה, ואגודת הפועלים כלווה. עצמאית ואחראית לעצמה. האגודה נהפכה לאגודת פועלים חקלאיים שיתופית יצרנית. בתור שכזאת היא נושאת בכל האחריות, אך לעומת זאת היא גם נהנית מכל הצפוי. כלומר תסתפק בשנים רעות בפחות הכנסות משהיו לה עד כה, אלא שתוכל לעמוד

בכך, שכן בתקופה הקודמת צברה כסום נכבד מאוד, אשר יוכל לעמוד לה בעת צרה קיצונית. מאידך גיסא, בשנים טובות תזכה ברווח הגטו כולו.

בהיות הפועלים אגודת פועלים חקלאיים שיתופית יצרנית על הפועלים לנהוג במשטר של מנהל עצמי ככל שאין התניות נוגדות בתנאי-החכירה. אולם התניות אלו, בפשטות, תהיינה מוגבלות בערכה לתשלום ריבית, בתקנות הסניטריות, המוסריות והמסחריות שאי-אפשר בלעדיהן בכל אותם יישובים שיש בהם יעילות קולקטיביות, ולבסוף, בתקנה לצורך השעה, שחמישית מכלל שטח הקרקע לא תוכל להיות מועברת על-ידי חכירה העוברת בירושה אם יקרה שתחליט האגודה השיתופית לחלק את הקרקע בין חבריה בחלקות חכירה העוברות בירושה, הינו להפוך את עורה מהיותה "אגודה חקלאית שיתופית יצרנית" להיותה "אגודה שיתופית של יצרנים חקלאיים". מן הראוי שגם זאת יהיו הפועלים רשאים לעשות, כמו כל עניין אחר שאינו בגדר הסעיפים הנ"ל. את הצעד האחד והיחיד שעלול לערער לחלוטין את התכלית החברתית של המפעל, הינו את חלוקת הקרקע כולה בין החברים בהתאם לחוקי-הבעלות הרומי – אותו לא יוכלו לנקוט; כי הבעלות היא של הקרן הקיימת וכך תישאר. אולם כל משגה אחר שייעשה ניתן לתיקון ואמנם יתוקן כאשר תיגררנה תוצאותיו ותיראינה לעין. הפועלים רשאים אפוא לפטר את מנהלם אם אינם יכולים לפעול עמו; אפילו יוכלו לנסות לייצר בלי מנהיג בעל השכלה מדעית. אם הם ימצאו על-פי שכם שהניסיון יקר מאוד לא יהססו זמן רב מלחזור בהם. בקיצור, הם מנהלים את הקונצרן כשכל הסיכונים עליהם החל מאותו רגע שמשגיהם לא עוד ישפיעו על כיסו של זר אלא רק על שלהם.

אולם תנאי בלי-עבור (sine qua non) הוא, שבמקרה של חלוקת-הקרקע כחמישית מן הקרקע אסורה להעברה בתנאי חכירה העוברת בירושה. האגודה השיתופית, או שתוכל להפיק ממנה תועלת בצורה קולקטיבית, או תשכור זאת בחכירה לתקופה קצרה יחסית, נניח משנה ועד שמונה-עשרה שנים, על כל פנים באופן כזה שיוכלו לקבל חלק משטח זה לשליטתם החופשית בכל רגע נתון. שכן, במקרה של חלוקת הקרקע הנשאת אי-אפשר לוותר על חמישית זו כדי לאפשר לאגודה השיתופית לצעוד את צעדה האחרון, החשוב ביותר – להיות לאגודה שיתופית התיישבותית.

שלב ג – אגודה שיתופית התיישבותית

האגודה השיתופית ההתיישבותית אינה זהה עם האגודה השיתופית היצרנית של הפועלים, אבל היא מייצגת את צורת ההתיישבות השיתופית הגבוהה ביותר שאפשר להעלות על הדעת. הדרך הטובה והקלה ביותר לפיתוחה היא להתחיל מן היישוב החקלאי, אבל בתנאים נוחים היא עשויה להיוסד ישירות כיישוב עירוני, כעיר-גנים מדרגה גבוהה יותר. אולם לא אוכל כאן לפרט.

האגודה השיתופית ההתיישבותית היא קהילה מעורבת, המורכבת מחקלאים, מאומנים, מעוסקים במקצועות ומבעלי מקצועות חופשיים, ואף מאנשים בעלי אמצעים עצמאיים. היא אינה שונה מכל קהילה אחרת בעולם אלא בעובדה שהקרקע אינה שייכת ליחידים כי אם לקהילה. מכאן משתלשלות מסקנות חשובות ביותר.

בכל מקום שבו נמצא משק חקלאי סמוך ליישוב מעורב כזה, שם, בתנאים רגילים, תגדל הכנסת בעלי-המשק ולפיכך יגדל גם ערך הקרקע. הוא הדין אף ביתר שאת לגבי

קרקע לבנייה עירונית. אולם כאשר הקרקע נמצאת בבעלות הקהילה רק הקהילה כמכלול, הינו כל חבריה, תוכל ליהנות מן ההכנסה המוגדלת, באופן שביישוב תגדל הכנסתו של כל פועל ממוצע באופן יחסי, הואיל ואין נמצא בעלות פרטית על הקרקע התובעת את התוספת לעצמה.

כדי להבהיר את התוצאה הנובעת בהכרח מאגודת הפועלים החקלאיים היצרנית השיתופית יימנו כאן אחדים מן היתרונות שהיא מפיקה מיישובם של אלמנטים בלתי-חקלאיים על אדמתה שלה. למשל, אם היא מחליפה את הדגן שלה במחרשה מעשה-נפח היושב בקרבה, היא תקבל את מחיר השוק החיפני בעבור החיטה מבלי שתצטרך לנכות ממנו את עלות ההובלה, והיא תקבל את המחרשה במחיר השוק היפואי מבלי שתצטרך להוסיף עליו את מחיר ההובלה. אף הנפח נהנה מאותו יתרון: אלמלא כן צריך היה לקנות את הדגן ביפו ולהובילו לביתו על חשבוננו, ולהסיע את מחרשתו ליפו על חשבוננו.

היתרון השני הוא שככל שמשתמשים ביבולי האדמה בו במקום כן תוחזר לאדמה, בצורת זבל, וזחת-הסידן המופקת מהם.

היתרון השלישי הוא שנוכחותם של לא-חקלאים מקנה לאגודה את האפשרות לגייס עזרה זולה בעונות שבהן דרושים פועלים רבים. האומנים והגננים עצמם, וכן נשותיהם וילדיהם, יעזרו בחפץ לב בעבודת הקציר תמורת שכר גבוה, וכמובן גם יתחלקו ברווחים בהתאם; ואף-על-פי-כן יהיה שכר גבוה זה בסופו של דבר זול לאגודה יותר מאשר אילו נאלצה לשכור פועלים מהחוץ לזמן ארוך בשכר נמוך יותר.

היתרון הרביעי הוא שכל המתישבים הלא-חקלאיים האלה מסייעים לשאת בנטל תשלום החכירה כולו ולחזק את כל החברות השיתופיות המשניות, למצרכים כלליים, להלוואות, לביטוח-בקר וכו' וכו', וכך לעשותן יצרניות יותר ורווחיות יותר. להתפתחות זו, החשובה ביותר, והמגבירה בהרבה את הרווחיות של כל הקונצרנים המאוחדים כאן, דרושה קרקע שתהא בגדר השגה; ומכאן ההגבלה הנוגעת לחמישית שתהא פנויה במקרה שתחולק הקרקע.

וזה זיקתם של המתישבים החדשים אל האגודה השיתופית ואל הקרן הקיימת, היא אגודת-הפועלים היצרנית, או קרן האגודה השיתופית, מעבירה חלק מהאדמה החכורה למתיישבים החדשים. אלה יוצרים בצורה קולקטיבית אגודת-קניין שיתופית וזו אחראית כלפי הקרן הקיימת לתשלום דמי החכירה כולם. באופן כזה לא יהיה המתישב החדש בבחינת דייר-משנה אלא דייר עצמאי, וכיוצא בזה גם אותם חקלאים, איכרים וגננים הרוצים להתיישב על הקרקע כעצמאיים. מכאן ואילך יצטמצם ממתישב למתיישב שטח הקרקע המוקצה לחכירה, ומחויבות הקונצרן להחכירה תפחת בהתאם.

אני מקדים את המאוחר: לעתים קרובות נתקלתי בטענה סותרת, שבדרך זו יגיע לבסוף רגע שבו לא תהיה עוד בידי הקונצרן קרקע די הצורך להמשיך במפעלו. לפיכך הבה נציין שלעולם תהיה אפשרות לרכוש בסביבתה הקרובה ביותר של האחווה הראשונה קרקע חדשה כדי למקם בה מתיישבים עירוניים "בהמוניהם" (en masse). אולם אם לא יתאפשר הדבר, אם יממשו או "תפישו" זו, הרי יוגשם בזה הנשגב באיריאלים שיכולה ההתיישבות לשאוף אליה. באופן זה תקום לנו עיר רבת-תושבים ומשגשגת ובה אוכלוסייה בת כמה אלפי נפשות, ואיני יכול להבין כיצד יכול לחשוש לכך מי שחפץ

בהתיישבותם של אומנים יהודים רבים, בעלי-מלאכה מעוטי-אמצעים, בארץ-ישראל. אולם אם אמנם כך יקרה הרי, מצד שני, כבר תושג במלואה המטרה האמיתית של ניסיונו הראשון, הלא היא יצירת "בסיס לאשראי". בינתיים התקופה שבה הקפיטליסט נרתע ברוב-צניעות מליטול חלק במפעל זה כבר תהיה מזמן נחלת-העבר, ותריסרים, ואולי מאות של יישובים חדשים כבר יעמדו על תלם, והם עוברים אותו מהלך התפתחות – וקרוב לוודאי, כתוצאה מהניסיון שהצטבר, ביתר מהירות ובפחות תחתים – שהביא את הניסיון הראשון עד הנה. הקרן הקיימת תקבל את הריבית שלה כמי שהעניק אשראי ראשון לעיר רבת-תושבים ואמידה בביטחון רב הרבה יותר מאשר קודם-לכן; קרן ההתיישבות השיתופית, המחזיקת עתה שבעתיים, פועלת למען אחוות רבות; וראשוני הפועלים, החלוצים, כבר נעשו בינתיים מזמן לאיכרים או לגננים או לגימלאים החיים על הכנסתם. לפיכך אני מצפה להתפתחות זו לא רק בבטחה, כי אם בשובה ונחת. אין דבר שיוכל להסב לי עוגג יותר מאותה "טענה" המעידה ששאיפתי עומדת לצאת מן הכוח אל הפועל.

הבה נשוב אל מהלך הדברים הנורמלי, הוא המהלך שניתן לצפות לו בלי תורה-גנאי של אוטופיסט.

4. צורות התיישבות

התיישבות זו של אלמנטים עצמאיים צריכה להיות מורכבת – ובזה אכן אני רואה עיקר יתרוננו של הארגון במה שהוא מאפשר חופש-פעולה לכל יזמה פרטית – לא רק מאותם אומנים, מעוסקים במקח-וממכר, מבעלי-מקצוע, מבעלי אמצעים עצמאיים, מגננים וחקלאים הנודדים הנה אחרי הקמת האגודה השיתופית, כי אם גם מאותם חלוצי האגודה החפצים להיות עצמאיים.

משיסתבר מעל לכל ספק שהמפעל עתיד להיות בריקימא, מן הראוי שיהיה כל פועל חופשי לזכות בעצמאות, פחות או יותר, באחת משלוש הצורות הבאות, לפי בחירתו. באופן עקרוני נתחיל רק בפועלים רווקים כי לא נוכל לשאת באחריות לגורלה של משפחה עד שלא תובטח לגמרי הצלחת התכנית. אולם לכשיעלמו כל הספקות בסעיף זה נעודר את הפועלים לשאת נשים. יש לציין בסוגריים שכאן נעוץ גדולי-הקשיים של ההתיישבות כולה. אפילו יש כבר אלו איכרים בארץ-ישראל, נשות-איכרים כמעט אין; ובלי אשה האיכר אבוד. מספר נשות-איכרים בארץ-ישראל כעת קטן מאוד, וחיסרון זה הוא בעיני הסיבה העיקרית מדוע לא נוכל לפי שעה לקחת בחשבון הצלחה של התיישבות משפחתית (single cottage settlement) בקנה-מידה גדול. אף בזה יתרון מכריע בעיני לשיטה שהצעת, המאפשרת יישובם של איכרים רבים שאינם נשואים.

הפועל יוכל לבחור בין שלוש האפשרויות כדלהלן:

ראשונה, ימשיך כפועל בקונצרן המרכזי, או כחבר באגודה השיתופית; יגור בבניין הראשי או בדירה קטנה בת שניים או שלושה חדרים, שהוכנה למענו ואשתו מנהלת אותו למענו; יכול הוא לעזוב את המטבח המשותף (Cooking Association) או לצרף אליו, כרצונו, את אשתו. רוצה אשתו להשתתף כפועלת שמתחלקת-ברווח או כחברה בקונצרן המרכזי תמורת שכר הולם, זכאית היא לכך; אינה רוצה או אינה יכולה, אינה חייבת.

שנייה, הפועל יישאר פועל המתחלק ברווח של הקונצרן המרכזי, או חבר באגודה השיתופית; אבל גם ייטול כ-10 ד' קרקע בחכירה עוברת בירושה, יקים עליה בית ורפת, אם באמצעיו ואם בעזרת הלוואה מהחברה השיתופית להלוואות, וינהל נחלה קטנה זו בעזרת אשתו בשעות הפנאי, שמדי פעם אפשר להוסיף עליהן יוסף-חופשה. כך יוכל לגדל את מלוא הדגן, המספוא והירקות הדרושים למשק-ביתו הקטן.

את הכסף בשביל הבית ובשביל האיננוטר לא יקבל מארגון חיצוני אלא, בפשטות, מן החברה השיתופית להלוואות של חבריו שלו, אשר יעניקו לו את ההלוואה רק אם הוא נהנה מהאשראי שלהם כפועל מוכשר ומעורר כבוד. מתוך עיקרון, הקרן הקיימת וקרן ההתיישבות השיתופית לא ילוו אף אסימון שחוק ליחיד אלא רק לחברות שיתופיות, תמורת ערובה מוצקה. באופן זה כמעט אין אפשרות להפסיד; הביקורת של החברים במקום היא הקפדנית והקנאית ביותר שאפשר להעלות על הדעת; שנית, האפשרות שיתנו גמילות-חסד, על כל ההשפעות המשחיתות על הכלכלה, נמנעות לחלוטין, הואיל והחייב חייב את הכסף לא לאיזו קופה רחוקה, אולי חסרת דמות אישית, שאין לו כל עניין באינטרסים שלה, כי אם לעובדי-חברים, שכל מעמדו תלוי ביחס הכבוד שהם ירחשו לו, עניינם זהה לחלוטין לעניינו, ויחס של איבה מצדם עלול להזיק לו בלי-גבול.

נחזור לצורת-ההתיישבות השנייה. המתיישב זכאי, אך אינו חייב, שאדמתו תעובד במחיר-העלות על-ידי הקונצרן המרכזי; כך יוכל לוותר על צוות ועל ציוד חקלאי משלו. נשאר לו רק לזבל, לעשב ולאסוף את היבול; זו עבודה שאפשר לבצעה בנקל בכמה שעות-פנאי.

המתיישב בצורת-ההתיישבות השלישית גם כן נהנה מאותה זכות.

שלישית, הפועל חוזר מהקונצרן המרכזי ואינו מקבל עוד שכר או חלק ברווחים, חוץ מהשכר והחלק-ברווח בעבור עזרה מזדמנת שהוא מועסק בה על-פי הסכם-גומלין. גם הוא מקבל 10 דונמים על-בסיס חכירה עוברת-בירושה, ובנוסף על כך עוד 30 עד 40 ד' בחכירה ארוכת-טווח, נניח ל-18 שנים, וזכותו לחדש את החכירה באותם התנאים לאחר שפג הזמן, בתנאי שאין לאגודה השיתופית צורך רחוף בשטח לשם יישובם של אלמנטים עירוניים או לשם יישובם של גננים.

יבנה את ביתו ואת המתקנים המשקיים באמצעיו שלו או באותם התנאים שבמקרה מס' 2, בעזרת הלוואה של החברה השיתופית להלוואות, ומרגע זה יהיה לחקלאי עצמאי לגמרי, המעבד את אדמתו, וכל הסיכונים עליו על-פי מיטב שיקולו. זכאי הוא להצטרף לכל החברות השיתופיות המשניות – למצרכים כלליים, להלוואות, לביטוח, למכירות, לטיפוח, לקניות וכו' וכו' – כחבר בעל זכויות מלאות.

עצם העובדה שאפשר לפרוש מן הקונצרן המרכזי בכל עת ישמור על ליכוד חזק של האגודה השיתופית. הכול יודעים מניסיון רב-שנים שאדם נכסף רווקא למה שמנוע ממנו. דבר זה עשוי לקרות לפועלינו היהודים, אשר כאינדיבידואליסטים מטבע ברייתם הם נוטים במפגיע לעשות את שאסור עליהם. כאן הם רשאים בפירוש לפרוש, מבלי שאיש ימנע בעדם כלל וכלל, ומסיבה זו סביר להניח שיוותרו על זכותם.

אף-על-פי-כך ייתכן מקרה שאחד מחברי האגודה לא יסכים עם המנהל או עם חבריו; או יחשוב שהוא מוכשר באופן יוצא מן הכלל ופיקח בהרבה מן המנהל או שמשום

האינדיווידואליזם שלו המוצדק לגמרי הוא אכן מעדיף להשתכר כחקלאי עצמאי פחות משמשתכר חברו הנתון בעול של מרות. הוא יתבע את הקרקע שהוקצתה לו ויקבלנה בלי עיכובים, ומטבע הדברים שיצא מעורו כדי להראות למי שהיו חבריו שהמעשה שעשה לטוב עשה: הוא יעמול ויתייגע בעבודה קשה הרבה יותר מהם.

הניסיון יכריע באשר לצורתה העתידה של האגודה. השותפים האחרים יעקבו בתשומת לב רבה אחרי ההתפתחויות. אם אמנם יעלה בידיו של החבר שפרש להשיג הכנסה עודפת בהתאם לעמלו המוגבר – ישתדלו לחקות אותו. ובכך, יחקו להם המחקים: או אז תהיה בידיו הוכחה למה שאחדים מן המומחים רואים כסביר, הינו שיתרונותיה של אגודה שיתופית יוכרעו בכף המאזניים על-ידי העבודה המוגברת של החקלאי האינדיווידואלי. אבל אם יוכיח הניסיון – ועד שלא יוכרע בדבר סבורני שזו ההכרעה הסבירה – שהחבר שפרש, למרות יגיעתו הקשה יותר, ישתכר במידה ניכרת פחות מחבריו שנשארו באגודה, הרי ייזהר הרוב שלא לנהוג כמותו.

מן הראוי להוסיף שבשביל הצורות א' וב' אין צורך באשת"איכר, אבל צורה ג' אך בקושי תוכל לשגשג אם לא תהיה לגבר איכרה של ממש לעזר כנגדו. וכפי שכבר ציינתי, כזאת כמעט שאין בנמצא היום בארץ-ישראל. רק נשות"ה-גרים" מרוסיה מביאות עמהן כושר זה מחצרות מולדתן; שניים ממשקי הגרים שנודמן לי לראותם עלו בהרבה על משקי האיכרים היהודים. זוהי הסיבה האחת שבגללה ייבצר מן הפועלים או השותפים לבחור בצורה השלישית. אישית אני מקווה שהצורה השנייה היא שתהיה השלטת, מפני שהיא מאפשרת אוכלוסייה הרבה יותר צפופה מהצורה השלישית.

עוד אפשר להוסיף שאחד התפקידים החשובים ביותר של הפעולה הציונית בעתיד היא הכשרת בחורות יהודיות להיות לנשות-איכרים מיזמנות. המקום המתאים ביותר למוסד שיפעל בכיוון זה יהיה על אדמת היישוב השיתופי, הן לטובת היישוב והן לטובת המוסד. אפשר להקימו כבר נרחב לפעולה ועל ארני עקרונות הגייניים במגרש שלא יהיה צורך לקנותו אלא, בפשטות, לשכור אותו בתנאים מינימליים, ואותה שעה כבר יהיו לחניכות קשרים חברתיים עם המתיישבים שדעותיהם כדעותיהן והזדמנות להכיר מקרוב את העבודה החקלאית. ואילו ליישוב יהיה שוק סמוך לו לחלק מתוצרתו, זבל חופשי, כמה ידיים עובדות נוספות לשעת הרחק, תגבורת לחברות השיתופיות המשניות, ואחרון אחרון חביב, המורים והמורות ישמשו לכלל גוף של מנהיגים ושל מדריכים מבטן ומלידה. בגלל כל הסיבות האלו מן הראוי שכל אותם מוסדות פילנתרופיים שאינם משתייכים לעיר במובהק, כגון מכללות וכו', יוקמו על אדמת היישובים השיתופיים, לרבות בתי-יתומים, מעונות לעיוורים ולנכים וכו'.

כמו כן חשוב לייסד על הקרקע הזולה הזאת ובמסגרת הקהילה השיתופית חברות שיתופיות משניות תעשייתיות וגם קונצרנים תעשייתיים קפיטליסטיים. לא יהיה עוד מקום בו ימצאו הפועלים תנאי-קיום כה נוחים ומיטיבים כמו כאן על קרקע זולה, עם מחירי מזון זולים, אם האפשרות להצטרף לחברות שיתופיות המקדמות את הפרט ומסייעות לו בכל שלב של קיומו הכלכלי.

אינני מסכים עם ההשקפות הפסימיות של אחדים מידידי, הסבורים שהתנועה הציונית תלויה לטוב ולרע בהצלחת ההתיישבות השיתופית בארץ-ישראל; אבל כל מי שעניו בראשו לא יוכל לפקפק בכך שהתיישבות זו היא אחד המפעלים החשובים ביותר

שלה. לפיכך אני תובע חוזר ותבוע, בכל כובד הראש ובדגש חזק, את התמיכה האקטיווית שהובטחה ושחייבים להושיטה, מפני שמי שהבטיחה מחפשים בציונות יותר מסתם אישור לחלומות פילנתרופיים או לשאיפות אישיות.

לפיכך חזרתי ופרשתי בזה את עקרונות התכנית בפירוט כה רב לפני הציבור היהודי. יברקו-נא אותו וישפטוהו. אם התכנית אינה מבוססת על חישובים כלכליים שפויים ואיתנים ועל הפסיכולוגיה האנושית בכלל ועל זו של הפועל היהודי בפרט, אזי אינה ראויה לעידוד. אבל אם היא בנויה על יסודות בטוחים רשאי העם היהודי לדרוש שפרטים יהודים ימלאו את חובתם. איננו מבקשים נדבות, אבל אנחנו דורשים אשראי למפעל שבסיס האשראי שלו אמין ואיתן. אנו משוכנעים שנוכל לשלם ריבית נכבדה על הכסף שיועמד לרשותנו ולהחזיר את הקרן במהרה. לכן אני חוזר על הדברים שהשמעתי בקונגרס בהמבורג: רק בוז ושאיט-נפש אני רוחש כלפי אותם ציונים שהציגו מצעד-ראווה בסיסמאות רמות ומתיימרים להקריב דם ודמים למען עתיד העם, אבל אינם נוגעים אף בשולי כיסיהם כאשר הם נדרשים ל"דמים", שלא לדבר כלל על "דם". אנשים כתבו לי מכל עבר שהריני "שנורר" גרוע. ייתכן שכך הוא. גם אני רוצה כלל להיות "שנורר". רוצה אני להטיל על כף המאזניים את יוקרתי כאיש מדע ואת העבודה שתרמתי שלא על מנת לקבל פרס; הטילו אתם את שילינגיכם ואת דולריכם על הכף השנייה.

חלק ב

ההתיישבות בפעולתה

1. בתל-אביב ובחיפה

בששה במרץ שנה זו עליתי על סיפונה של "בילוב", ספינה של חברת הספנות "לוי" הצפון-גרמנית בהמבורג, כדי להפליג שוב לארץ-ישראל דרך גיברלטר. פירושו של מסלול עקיף זה הוא הפסד כביכול של עשרה ימים; אלא שלאדם הרגיל בהפלגות בים כמוני ואין ומנו דוחק יתר על המידה יש להמליץ על עיקוף זה ועל איבוד-זמן זה ככל לשון של המלצה. אדם נהנה מהיתרון להינפש באחד מבתי-המלון הצפים הראשונים במעלה, הנודעים לתהילה, אשר הוציאו לחברת "לוי" מוניטין בעולם כולו. הנסיעה היתה מהנה מאוד; אפילו מפרץ בסקאיה הנודע לגנאי נהג בנו בידירות במידה נסבלת, באופן שמעטים היו חוליהים. האביב משמש ובא ככל שהתקדמנו: בגיברלטר התנשב אל סיפוננו ראשית ניחוחו, באלג'יר שפעו הגגות והכתלים עתרת פרחים מעין-מטפסים בגוני סגול כהה, ולחוף הריביירה עטו עצי השקד את ניצתם הוורודה. במצרים כבר היה חם מאוד, ושילמתי בהרבה אגלי זיעה בשעה שהכינותי בחדרי השקט במלון סבוי שתי הרצאות בצרפתית, שהיה עלי להרצותן. אולם העיתונות המצרית, שמעודה גילתה יחס של ידידות כלפי זרים, נסכה בי ביטחון בציינה, בוודאי לאו רווקא בלי ייסורי מצפון, שדיברתי "צרפתית מצוינת". הרצאתי הראשונה נישאה בפני החברה הגיאוגרפית הכ"דיבית, השנייה בלשכת בני-ברית; והן הניבו אלו משאבים – למרבה הצער צנועים

מאוד – למען מפעל "החברה להתיישבות שיתופית", ואני מקווה שגם רכשה לענייננו כמה יידיים.

לרוע המזל עלתה לי ההרצאה השנייה כמעט בשבוע ימים, כי הודיעו שמקרה של דבר נתגלה באלכסנדריה, ולכן פקדו על כל האניות שבאו מנמל זה להיכלא בסוריה בהסגר בן חמישה ימים. בגלל הרצאתי נאלצתי להשתמש באנייה שבאה מאלכסנדריה, וכך מונה לי העונג המפוקפק להמתין ארבעה ימים שלמים לפני נמלי ביירות ויפו. חופה של הארץ היעודה נפרש לפני; הייתי להוט לקבל את המכתבים שציפו לי בחיפה, ועוד יותר נחפזתי משום שהפלגתי מפורט סעיד ביום הולדתי, יום ההולדת הבודד ביותר מימי. ובכן, הזמן עבר, וה"בדיקה" הממושכת נערכה: כל טיבה וטבעה של הבדיקה היה תשלום 26 פיאסטרים לגולגולת. יכולת התשלום שלנו נחשבה כהוכחה בדוקה ומנוסה שאין בנו כל חולי. סוף סוף הורשינו לרדת בחופה של יפו.

ים התכלת העלה קצף עדין על שרשרת הצוקים השחורה שעה שסירתנו הכבדה, אגב ההמולה המזרחית הרגילה – ושמא זהו מין ניגון? – של הספנים, עשתה דרכה בתנופה מעל דכיהגלים המתמשך לתוך הנמל. אבני הרציף הבלות מוזקן עדיין היו לחות וחלקקות כמו לפני שלוש שנים וכמו שהיו מן הסתם בימים שהקיאו ספינות המפרשים הוונציאניות את הצלבנים אל החוף. אנשים שחורים, חומים ולבנים, חובשי תרבושים ועוטי עבאיות, בחליפות אירופיות ובמגבעות קשוחות, פילסו דרכם בדוחק בין טורי גמלים מרופטים ובין בהמות אפרפרות ארוכות-אוזניים שחסמו את סמטאות השווקים המצחינות של רובע הנמל. והרחק מכאן השתרעה הארמה, רוחצת בעדני הניחוח הכבד המתוק של ניצני התפוזים. כרכרה רתומה לצמד סוסים הוליכה אותי דרך הרחוב הראשי צרופי הטלטולים לתלאיבי. שם חל שינוי גדול.

כשעזבתי את יפו לפני שלוש שנים היתה תלאיבי בבחינת עובר. מרכז היישוב, הגימנסיה העברית, טרם הושלם, ובצלו רק ניצבו ביתנים אחדים, רובם אף הם בלתי מושלמים. הרחובות עדיין היו מהמורות-חול עמוקות, בלתי-סדירות, והגינות בחזית נראו כחשבוניות שזמן פרעונם רחוק מאוד. והנה עכשיו זוהי עיר גמורה ובה רחובות נקיים, רחבים, ומדרכות סדורות וערוכות משני צדיהם של דרכי-מרכבות עשויות כהלכה, שאין כמותן בכל עיירה אחרת במזרח התיכון. רוב הבתים מציגים לראווה מיווג נעים של סגנון מזרחי עם סגנון אירופי; גגותיהם אדומי-הרעפים נוצצים בעליזות בשמש המאירה של ארץ-ישראל. בתוך 130 בתים בקירוב רדים מן הסתם כ-2000 נפש, בכללם 500 תלמידי הגימנסיה העברית, ואין גבול לגידול בעתיד הנראה לעין. כבר נרכש מגרש חדש גדול, המחבר בין היישוב לבין חופי-הים שבמערבו; הרחובות שם כבר סומנו בחלקם, וחלומם של תושבי "עיירת האיבי" שבקרוב תהיה יפו פרבר של עירם, אינו נראה נועז מדי. לא יארכו הימים ועל גדת החולות של ים התכלת ישתרע חוף-רחצה כמו על גדת הים הצפוני ובתי-מלון גדולים ומרשימים יהמו בקול המון אורחים עשירים, שנמלטו מחומה של מצרים אך אין את לבם לחזור לאירופה הקרה, וזרם של זהב יפרה את הארץ הזקוקה כל-יך למתנת-אל שכזאת. מה שנוצר כלפי חוץ מעורר התפעלות ועונג רב, וייחשב לכבוד לתנועה הציונית. הרושם שיתרשם הצליין ביפו בראותו יישוב זה, ומותר להוסיף, גם בבואו לחיפה על בתי-הספר הטכני שבה, הוא כמעשה מחושב היטב כדי שיזכה באמון שאין למעלה ממנו. רשאים אנו להיות אסירי תודה לד"ר רופין

הנכבד שלנו, שהוא "שרנו לענייני אחרות" בארץ-ישראל, על מה שביצע כאן בתפקידו השני כ"מייסדי-ערים" בפנאי שמתירים לו שאר עיסוקיו כשרי-האוצר, שרי-החוזק, שרי-החינוך, ושרי-הסחר והמסחר.

ככל שניתן לחזות מראש, תמשיך תלאיבי להתפתח לתפארת. כאן סופקו בתואם שלם צורכיהם האדירים של יהודי מזרח אירופה בכל הנוגע ליישובם, ודומה שהקפידו למנוע בעתיד אותם המשגים, שאולי הם בלתי-נמנעים בתחילתם של מפעלים כאלה, ואומרים שעליהם האחריות לשגשוג החיצוני של היישוב הנאה, שגשוג שאינו מלווה ברווחה פנימית תואמת. העברת קרקע עירונית לקניין פרטי הניבה אף כאן את התוצאות הרעות שעלינו להצטער עליהן בעולם כולו: זהו "נשך קרקע" אלים למדי, המתגלה בדמיי-שכירות גבוהים, בייחוד לחדרי יחידים (קושי המעיק במיוחד על פקדינו הצעירים הרווקים), ועוד הרבה רעות חולות הכרוכות בספסרות מקצועית בקרקע. אולם הקרן הקיימת לישראל מתכוונת למנוע משגים בסיסיים אלה בעתיד, ולפיכך רשאים אנו לקוות שחברתנו העירונית ליד נמל יפו תהיה בקרוב בריאה ומשגשגת מבחינה חברתית כמו שכבר היא מלכלכת מבחינה ארכיטקטונית.

לא נותר בידי אלא פנאי מועט; הסירה החזירה אותי אל אניית-הקיטור, ואחרי מסע שליו על-פני הים הדומם השליכה ספינתנו עוגן למחרת בבוקר בנמל חיפה. מובן שביקורי הראשון נועד למכללה הטכנית וליישוב היהודי העתיד לקום בהר הכרמל. למרבה אושרי היה ידירי ד"ר שמריה לוי מרדיך לנו. תחת השמש הקופחת שירכנו דרכנו על-פני אתר הבנייה, כשאבני הבניין מוטלות בכל עבר; זחלנו לכל המרתפים וטיפסנו לכל החדרים שכבר היה אפשר לגשת עדיהם. פתגם יהודי אומר, "לטיפש אין מראים חצי עבודה", ובכל זאת אני מרהיב עוז בנפשי לתת ביטוי בלתי-מרוסן לשביעות רצוני מכל שהושלם כאן. אכן מעשה לתפארת הוא, יותר מרמז דק למה שהתנועה היהודית, שעדיין כה חלשה וקטנה היא, תוכל לעשות כאשר תהיה גדולה וחזקה. במיוחד שבעתי נחת מכך שנמנעו כאן מכל קמצנות קטנונית ותכננו כל דבר בקנה-מידה גדול. ארמון זה למדע ולהמצאות – מבנה אצילי המעוצב בקווים האציליים של סגנון ערבי – יהיה לאבן ראשה למזרח התיכון; הבה נקווה שדורות רבים של צעירים שאפתניים יקבלו כאן הכשרה שתבטיח להם קיום של כבוד.

השכם בבוקר יום המחרת הובילה אותי המרכבה המהירה הרתומה לצמד סוסים ממלון הרצליה הנחמד דרך רחובותיה הצרים של חיפה, שכבר המתה חיים, אל תחנת הרכבת. מבעד לצמרות העצים התנוצץ בקרני שמש הבוקר המפרץ היפה, הרחוק, נס של משי כחול שהרוח הענוגה מקמתו לאלף קפלים זוהרים. מעבר לזה צפונה בהיקו בתי הלבנים של עכו, והרחק הרחק צפונה-מזרח התנשא הר החרמון בחזיון ההוד והדר של שדות-השלג המרהיבים העוטרים אותו.

רכבתנו נסעה לה בקול קשקוש וטרטור דרך עמק יזרעאל. תחילה מימיננו ומשמאלנו פורטי-מרים, ואחרי-כך שדות בזה אחר זה, חיטה ושעורה, שעורה וחיטה, אך לעתים רחוקות השתזרו ביניהם פרחי האדמוניים של שדה-פרגים או פיסה של בקיה. מדי פעם חלפנו בכפר, שרובו מכנים ערביים לבנים מלוכלכים, דבוקים זה לזה כחלות גולמניות של צרעות, שלעתים התגבה עליהם, נכבדה מעט מהם, חצר-משקו של שיח.

אבל מפקידה לפקידה מציצים אלינו גם גגות רעפים של מגורים אירופיים ושל כפרים ערבים מודרניים.

תחנה תחנה ואותם המראות: מוכרי תפוזים, רוכלים במים, במיץ-לימון, בממתקים ערביים ובפיתות; נשים רעולות בשחורים, גברים בעלי-צורה שתרכושים כרוכים על ראשם, חבושים מגבעות אלפס או כובעי לבר, חמורים נוערים נואשות, וגמלים הנראים מטופשים ומרושעים גם יחד – המזרח כולו תחת השמש הקופחת. ואחרי כן משמאל, גבוהה בין הגבעות, הולכת ומתגלה עיר המתפשטת לאורך – נצרת. שדות ירוקים, חלקם כבר הצהיבו, משתרעים במעלה עד לחרוט מהודר, וכראשו מתנשא מבנה לבן. זהו "החרמון הקטן". חורקים הבלמים, הרכבת נעצרת – הגענו למרחביה. הרי מרחביה – גיא רחבידיים ופורה מוקף ממזרח וממערב גבעות המתרוממות במדרונות רכים – הרי מרחב של פוריות ושל יופי המצפה ליד המיומנת לרשנו. אין לך מקום בארץ-ישראל כמקום זה לחוש בו שחלקת-ארץ זו אינה תובעת אלא עבודה וביטחון חוקי כדי לחזור ולהיות לארץ זבת חלב ודבש, לביתם של מאות אלפי בני-אנוש בני-חורין ומאושרים, מקום שם ישב איש תחת גפנו ותחת תאנתו וינוח בצל עץ-זיתו.

2. במרחביה

בתחנת עפולה קידמו את פנינו אחדים מנציגייהם של פועלי מרחביה, כולם פנים חדשות. סבר פניהם היה מסויג משהו, כי טרם התוודענו זה לזה. הם מלווים אותי בדרכי כגיא מן התחנה ועד בית-האחוזה. מן המישור מתרוממת גבעה: גגות-רעפים אחדים, אדומים, מהבהבים מבניין הדור הנראה כמעט כמבצר גרמני. ואכן היה מבצר בשכר הימים, מבצר צלבני; עדיין שמורים המרתפים העמוקים, המקומרים, אך הם משמשים עתה למטרות יותר שלוות מחיזוקו של מבצר. אחרי תהפוכות גורל רבות, אחרי חילופי שלטון לאינספור, שלטונם של לוחמים משלוש יבשות, שבו עתה צאצאי היוגבים חורשי ארמת הארץ הזאת לזכות בה מחדש לעולם ועד בכוח האמצעי היחיד שאפשר לכבוש בו ארץ – לא בחרב כי אם במחרשה ובמערד:

ירד גשם דק; רגלינו נדבקות לאדמה הבוצית שעה שאנחנו הולכים בשדות ומשיחים בינינו. הנה ניגש אלינו קהל של סקרנים ובו שתי נשים צעירות גנדרניות ותינוקות בזרועותיהן. אנו עולים במעלה הגבעה, ומסתבר שהיא ערמה ענקית של זבל יבש, שעליה תקועים דבוקים יחד כמה תריסרי תגוררי-אפייה גדולים, בעלי גון לבן-מלוכלך, בקתות ערביות; והגגות המכוסים רעפים הדוריימראה מכסים סככות-עץ חלשות וסדוקות. על הגגות רובץ זוג כלבים עצלים הנהנים מזיווה של חמה; הסמטה שבין הבקתות הומה ילדים בני כל הגילים. לכל הפחות כאן אין הדוקטרינה הניאורמלתוסית דבר בעלמא; כאן עוד מקיימים מצוות "פרו ורבו". זוג פועלים מחושלי-אוויר ושזופים, דמויות שריריות של חלוצים בגבול הישימון, מישרי-מבט ועזי-עיניים, משיכים על ברכת השלום שלי בזקיפות-קומה. כמעט לא יהיה מי שיפקפק בכנותי; אולם מי יערוב שלא באתי כ"אוטופיסט בן המעמד הבינוני", כמכשיר בידי אלו תככים קפיטליסטיים הסמויים אפילו ממני, או, לכל הפחות, בידי כמה מאשלותיה של "הכלכלה הבורגנית". מה שאמרות לי עיניהם הכולשות הוא, "לדברך נאזין אך נהיה על המשמר, ואל תךמה

כנפשך שבנקל תוכל להדביק אותנו בכפירותיך הכלכליות". אכן, תיאורטיקנים חריפים הם הפועלים חדייהעין והשומרים הערניים חבושי הכפיות הברואיות – אבל למרבה המזל הם גם הפועלים למעשה בכל הרצינות, העוברים קשה וללא-לאות בטורייה ובמכוש.

מצריפו של המנהל, התלוי-ועומד על שפת המצוק של הגבעה, יש מראה ישיר הרחק דרומה אל הגבעות הרחוקות, שהן המדרגה התחתונה בואכה רכסי הרי יהודה. זה המקום שם במבט ראשון אדם רואה דוגמה ברורה יותר מכל הרצאה עד כמה אסירת-תודה היא אדמת-הארץ הזאת בקבלה את שראוי לה. מר דיק, מדריך וחקלאי, שטיפח אנשים אלה ואדמה זו אחרי כמעט שנתיים של עמל על-אנושי ובתנאי מחסור כמעט לא-אנושי, הראה לי שדה של בקיה. המחצית המערבית גבוהה פיישניים וצפופה פיישלושה מן המחצית המערבית (ואמנם היכול היה גדול כמעט פיישלושה). כל השדה הוכשר לעיבוד ועובד בצורה אחידה, אבל זבל-האורווה הספיק רק למחצית אחת. וכך הדבר בשדות החיטה, השעורה, הפול. כל אימת שמחזירים לקרקע, שנוצלה ונשדרה במשך אלפי שנים, אפילו מעט מכוחה הראשון היא תגמול ביכול של שערים רבים. עובדה זו משרה עלינו תקווה שסוף ההצלחה לבוא. לפי שעה עורנו מפסידים על משק גדול זה, הרובץ "בנאות-דשא", וחייב להתנהל בכוחות של פועלים בלתי-מנוסים בארץ חדשה ובשיטות שטרם נוסו כאן, וכרוך גם בהוצאות כבדות (למשל, בעבור שירותי השמירה ושלמוני הבקשים) בגלל פראותם של הארץ ושל השכנים, ומכביר עוד מצב המלחמה שהתנהלה לאחרונה, ולעתים קרובות המשק חשוף להפסדים כבדים בגלל גנבות והתקפות, ואילו מאידך גיסא כל עבודה, אפילו זו שיכלה להיעשות בידי נשים וילדים, צריכה להיעשות בידי גברים יהודים המקבלים שכר גבוה. ולמרות כל אלה, אך יסתיים המחזור וכל הקרקע כבר תהיה מזובלת בזבל מן האורווה או הרפת, תהיה צורה אחרת ליכול וכיוצא בזה יש לקוות לשינוי לטובה במראה גיליון-המאזן. לפי שעה מותר לקחת בחשבון שההוצאה תקטן משנה לשנה וההכנסה תגדל משנה לשנה. ובלבד שנתמיד בעבודה ולא נתייאש; אם אמורים אנו להצליח במשימה העצומה של מציאת בית חדש ליהודי הנודד, ארץ בה ישוב וישריש נצרו היבש ויפריח ניצנים ופרחים, הרי רק דרך אחת להצלחה לפנינו: רק מקום שם תרושן האדמה בזיעת עובדיה תהיה אדמת-הארץ לנחלת האומה. ורק במקום שם תהיה האגודה השיתופית בעלי הקרקע שהיא מעבדת, רק שם יובטח שלא זיעה ערבית היא שתרשן את הקרקע ותנחלנה. כל מי שתר את הארץ ולו רק כלאחר-יד יודע זאת. וכל מי שאינו רוצה שיקומו גם בגליל מושבות של גבירי מטעים, שבהם הפלח הוא העובד כמעט היחיד, ומהן נמלטים בני המתיישבים לארבע כנפות ארץ, ושכמעט אין בהן דבר יהודי מלבד השמות בתעודות-הקניין – חייב הוא לעזור בצליחת הניסיון הראשון בהתיישבות שיתופית אל מעבר לקשיי-הבראשית שלו. שאם לא כן יצטרך לומר נואש! אי-אפשר לעשות את הדבר אלא בצורה שכבר עמדתי עליה לפני עשר שנים כמעט, ואשר מנהיגינו, מהם בעלי-כורחם, נאלצו לאמצו כשיטה היחידה שאפשר להוציאה מן הכוח אל הפועל, לא מכוח התיאוריה אלא מכוח החיים עצמם. אולם מדוע לומר נואש? ייתכן שקשה הדבר – אבל אין לך דבר שאינו אפשרי! כל מי שחזה בפליאה בתחיתו של גזע-התלאות הזה, גברים אלה נחושי-הלב, נשים צעירות פורחות אלו, ואף יותר מהם ילדים אמיצים אלה בעיניהם הקורנות, המשתובכים

ברחובות – הלא ייעשה לאופטימיסט גם בעלי-כורחו. ומי ששומע כמו אוזניו את לשון הקודש, שהיתה מתה במשך אלפיים שנה, קמה לתחייה כשפת הבית, כלשון הרחוב ובית-הספר, ובפי הטף במשחקיהם – אכן יבין שנצר יבש יכול יוכל להיות לעץ נושא פרי.

ממזרח לכפר הערבי הישן, אשר בו עדיין נאלצים הפועלים והמתיישבים להצטופף, שוכנת גבעה אחרת מעבר לגיא קטן, בהדר מלא-רושם, תאוה לעיניים – אחוזת מרחביה. באחד הימים היא תכיל בניינים רבים, על-פני מאה על מאה מטרים, וחצר של 10 דונמים. אך לפי שעה הצד הדרומי אינו תפוס כלל, וכן יותר ממחצית החזית המזרחית, ואילו הצפון והמערב טרם נבנו במלואם. בצד צפון שוכנות האורווה והרפת, שתוכננו להיות רחבות-ידיים, והאסם, על אלה גאות האחוזה, שהושלמו כדי שני שלישים. יש שם מקום לבהמות-העבודה ולמחצית עדר הבקר לחלב שמתכוונים להחזיק; כוונים עכשיו תוספת בשביל המחצית השנייה. בצד הפונה לשמש ישנו שביל רחב לפני שטח הפרוודור הנפתח כלפי החצר דרך כמה קשתות ערביות; כך נבצר מן השמש הדרומית לחמם את הבניין עצמו. החלונות פונים צפונה, באופן שתשרור טמפרטורה נוחה לבריאות אפילו כחום הקיץ. מעל הרפת, תחת הגג המזרחי השטוח, ישנן עליות לשחת; לפי שעה הן גרושות במשפחות פועלים שלא יכלו למצוא עוד מקום בגבעה המאוכלסת מדי. כעת יש להרחיב בתכיפות את כפר המתיישבים, ההולך ונבנה על רמת-המישור, כמטחווירובה מזרחה, ולסיים סוף-סוף את בניית בתי-הפועלים של האחוזה, כדי לשים קץ לגדישה הרת-התחלואה של חדרי המגורים. לפי שעה יש רק שני בתי-פועלים באחוזה, המעוצבים, כמו הרפת, על-פי תכניותיו של מר ברוואלד, בסגנון ערבי, אלא שגגותיהם כוסו ברעפים אדומים, דבר הסותר את מכלול התמונה! הגגות נבנו כך במקום שהיו שטוחים כפי שתוכננו, "מכורח הצורך", כי כיום אין בארץ-ישראל מי שיודע לבנות גג שטוח שלא ידליף גשם.

אולם שני בתי-פועלים מה הם לעומת הצורך העצום? אחד מהם משמש למנהל לחדרי-שיבות, משרד, ומעון רשמי למנהל הראשי; בשתי הדירות האחרות אפשר לשכן בדוחק שמונה-עשרה נפשות (בארבעה חדרים ושני מטבחים); אבל באחוזה יש תמיד 35 פועלים, ובימי הקציר, כמו עכשיו, 50 בקירוב; ויש מהם שכבר נשואים ודרושות להם דירות משלהם בכל ההקדם האפשרי! שני הבתים הקטנים ישאו שלטיזיכרון על-שם מיכאל הלפרין, שנתן אותם במתנה לקרן הקיימת לישראל; מי יתן במתנה לקרן הקיימת מעון לפועלים רווקים למען משק ההתיישבות הראשון במרחביה? תכניותיו של מר ברוואלד מוכנות ומזומנות, לרבות מגדל-שעון, מגדל-מים וצנרת, בית-מרחץ, אולם לאספות וכו', והכול צריך לעלות סך \$6,000 בקירוב. יתנדבו המתנדבים; אותם בחורים הערביים – מניחי היסודות ללאומיות חדשה, שאתם רק חולמים עליה, בזיעתם וברדם, בוודאי ובוודאי זכאים הם שתמציאו להם בית הראוי לבני-אדם.

אנחנו עצמנו איננו יכולים לעשות זאת בעת הזאת. האמצעים מוגבלים, ו"שר-

האוצר" קופץ את ידו כמתחייב מתפקידו. מצבנו כמצבו של החייל הפרש: הסוס קודם לאדם! בקרנו זכה לתשומת לב למופת; כבר אושר הממון לרפת השנייה ולאסם, וכן ללול. אבל התיירו לבנות רק עוד שני בתים כפולידיירות; לפי שעה עלינו להסתפק בזה, עם כל הדוחק הכרוך בכך. ומי שיוזמן לביקור בעמק יזרעאל באביב הבא ימצא שהשלימו בצורה נאה את האחוזה המתנוססת מצפון, ממזרח וממערב, את האורווה המשולשת והאסם בצפון, את הסככה ובתי-המלאכה במערב, את הלול וארבעה ביתני פועלים במזרח; אולם הצד הדרומי עדיין יחסר, ורק הרמיון, הוא הזול באדריכלים שבעולם, רק הוא יוכל להראות את הבניינים המושלמים, אשר באחד הימים, כפי שאני מקווה, יעמדו כאן; בית הפועלים הרווקים ומשרדי ההנהלה – אלא אם כן יקום איזה נדבן, ששאיפתו הנאצלת היא להנציח את שמו תוך הזדהות עם עבודה חלוצית זו. עד אותם הימים תישאר האחוזה פתוחה ופרוזה, ומה טוב היה אילו היתה זאת מצודה מסוגרת!

הבה ניכנס לאורווה: משמאל, מצד מערב, עומדים הסוסים והפרדות; באותו הבניין נמצאים חדר למנהל האורווה וחדר לכלי-הרתמה, המתקן בצורה מעשית ביותר והוא נקי ומסודר כמו בכסיס צבאי. אחריה באה הרפת ועמה המחלבה, שם מוחזקים המקרר, המחבצה ואבורים אחרים. חלב ריחני, חמאה צהובה, שמנת טעימה – הכול מכוסה. דבר זה נחוץ לרוע המזל כי יש כאן מכת-מצרים של זבובים. וכי מה יכולת לצפות כאשר חיים על ערמת-זבל? ואף-על-פי-כן בוודאי אפשר לרסן במידה מסוימת מזיק מטריד זה, שאף עשוי להיות מסוכן בהעבירו גורמי-מחלות. בתל-אביב שמו קץ למזיק אף בחנות של המחסנים השיתופיים.

הרפת ריקה, הבקר במרעה. אך הנה שבות הפרות, ככרות-צעד, הביתה, לשותות ולהתענג על מנוחת הצהריים. עיקר העדר מורכב מכנות הזן הביירותי, שעורו כמשי וגודלו בינוני, אולם לצדן צועדים היצורים הקטנים כנות הגזע הערבי, שגודלן כמעט אינו עולה על גודלו של עגל אירופי, ובניגוד מגוחך מאוד פוסע שם זוג פרות דמשקאיות, גבוהות כאייל-הצפון, ולהן ראשים צרים כראשו של עופר-איילים – כניגוד שבין כלב ספנייל לכלב מגזע ניופאונדלנד. אכן גם מבחינה זו עודנו בשלב הניסיונות הראשונים, ויעבור זמן עד שנטפח את הגזע שישמש אותנו היטב כאקלים זה ותזונה זו. הבה נשוב ונציץ בבתי-המלאכה המצוידים בציוד מצוין, הנגרייה והמסגרייה המבצעות את כל עבודות העץ והמתכת, החל מיצוליי-עגלות ועד למסגרות לחלונות, מתיקון להביהמקצרה ועד השער הענקי שבאחד הימים עתיד לנעול את חצר-המשק. ועכשיו נצאה השדה! כבר "הרמך מרקד על החול החורק", והסוסה חלקת-הצוואר שאני רכוב עליה משיבה אחורה בזעם את חיזוריו העזים של סוס-מאהב.

על שלושה דברים החקלאות עומדת: על הזבל, על הזבל ועל הזבל! במקום שהייצור מבוסס על זבל-בהמות הופתעתי לראות בשנת העיבוד השנייה מראות של משקים גרמניים בעלי גודל בינוני; בהעדר זבל אתה רואה רק יכולים דלים. אמנם האדמה נקיה מעשבי-בר, ועדיין הקמה טובה לאין-ערור מוז שבשדות השכנים הערביים, אבל כמובן אין לצפות עדיין לכל רווח מיבול כזה. אף-על-פי-כן, מה שהושג הוא מה שאדם יכול להשיג. כשהגיע הנה מר דיק לפני שנתיים הוא פגש על אדמה זו רק פועל אחד, שהיה מוכן לשתף פעולה בניסיון, עד כדי כך התייאשו הפועלים מהתיאוריות, חרף כל

הבטחותי שהבטחתי להם שנתיים לפני כן. למרבה המזל הזמין מר דיק שלושה מחניכיו בגליציה, ואלה אמנם הגיעו. הוא לא מצא לפניו שום מחסנים, שום שיכון לבקר ההכרחי, לא כל שכן לבקר כולו. קודם כל היה צריך ללקט ולחבר כל אלה. גם עכשיו אין לנו אלא מעט יותר ממחצית הבקר הדרוש, ותחלוף עוד שנה, לכל הפחות, עד שנמלא את כל החסר במכסה מן השָׁגֵר שאנו מגדלים ונוכל לייצר את הזבל הדרוש. בקיצור, אפילו חצי שנה חקלאית נורמלית לא עברנו; וכמעט שאין אחת לפנינו. נפגענו מכמה תאונות בלתי־צפויות: אותה התקפה של נקמת־דם, שהסבה לנו נזקים כה חמורים והטרידה את דעתנו זמן כה רב; וכן רחיית־הבנייה הבלתי־נסבלת, מפני שלא היה אפשר למצוא פועלים יהודים למשך זמן רב בעד שום הון שבעולם. ולמרות זאת נוקה השטח הנרחב מעשבי־בר כמעט לגמרי, והשדות מניבים ככל שאפשר לצפות מהם מבלי שזובלו.

אילו הכניסו הגורנה את כל קמת־השדות של ראשית אפריל, ואילו עלו גידולי־הקניץ, שאך התחילו לעברם בראשית אפריל, היו מתפתחים רק כדי מחצית הסיפוק מתבואות החורף, אפילו שנה זו היתה מסתיימת ברווח־מה. אלא שזמן קצר לפני הקציר הותקף השדה במכת־עכברים; השכנים הערביים סבלו נזק איום, ואילו באחוזתנו ניצל העיקר עליידי העבודה היעילה ביותר הידועה למדע החקלאי, עבודת היישוב השיתופי, והנזק שהוסב יוכה לפיצוי ניכר הודות לעלייה הגדולה במחיר הגרעינים. אולם יישאר הפסד, וכיוון שהקניץ לא זכה לחסדי מוגיה־אוויר גם דִּי־המאזן השני שלנו יסתכם בהפסד. אך יש שני סעיפים חשובים שאיננו כוללים אותם בצד הזכות: האחד הוא ההכשרה שנתעשרו בה פועלינו, והשני השבחת הקרקע, העמקת החריש והעשרת הניר באותן אדמות שזובלו.

אנחנו רוכבים לאטנו במעלה הגבעה צפונה; על המדרון הטרשי מעבדים אנשינו פרדס תפוזים ומטע שקדים. הטוריות הכבדות עולות בקצב מונוטוני עמום, חודרות לאדמת הסלע המתפוררת תחתיהן, ושוב הן מונפות מעלה־מטה, מעלה־מטה להתקפות חוזרות חלילה. אכן עבודה זו למען כיבושה של ארץ הקודש קשה הרבה יותר מלשלם את ה'שקל' אחת לשנה ולהרעיש שמים וארץ בכמה כינוסים. אבל מי שמסוגל לעמוד בעמל המפרך מתחשל ומתחזק. לרמות־מִן־הגיטו לא נשאר זכר בבחורים שזופים אלה, העומדים לרגע שעונים על כלי־עבודתם כדי לענות על שאלותיו הענייניות של המנהל. אנחנו ממשכים לרכוב לאורך המורד על משעול מסולע, שסוסינו הנבונים דורכים בו בזהירות כמהלכים עליגבי ביצים. לפנינו משמאל מתגלה עכשיו מעל הגבעות כיפה עגולה, כפי הנראה בזלתית, וראשה מעוטר במנזר – הר תבור. ישר לפנינו נמצא כפר ערבי, סולם.

עתה נוהגים אנו את בהמותינו העלובות אל המורד המשתפל ימינה, מעל חתחתים ומהמורות, בין עשבים גבוהים, קוצים וברקנים. בואדי, בנחל האכזב בו שוצפים המים בחורף לבקש להם מוצא לנחל קישון, עוד נותרה לפלטה איוו שלולית, שם הברואים משקים את צאנם. במאהל שליו, המוצב על מישורת קטנה, משחירים שלושה־ארבעה אוהלי־קידר, עשן עולה מהכיריים, שנשים משתופפות סביבם. ילדים חצי־ערומים, פעורי־עיניים, גזווי־שיער, תוקעים בנו עיניהם, וכלבים ממורטטים מנבחים לרגלי סוסינו.

עוד דהרה קצרה על השדות הדרומיים המשתרעים משני עברי מסילת־הברזל חיפה־טבריה, והלאה משם המסילה החדשה מרחביה־ירושלים, שעודה בחזקת שלד. למטה, הרחק מן האחוזה, יש ליישוב השיתופי עוד שדה של 500 דונמים המכוסה בקמה נאה של חיטה. לרוע המזל, זמן קצר אחרי שנסעתי משם נמצא פחה שכן שראה עצמו נעלב משום־מה ולכן ציווה על אריסיו, תושבי שני כפרים, לפשוט על הקמה בהמוניהם ולרמסה, וכך גרם לנו נזק חמור. הרע מכול היה שבפרשה זו נפל חלל אחד מטובי אנשינו, שומר שזה עתה נשא אשה. היי־ספר ומנת־גורלם של יושבינו ארץ מיוחדת היא. לחוף הים הקפיטליזם רק התחיל מנץ, לרבות סניפי־בנקים, פעולות של שטרות ושל המחאות, מפיצים עיתונים בכל לשון אירופית; ואילו באזורים הכפריים הפיאודליזם חוגג: ראשי כנופיות של ליסטים בהם עבריינים שנתפקרו ושאר גזלנים, לוכדים כפרים ומאלצים אותם לשלם להם מסים, מאיימים על פקידים או משחדים אותם בבקשישים ובכנותיהם היפות, והיום הם יושבים ב"מבצריהם" כבעלי־בית וכפחות, ומוכרים את מיטב הקרקע לעולים מאירופה תמורת זהב־פרוויים. תושבי האזורים הכפריים, אם הם עצמאיים, עוים חיים בעידן קדום של נקמת־דם ושל כל הרומנטיקה וה"הרואיות" של השלב בציוויליזציה, המתפאר בפני עלמות בגון הזית על שוד־בקר, הרפתקאות והתקפות; וכמו לפני אלפי שנים, לפני חמורכי ואברהם אבינו, הנווד עם עדריו ובאותם אוהלי־קידר, כפי שהוא מתואר בכתבי־הקודש, הוגה בנצח, בראשית הדברים:

נשמתי לרווחה משהפניתי את ראש הסוס חזרה לגבעת הכפר הישנה, שקידמה את פנינו בגגותיה אדומי־הרעפים. השדות טובים משציפיתי; אך מה יהיה על האנשים; שהרי יותר משתלוי הדבר בכל מדעי החקלאות תלוי הוא ברוחם השיתופית של הפועלים.

3. בין הפועלים

בגדול הבניינים של הכפר הישן, שבעבר שימש למגוריו של השיח', כיברוני בסעודה כל פועלי מרחביה, "הקבוצה החופשית", המעבדים את שדותיהם של המתיישבים, וחברי היישוב השיתופי. שולחנות העץ נערכו בצורת פרסה, ועל הספסלים ישבו צפופים הגברים, הנשים, הנערים והנערות המתבגרים. אדי המאלכים היתמרו אל הקמרונות המפויחים של האולם המרוות. היתה זאת סעודת־חג של ממש: תחילה מרק סלק, אחר־כך צלי אווז עם סלט ותמחית־פירות, בלוויית היין הארצי־שראלי המתוק שלרוב גמעו אותו מתוך ספלי אלומיניום.

בערבו של אותו יום התכנסו כל הפועלים באותו החדר לאספה כללית. פתחתי בדברים, אחרי דיבר מר דיק, ואחרי כן התחיל ויכוח ערני על שתי השאלות – השכר והעסקת ערבים, לשון אחר, שאלות הקומוניזם והנציונליזם. בשאלה הראשונה דוגלים הפועלים החופשיים בחלוקה קומוניסטית, הינו, בשכר שווה לכול, בלי להתחשב בכושרו של כל פועל ופועל. כידוע, אני מתנגד מושבע לשיטת תגמולים זאת. ההבדל המהותי בין היישוב הקואופרטיבי לבין היישוב הקומוניסטי הוא בכך שהראשון אמור לדרג את השכר ככל האפשר בהתאם לעבודה שבוצעה, ואילו האחרון אמור לתת שכר שווה לכל החברים. הסיבה לדרך הקומוניסטית ברורה: כל ההוגים העירוניים החל מאפלטון ועד

מארפס וקאוסטסקי נכפו עליהם השקפותיהם הקומוניסטיות בגלל הפחד מפני ה"תחרות החופשית". בעיני, כוחה של קללה הוא הגורם לחוסר-השוויון הביני-מעמדי העצום, הוא המפרק את החברה והמביא חורבן על אמות. אינני שותף לפחד זה מפני התחרות החופשית. כבר עלה בידי לסתרה באופן מדעי. יכולתי להראות כי יש שני מיני תחרות שונים זה מזה, בהתאם לתנאים חברתיים והכלכליים שבהן הצדדים המעורבים נפגשים בשוק. במקום שיש גישה חופשית אל הקרקע, הינו, במקום שהקרקע אינה נתונה למונופולין של מעמד אחד, שם תשרור תחרות חופשית, צורה של תחרות המספקת שכר תואם לכל יתרון של כשרון, אם גופני ואם רוחני ואם של אופי, ואף-על-פי-כן מונעת אף צל-צלו של "ערך עודף", באופן שדרגות-שוני בהכנסות לעולם לא תגורונה הברלים חמורים, שיביאו לידי יצירת מעמדות. אולם במקום שהקרקע חסומה, ואשר שם, כתוצאה מזה, נאלצים "פועלים חופשיים" חמרי רכוש להציע עצמם לבעלים על אמצעי הייצור תמורת שכר המשאיר ערך עודף בידי מעבידם – שם אנו נתקלים בתחרות עוינת, ומתהווים אותם הברלים גורליים בהכנסה וברכוש, יוצרי-מעמדות, שמן הראוי היה למנעם.

רק מעט מזעיר מעניינים תיאורטיים מסובכים אלה היה ביכולתי להסביר לפועלים, אשר התקשו מאוד בהבנת הגרמנית שלי, אולם הייתי מסוגל להסביר להם את האבסורד שבקרוגם בעזרת כמה דוגמאות מעשיות. הם מבחינים היטב בהברלי הכושר שבקרנם והם יכולים להבין היטב, למשל, שמנהל-העבודה שלהם, בצר, כאדם נשוי ואב לשני ילדים חמודים, מסתפק ב-55 פרנקים לחודש, אף כי על-פי כישוריו הוא ראוי לכפליים, צריך להרוויח יותר מפועל צעיר, שעלה זה עתה מאירופה, אשר, עם כל התלהבותו, גורם יותר נזק משהוא מביא תועלת. יתר על כן, הם תופשים בעצמם שאי-אפשר להגשים את העיקרון מבלי להגיע לאבסורד גמור. למשל, ילד נחמד בשם פרידמן, נצר למשפחת רבנים מפורסמת בגליציה, הצטרף אל המושב. וכי יקבל אותו שכר כמו המבוגרים? בפועל, העיקרון כבודו במקומו מונח, ואילו לילד נותנים מזון ומעון במחיר המקובל ומעט דמי-כיס. כסיכום, סבורני שההתנגדות בסעיף זה שוב אינה כה חזקה כפי שהיתה בתחילה. הפועלים מבינים כי על-פי הטבע האנושי אפשר, בטווח ארוך, לצפות לייצור הכי גבוה לאו דווקא מהתלהבותם של אידיאליסטים אלא מן האנוכיות המוצדקת היטב של אנשים היודעים שחריצותם ומסירותם יזכו לגמול מייד; והם נוכחים כי הצלחת המכלול תלויה בכך שכל פרט יבצע הכול כמיטב כוחו. על כל פנים נראה לי שהיום נשמרת איזו נייטרליות נדיבה כלפי העובדים ביישוב השיתופי, שעמדו על מלוא-העיקרון של תגמול בלתי-שווה בהתאם לייצור וקיבלו אותו בלי תנאים, מתוך שכנוע ולא כתוצאה מאיזשהו לחץ.

אשר לשאלת העבודה הערבית – כאן ההתנגדות הרבה יותר חזקה. כמעט כל גוף של פועלים דבק בעקשנות בעיקרון שאין לסבול עבודה זו בשום נסיבות, אף כי לאחרונה נסדק עיקרון זה באמצעות היתר אחד ויחיד. גם בעניין זה ההיגיון שבהשקפתם ברור לגמרי: הפועלים חוששים שהדברים יתפתחו כפי שהתפתחו במושבות הפרדסים ביהודה, אשר שם, לרוע המזל, החליפה העבודה הערבית את העבודה העברית בהיקף רחב מאוד. אלמלא עליית התימנים, המספקים לבעלי-הפרדסים יסוד שווה-ערך לערבים ככל הנוגע להסתפקותם במועט ולכושר הייצור שלהם, היה המצב רע עוד יותר ומייד

היינו זוקפים מחיר עצום זה בחשבון ההפסד הלאומי שלנו לחובת המושבות היהודיות בדרום. אהיה האחרון שינווץ בפועלים על שהם מנסים למנוע התפתחות כזאת בנימוקים לאומיים ובגלל העניין המוצדק בהחלט שיש לכל איגוד מקצועי.

אולם גם בזה חייב הייתי לומר להם שאֵל יקצינו גם עיקרון זה. קיים חוק כלכלי, שעל עיקר פיתוחו חייבים אנו תודה להוגים האמריקנים הגדולים קאריי (Carey) ופרידריך ליסט (List), והוא חוק כושר הקרקע. הוא מגדיר בכירור ובדיק שכלל שיותר אנשים מתיישבים בשטח נתון כן יגדלו הרווחה הממוצעת והתרבות הממוצעת באותה ארץ. וכן יקטן שטח העיבוד הדרוש לעובד-הארמה ויגדל הייצור נטו שיוכל להפיק משטח קטן זה. זאת משום שבכל ארץ מתקדמת יכול הקרקע המעובדת גדל מסיבות טבעיות מהר יותר משגדלה האוכלוסייה, וזאת מפני שהעיבוד מבוצע בשיטות טובות יותר ובציוד טוב יותר; וייצור נטו זה שוב יכניס, מאותן הסיבות, מחירים גבוהים יותר המתבטאים במוצרי חרושת. עלינו ללמוד להבין חוק זה. על היהודים להבין, וגם לנסות ללמד את הערבים להבין כי ככל שיגורו בארץ יותר יהודים כן יגדל מספר הערבים שיוכלו לחיות בה ותגדל רמת הרווחה והתרבות שיהנו ממנה; ואין זאת שאלה של עקירתם כי אם רק של ציפופם, לטובתם הם, כדי לפנות מקום למי שבאמצעות השותפות החברתית שלהם הם עצמם עתידים לקצור שפע ברכה. למרות כל הוכחות וטענות אלו לא היה אפשר לעת עתה להטות את לבם של פועלי מרחביה, אף לא של הקבוצה השיתופית, להשקפה אחרת ביחס לשאלת העבודה. ובכל זאת עלה בידי להשיג "tolerari posse" (אפשרות של סובלנות) בשאלה מעשית שאינה נעדרת צד של היתול – שאלת הרועה.

מלאכת הרעייה, צריך אדם לגדול עמה, וסודותיה אינם נלמדים בנקל, אפילו אתה מתלהב מאוד: כיצד לשמור על הצאן וכיצד למנוע נזקים כבדים מבעל העדר. אפילו בין ילדי האיכרים רק גאונים מעטים מוכשרים לתפקיד זה. אחד האידיאליסטים מקרב פועלינו הציע את עצמו לתפקיד זה; אבל כעבור חודשים, במצב של דיכאון קל, נאלץ להמליץ שערבי יבוא במקומו, ואמנם ערבי זה ממלא את חובותיו תוך הסכמה שבשתיקה מצד העובדים.

אחרי האספה הכללית נדונו אותן השאלות גם באספה של קבוצת פועלים שכבר נעשו חברים ביישוב השיתופי. יורשה לי להעיר שהיישוב מעסיק עכשיו כ-50 פועלים, שמתוכם ל-35 בקירוב תהיה עבודה קבועה. ממספר זה קיבל היישוב 17 בזמן ביקורי. הם מייחסים חשיבות רבה ביותר ליצירת עילית ומקבלים כחברים רק את אלה, שבזכות כושרם המכאני וחזק אופיים ראויים לכבוד להשתתף כחלוצים בעבודה, אשר למרבה מזלם הם מודעים עתה לגמרי למשמעותה למען האומה ואולי למען האומות. 17 חברים אלה, ששה-עשר גברים ובחורה אחת המועסקת בעיקר במחלבה, התאספו אחרי האספה הכללית במשרדו של המנהל כדי לדון בעניין בחוג יותר מצומצם ואינטימי. בין אלה הצלחתי עד מהרה שהשקפתי בשאלת השכר תתקבל על דעתם. אשר לשאלת הערבים, הרי עלי לחזור ולהטעים שדעתי כדעתם באשר לעיקרון, בטווח הארוך כל העבודה במרחביה תבוצע בידי יהודים, אם אפשר להשיג עבודה עברית באיכות הולמת. לעת עתה, יותר מכך לא היה אפשר להשיג.

העובדים מסרו לי דו"ח, שאני מפרסם אותו בזה בהסכמתם המפורשת. ואלה הדברים:

לא בנקל אפשר להכניס את המעוניין בסוד רעיונו של ד"ר אופנהיימר בדבר היישוב השיתופי, האם לניסיון במרחביה צפויה הצלחה בהקדם. מכשולים רבים ושונים עומדים בדרכה של תכנית נהדרת זו מלכתחילה. מן החשובים בהם שרעיון היישוב השיתופי נוסח אופנהיימר לא שבה את לב הרבים בארץ־ישראל. זאת ועוד, בשעה שעמדו להתחיל בניסיון נעשתה בארץ תעמולה עצומה למען צורת קבוצות הפועלים, וכמה קבוצות כבר התחילו לעבוד. פועלי ארץ־ישראל הניחו ששיטת הקבוצות היא האפשרות האחת והיחידה לקדם את ההתיישבות על־ידי הפרולטריון היהודי. הם הניחו שאם יעוררו בהם הרגשת אחריות כשיפקידו בידיהם רכוש לאומי לתפעולם שלהם, יחזוק העניין האישי של הפועל יותר מאשר על־ידי המפעלים שבהם אמור מנהל לשאת באחריות. עוד סיבה, פסיכולוגית, היתה שהם רצו להיות משוחררים מלחצו של מנהל. כאשר הגיע מר דיק לארץ־ישראל כמנהיג ליישוב השיתופי ועמד להגשים אותו הלכה למעשה, לא מצא כל תגובה או אהדה לרעיונו של אופנהיימר בשל העדר הפופולריות שלו ובשל המגמה ליצור קבוצות. יתר על כן, הפועלים התנגדו בכל כוחם לעיקרון התגמול בעבור הייצור, כפי שהוא כלול בשיטה השיתופית, וחששו שאם תימסר ההנהלה בידי מנהיג יקופח חופשי הרצון שלהם כמו בכל מפעל שיש בו מנהל, וכך ייהרס כל שיתוף בעודו באיבו.

אנו יודעים כיום שהפועלים שגו במחשבתם ובמעשיהם. קודם כול הם העריכו יותר מדי את יכולתם שלהם, בעוד הם חסרים כישורים טכניים וארגוניים. שנית, היה להם מושג מוטעה בנוגע לשיטת הניהול ביישוב השיתופי נוסח אופנהיימר. אך המשגה החמור ביותר של הפועלים היה שהם התעלמו ממשמעותו של כישלון אפשרי, שהרי לא זו בלבד שבזה יסתבך גורלה של שאלה חשובה ביישוב ארץ־ישראל אלא גם יוסב נזק לא־ישוער לאנושות השואפת אל־על. כך אפוא לא מצא מר דיק פועלים. הוא התחיל במפעל וקיבל כל פועל שהציע עצמו כדי לבצע את ההכנות הראשוניות. (יוצר בסוגריים שמר דיק נסתייע רק בשלושת חניכיו ובפועל ארצישראלי אחד.) הפועלים שקיבלו עבודה באחוזת היישוב השיתופי עשו כך משלושה טעמים. ראשית, על־פירוב בגלל התגמול, שנית שלא במתכוון, שלישית, כפי שאמרו רבים, 'אולי יצא מזה משהו שילהיב אותי למען העניין הזה'.

בשנת המשק הראשונה נעשו אחדים מהפועלים חסידים גמורים של השיטה, וכשבחר מר דיק את עשרת החברים הראשונים הם כבר היו מודעים למשימה החשובה וצירפו לשותפות רק את מי שהאמינו בהם שיש להם עניין מובהק ברעיון היישוב ושחזו שעתידים הם להיעשות עובדים־עמיתים וחברים נאמנים. עד היום גדלנו והיינו ל־16 חברים, ומשתדלים בכל כוחנו להגשים את רעיון היישוב השיתופי. מטרתנו היא לצרף לשותפות את כל יתר החברים מבין הפועלים הבלתי־קשורים שבינינו, אך

עלינו לעמוד על המשמר שלא יבואו אנשים הרוצים במשהו אחר ושואפים אליו. אשר לארגון הפנימי, מן השיטה הפנימית שנוקט מר דיק אנו למדים שהוא לא בא בתקנות מוכנות מראש כי אם מניח לחיים עצמם לצור את צורת תכניתנו, כשיטה המתאימה ביותר להתפתחותנו הפנימית. מר דיק ביסס את ההכשרה ברוח השיתופית על בסיס נכון בתיתו לנו את הזכות לקחת חלק בניהול, ואנו רוצים לרשום את דעתנו כי מר דיק הוא מנהיג הבקי היטב בעבודתו ויודע כיצד לבצעה בחיי המעשה. בעתיד נרצה שמר דיק יגדיל את חלקנו בניהול.

אשר לעצמנו, צריך שיבין כל אחד מחברינו כי עליו לרכא את חולשותיו האישיות, את משוגותיו הפרטיים, למען קידום העניין, לטובתה של קהילה מתקמת ומתחדשת המאוחדת באושר ובהרמוניה. ברור לנו שדרושה לנו מנהיגות, אך מבקשים אנו להביע את משאלתנו שיהיה מר דיק מחנך ולא יהיה מנהל. לפיכך אנו דוגלים בדעה שיהיו כל הפועלים מיוצגים במועצת היישוב, אך בל יהיו זכאים להשפיע בדרך כלשהי על התארגנותנו הפנימית; רק יהיו בידיהם הזכויות והחובות של כל שאר חברי המועצה. שאלה המטרדה אותנו מאוד היא שאלת השכר. לרעתנו, חברי היישוב השיתופי, הפרש השכר מוצדק לא רק בשל התנאים המיוחדים של בעייתנו אלא בגלל עצם המעשה. לעולם נדגול בכך שעבודה תקבל גמול ראוי לה. אף כי אנו סבורים שכיום השכר גבוה מדי מפני שהמשק אינו מפיק רווח, אנחנו גם מבינים שלמעשה אין אפשרות אחרת. באשר לשכר המינימום רצוי שד"ר אופנהיימר יסביר כיצד יוכלו לקבוע זאת בשביל פועלים יהודים בארץ־ישראל.

ובמה שנוגע לשאלה הערבית: לדעתנו, לא ייתכן שחברי היישוב השיתופי יעשו בתוך היישוב רק דברים שיהודים יכולים לעשותם. אנחנו מתנגדים מכול וכול להעסקת פועלים ערביים בתוכנו. אנחנו מתנגדים לכך ולו מסיבות כלכליות, כפי שמאשר מר דיק, כי התגמול שלנו ניתן בהתאם לעבודה שנעשתה. יש בינינו רבים שעמדה זו אינה להם אלא עניין של רגש, ומתנגדי עמדה זו חייבים להתחשב בכך ולא לפגוע ברגשותינו.

לבסוף אנו מבקשים מד"ר אופנהיימר להביא את חיבורו 'Die Siedlungsgenossenschaft' (ההתיישבות השיתופית) לתרגום עברי. [להלן באות כל החתימות.]

4. חייספר בכינת

אותו ערב זימן לנו חווייה ארץ־ישראלית אופיינית. אחרי שנפרדו חברי היישוב מאתנו ישבנו, מר דיק ואנוכי, במרפסת צריף־העץ שלו וחזרנו ושוחחנו על אירועי היום. כבר הייתי לבוש פיז'מה, על רגלי היחפות סנדלי קש, וציננתי את גופי ספוג־החום ברוח־הלילה הערבה, שנישאה אלינו מן הים הרחוק. פתאום נשמעה ירייה מחצר המשק

שממול. עוד לא תפשתי מה קרה, ובתנועות נמרצות של אדם המורגל בדברים כאלה ודבר אינו יכול להפתיעו, התיק מר דיק מן הקיר את רובה המאוזר, תקע אקדח בראונינג בחגורתו וזוג מחסניות טעונות ככיסו וקפץ לתוך שחורה-לילה. בדרך ירה יריות אחדות באוויר, ומכל הבקתות הגיחו אנשים, לבושים בצמצום, ובידיהם כלי נשק שונים ומשונים, אחריהם נשים וילדים בוכים בזרועותיהן, בסקרנות ובהתרגשות, אבל ככל שיכולתי להבחין, בלי כל פחד. והחבורה המזוינת חלפה חיש עוד בטרם הספקתי אני, המורגל בתנאים של משטרה אירופית, לתפוש כלל מה קורה.

לא יכולתי לרוץ אחריהם, כי עד שהתלבשתי כבר לא היה אפשר לשמוע מכל המהומה אלא נביתת-כלבים רחוקה אי-שם בשדות. לא ידעתי לאן לפנות ולכן לא היתה לי בררה אלא לחכות בהתרגשות-מה ולהרהר ביני לביני מה שונים החיים על גבול הברבריות בן אלפי שנים מחיינו אנו כיצורים מתורבתים המוגנים בידי זרועה החזקה של המשטרה; וכן יכולתי לתאר לעצמי איך היו מגיבים כמה מצוינונו אילו היו במקומי, אותם ציונים שאינם מהססים לבוא בכל מיני תביעות לחלוצינו הנמצאים שם הרחק, מבלי שיש להם צל של מושג באלו נסיבות הם חיים במחוזות-הפרא האלה; ולבסוף להעלות בלבי בחיך את האדון יוסטון סטיוארט צ'מברליין, את האדון פון גרפה (Graefe) ופמלייתם הנאצלה, באמונתם האיתנה שכל יהודי הוא מוגילב מובהק.

אמונתי, שנגזרה משיקולים סוציולוגיים כלליים, שהסכיבה הכלכלית החברתית מעצבת את אופיו של אדם, הנה זכתה כאן לאישור. מר דיק, כל עוד היה באירופה לא גילה אף שמץ של נטייה לגבורה, לא באגרוף ולא בחרב, וכיוצא בו רובירובם של פועלינו; אולם בנסיבות כאלה אדם נעשה "גיבור", מרצונו או שלא מרצונו, כשם שכל אנשינו נעשים פרשים, ובמקרים רבים פרשים מעולים.

מכוחם של הישגים כאלה זוכה המתיישב היהודי – בגלל הפסיכולוגיה הערבית – בכבוד ובהוקרה יותר מאשר מכוחם של שיאים ביכולי חיטה או בתנובת החלב. והרי עוד מעשה, מעשה באחד המתיישבים המראה כיצד, בתנאים פרימיטיוויים אלה, נוצרות בנקל אגרות. אחד מחברי אגורת השומר, בנו של מתיישב בארץ-ישראל, ושמו יגאל, כבר עטה זמן מה הילה של גיבור. בחור נאה זה, שתמיד נמצא בכל מקום שם עומדים לכבוש להתיישבות היהודית אדמה חדשה בסביבה עוינת, עלה לנו ביוקר. כיום הוא נמצא בכרכור, בשפלה שבין חיפה ליפו, מקום שם קבוצה נבחרת קטנה של שומרים ופועלים ועמם שתי בחורות מעבדים ביחד שטח גדול מאוד ככל שיש לאליהם, ובלכוד שלא יפעילו את חוק ההחזרה, ובו בזמן הם מגנים עליו מפני הרובים השכנים תאבי הרבש. קודם שהה גם במרחביה כשומר, ואפילו בין ערביי הסכיבה יצא שמו לתהילה כטוב בפרשים ובקלעים שבארץ. והנה אחד הבחורים מן היישוב השכן, שרצה לכבוש את לבה של אהובתו שחומת-העור ושל חבריו השחומים ממנה, יצא כדי לעורר מריבה עמו. באחד הימים, כשיגאל קשר את סוסו סמוך לבית-הרואר שבעפולה, התגנב הבחור, התיר את הסוס, קפץ עליו ונס בדהרה. יגאל התיר מרתמתו את סוסיה-עבודה הראשון שנודמן לו והתחיל לרדוף אחריו. בהיותו רביאמן ברכיבה אכן השיג את הגנב, אף שהלך רכב על סוס מעולה; ואותו צעיר שאפתן, במקום לחזור לכפרו על סוסו של השומר מזוהה האימה, חזר חבוט ומוכה מכות טריות שניכרו בו שבועות אחרים. אבל מה מתוקה הנקמה. כמה לילות לאחר מכן תקפה כנופיה את יגאל וגם ירתה בו. מתוך אייבהנה

באותה פרשה השיב יגאל ביריות והרג את בנו של שיח' הכפר, ורע מזה, גם סוסו. עקב תקרית זו באה אותה התקפה על משקינו, שבה החזיקו אנשינו מעמד עד שהמשטרה מנצרת הניחה לבוזזים להיכנס. שתי היריות ההן עלו לנו בחומרים שהושחתו או נגנבו, וככופר דמים בעבור ההרוג והסוס, סך יותר מ-30,000 פרנקים.

על יגאל זה, שבפי הערבים נקרא איברהים, סיפר אחד מכנופייתו של גדול שיח' השודדים לאחד ממתרגמינו את האגדה הבאה, והוא, כנראה, מאמין בה אמונה שלמה כמו בקוראן: "השיח' שלנו קלע מצוין הוא; לעולם יקלע ולא יחטיא את המטרה. אבל איברהים – בעיניו לא נחשב הדבר: כאשר אדם יורה בו, יכול איברהים לכוון את אקדחו במהירות-הבזק ולפגוע בכדור האויב בעודו באוויר. ולא זו בלבד, הוא גם מספיק לטעון תחילה".

כל אותם מחשבות והרהורים חלפו בי בשבתי על המרפסת, מבויש קמעה על שנאלצתי להיות רחוק מן הירי, בה בשעה שהאל יודע אלו קרבות הומריים מתנהלים שם בלילה. אבל למרבה המזל התברר שאין נזק. כעבור שעה וחצי בקירוב חזר מר דיק וסיפר שאחד השכנים ירה יריית אוהרה, לאו דווקא מתוך רוב ידידות כלפינו כי אם כדי להרגיז את ראש הבוזזים, שהנה מנסים לגנוב קורות מן החצר, ועץ הריהו חומר מבוקש ביותר בארץ-ישראל חסרת-העצים. שומרינו שמעו את הרעש והפעילו את האזעקה, הגנבים ברחו וקרוב לוודאי שהתחבאו בקמת-החיטה הגבוהה. על כל פנים – הם לא נתפסו, אך איש לא נפצע.

קמעה-קמעה כבו האורות בבקתות, נדמה המיית קולותיהן של הנשים ההולכות רכיל,

וגם אנחנו ביקשנו לנוח תחת כילותינו.

ישנתי עד שהאיר היום, ואילו מר דיק נדון אותו לילה לשינה מעטה מאוד. בטרם שקע בעולם החלומות, כמעט לא עברה שעה, ובא שליח והעירו. קבוצה של סטודנטים ציונים מגרמניה, שטיילה באותם ימים בארץ-ישראל, מוטלים עתה אי-שם על מסילת-הברזל, במרחק שעה וחצי, מותשים לחלוטין וגוועים ברעב; הם מבקשים לחם ומורה דרך. כעבור שעות אחדות הגיעו, ושיכנו אותם על מצעיה-העראי שהוכנו בשכילים.

אחרי-הצהריים, משהצטרפו אלינו ד"ר שמריה לזין ותיירים אחרים, עשינו דרכנו דרך ערוצי הירמוק הפראיים בואכה ים כינרת. הוא שוכן בתכלתו הנפלאה בין ההרים, והחרמון מלבין מנגד כחזיון מעולם אחר. אבל פנייהם מעלים קצף לכן לא רק בגלל משוטיהם הכבדים הפרימיטיוויים של הספנים אלא גם בגלל גלגלי-התנופה של הספינות. לא היה באפשרותנו להשתמש בספינה הממשלתית הגדולה ההולכת מתחנת-הרכבת הישר לטבריה, ושכרנו סירת מוטור קטנה, שלא נראתה אמינה ביותר, והיא שהביאה אותנו לחוף כינרת לכטח. כמה בחורים שריריים נשאו אותנו ואת מזוודותינו על גביהם דרך המים הרדודים, ועלינו בגרס-המעלות גדולה-הממדים המוליך לחוות-כינרת, במקום שלפני שלוש שנים עדיין נאלצנו לטפס בשכילים תלולים וחלקלקים. כאן השינוי רב. מצפון לירדן בלטו והרשימו הגגות אדומי-הרעפים של כינרת, ודרומה, מעבר לנהר ולים, גגותיה האדומים של דגניה. כינרת נוצרה בזמן קצר, והיא

בנויה לתלפיות בבית-המנהלה האלגנטי, עטור הגזוזטאות, המשמש עכשיו את היישוב השיטופי ובייחוד את בית-הספר לעובדות-גנים. ומי שחוצה את הים בסירה יכול להבחין מדי פעם בחותמה של פעולת הפיתוח ההתיישבותי הענף של מפעל התחייה היהודית. משמאל, גבוה מעל ההרים, ישנו גוש אדמדם, דומני שזוהי ימה; מרשימה במיוחד היא היושבת על ראש ההרים בחוף המערבי – פוריה, בבתי דמוייה-מבצר, יציר כפיה של תנועת "אחוזה" האמריקנית. כל אלה מספרים את חיי הארמה עתיקת-היומין.

המדרון הדרומי התלול של הירדן והמורד המתון שמעליו, העולה עד ראש ההר, היה לפני שלוש שנים מדבר שמיר ושיט; ואילו היום הוא מכוסה במטעים פורחים, מוחזקים בקפידה, וגלים והובים-צהובים של חיטה ושעורה מתנחשלים במדרון. מה מרומם מראה זה את הנפש!

נוף זה צופן תקווה: פה אכן יוכלו לבלב במלואם – ואולי במהרה – חיים "לאומיים" במיטב מובנה של המלה, כלומר, חיי-איש וחיי קוממיות, המתפתחים בהתאם לחוקיהם שלהם ועם זאת מוכים כל ארם וארם בזכויותיו שלו, חיים השואפים לתפוס את המקום בראש לא על-ידי התנשאות וריכוז, אלא על-ידי מופתים של משמעת, חריצות, תרבות ואהבת-אדם.

כבר משגשים חייקהילה עזים פה, במקום שרגניה, חוות-כינרת והמושבה כינרת הנאה שוכנות סמוכות זו לזו על-שפת הכינרת, והן מחזקות ומוגנות בעורפן על-ידי הכפרים שבשיפולי-ההר.

השמש שקעה מאחורי ההרים, יצאו הכוכבים ונוצצו ברקיע השחור כזפת בהוד והדר שאין כמותם. עוד זמן רב ישבנו במרפסת הפתוחה אל הים ושוחחנו עם ד"ר לוין, שיחה כבודת-ראש בתוכנה אך עליזה ושמחה כהלך-רוחה, שזורה ברעיונות עמוקים ובאלף דברי שנינה ומעשיות. נתאחרה השעה עד שעלינו על יצועינו, והמוסיקה הקאמרית הענוגה של נוף זה המיוחד במינו, מקום שם הים המנצח בהולם פעמי גליו המאושים על התזמורת מלאת-הצלילים של צרצרים לא-ימספר בנאות-הרשא המודרניים אופיי-הניחוחות סביב סביב, עד מהרה הפילה עלינו תרדמה מתוקה.

5. בים כינרת

מה יפה הוא ים כינרת, ה"כינור", באביב, כאשר מכל המדרונות סביב עולה ניחוח פרחי-הבר, שדבורים מאוהבות מוצצות את צופן, עננים קלילים שטים לאטם על-פני תכלת הרקיע ומשתקפים על-פני המים הכחלחלים-ירקקים, ומצפון מבהיקים שדות-השלג המרהיבים של החרמון רביה-עצמה.

עדיין הכול תוסס בקלחת-המכשפות של המזרח התיכון – מעלה קצף ומבעבע, הומה וממהמה, וכבר הזימו את כל הנבואות. אין איש יודע כיצד יסתיימו הדברים, מי מהיריבים מוכייה-המומים יצא לבסוף מנצח במערכה. ולכן אזהר היטב שלא להימנות על הנביאים. אבל אם עוד יש טיפה של טעם בעולם, ולו רק הגיונם של דברים, לא ייתכן שפינה זו, ארץ-ישראל, בשעה שעומדים להשלים את הצומת של כל מסילות-הברזל הביני-בשתיות הענקיות, שיחברו בין כף התקווה הטובה לבין הכף הצפוני, בין ליסבון לבין הודו, לא ייתכן שתלין בתוכה אכזריות קמאית. אירופה התקרבה אליה מדרום, כי הודות למנהל

הבריטי מצרים היא כיום ארץ אירופית; וגם מצפון היא עתידה להתקרב. כי להבותיה של מלחמה אדירה זו חזקה עליהן שיתיכו מחדש את חצי האי הבלקני. מנצחים ומנוצחים כאחד יוכלו לייחל לקיום רק אם יפתחו שערים רחבים לפני התרבות האירופית. או אז חזקה על אותו מיקום גיאוגרפי, שבעידן של קשרי-מלחמה בין העמים עשה את ה"איסתמוס" הגדול, הוא הפרוודור ארץ-ישראל, לשדה-הקרב בין המעצמות והיטה את גורל העם לרעה, הוא שיעשה אותו בעידן של קשרי-שלום בין העמים לשוק המרכזי של המעצמות התעשייתיות הגדולות ויטיב לגורל תושביה. או אז יהיה ים כינרת למה שהטבע עצמו הועיד לו: מפלטה-חרוף הגדול, מגרש המשחקים הבינלאומי לעולם כולו.

ספורט-מים מכל סוג, החל משחייה ושיט ועד תחרויות של מפרשיות ושל סירות-מוטור, דיג-חכות, רכיבה על סוסים נוחי-מזג כבני-צאן וקלים ככזים, ציד אחרי טרף נדיר במרחק שעות מעטות, בערבה: צביים ושועלים, נמרים ואנפות! – ואתלטיקה מכל מין: טניס, הוקי, קריקט וגולף. בקצהו הצפוני של הים, בקרבת מגדל, ישנם צוקי הרים כדי להשיב רצונו של מטפס ההרים הנועז והאמיץ ביותר. עדיין מראים שם את מערות השודדים, שכמעט אי-אפשר להגיע אליהן, עד שנאלצו קלגסי רומא להשתלשל שמה בסלים מראש ההר. ולבסוף, כאשר באחד הימים תיבנה הדרך צפונה יהיה אפשר להגיע במכונית תוך שעה-שעתיים למורדות החרמון כדי ליהנות שם מסקי. היכן בעולם אפשר למצוא עוד צירוף כזה, ועוד בקרבה כה רבה למסלול הנסיעה הבריטי הבינלאומי להודו? אין לנו דבר החסר להגשים חלום זה ולהסיט נהרי-נחלי זהב מכיסי תיירים לתוך גן עדן זה עלי אדמות – אלא שלום ושלווה ושלטון על-יפי דגם אירופי. אם יובא קץ על הבקשים ועל משטר הפחה, יתחיל לזרום הנה הון בינלאומי. חיפה ואולי גם יפו יהיו לנמלים, שאפשר להגיע בהם אל החוף אפילו בזמן סערה, ואז ייעלמו בהדרגה הרומנטיקה של השודד ושל נוקס-הדם, של גנב-הכבשים ושל גונב-הסוסים. אולי יהיה איזה ברט הארט נוסח ארץ-ישראל שיצטער על כך, אך לא אנוכי. מי ששוחר הרפתקאות עוד יש לפניו על פני כדור זה ארצות פרימיטיויות די צורכו; שם יוכל לרוות הרפתקאות לשובע. אבל אירופה, סמוך למפתנה, רוצה סדר!

יכולתי לספר עוד הרבה ולא לסיים. כי תמונה אחרי תמונה נטבעת בלוח הרגיש של זיכרוני ולא תימחק; תמונה של ארץ יפהפייה ועשירה יותר מרבות זולתה, בלתי-ניתנת להריסה חרף אלפי שנות ביוה, עמוסת זיכרונות בעלות משמעות-היסטורית כבירה, הרתיקות וטעונת-אפשרויות, ותמונות של לאומיות בוקעת ועולה, המבקיעה דרכה בעקשנות ובעוז, וכמו עץ חזק היא משרישה והולכת, הלוך והרחב, הלוך והעמק, וגזעה מתחזק ומתגבר דווקא ככל שהסופות נושכות בענפיו.

כל מי שהשתתף במסיבת-הפרידה לא ישכחנה לעולם. כולנו הסבנו למשתה משותף בסככה הפתוחה שבגבעת-הכפר; נציגי הפועלים אמרו דברים פשוטים היוצאים מהלב ונכנסים אל הלב; בכל דבריהם יכולת להבחין בורם-מעמקים חזק וסוחף – רצונם הנחוש להשלים את המלאכה שהם מאמינים בה, שהם חפצים לשרת אותה לא למען עצמם כי אם למען עמם ולמען האנושות, כדי לזכות באושר ובכרכה מתוך חירות ואחוזה. אחרי כן נשא דבריו קפלנסקי, מנהיג "פועלי-ציון", וגם הוא קולו רטט בהצביעו צפונה ומעלה, לעבר בתי הלכנים, המנומרים בירוק, של נצרת: "מזה אלפיים שנה מיליוני

בני־אדם מאמינים שמכאן תצא גאולת העולם. וכי לא תוחש פעימת לבותינו בשוותנו לנגד עינינו שנבואה זו עתידה להתגשם במובן שונה – כי מעמק יזרעאל תבוא הגאולה?" דבריו כבשו את הלב, ומי כפועלים הבינום. כאשר נפרדנו זה מזה שררה בינינו שבועה חגיגית להתמיד למרות כל המכשולים הפנימיים והחיצוניים, להמשיך עד בוא יום ה"Happy End".

אחרי הדברים האלה נסענו שלושה ימים במרכבה מחיפה ליפו בלהט ה"חמסין", הוא שרב המדבר. חייל לשעבר בלגיון הזרים, גבר בן חמישים רחבי־כתפיים יותר מן הרגיל אצל יהודים, יליד הארץ מומרין וזכרון יעקב, משמש לנו מורה דרך. הוא בקי במלאכתו ומכיר את הארץ, לוחם אפריקני ותיק זה, שהגורל טלטל אותו במרחבי העולם עד שלא השיב אותו לבית מכורתו. נעים היה להעביר את הזמן בשיחה קלה עם נודד זה, שראה תבל ומלואה.

עתלית – חוות נסיונות. מר בירמן ורעייתו קידמו את פנינו במידה נדיבה של הכנסת אורחים, ואחרי־כך הראו לנו את השדות הניסיוניים, אשר שם נערכים ניסיונות בהכלאת חיטת הבר שנתגלתה עליידי מר אהרונסון, עם כל מיני החיטה האירופית, כדי למצוא את הזנים הטובים ביותר שיניבו את היבולים הגבוהים ביותר גם בקרקע מעוטת־לחות. הכול נמצא עדיין בשלב ראשוני, יעבור זמן מה עד שיוכלו להעביר את הניסיונות לשדה. אבל אותי מעניינת יותר מכול חקלאות־בעל.

בצפון אמריקה, כידוע, יש שטח גדול מאוד המשתייך לאזורים הערבתיים והערבתיים־למחצה של העולם, אבל האמריקנים אינם נוטים כלל וכלל להיכנע לתנאי־טבע שכאלה. הם הביאו על שטח ערבתי זה, ערבה צחיחה ממש, את מערכות ההשקייה המופלאים ביותר, שכמוהן לא ראתה עין מעולם. הם כלאו כל מעיין, כל עורק שבהרים, איחדו אותם לתעלות והובילו אותם למרחק מאות מילין אל המישורים, שלא היו זקוקים אלא ללחות המחייה כדי להניב יבולים אדירים, והם הצליחו עד כדי כך שבחלק ניכר של Rio Grande del Norte, שממנו נשאבו כל המים האלה, שוב אי־אפשר לשוט. כאן, במישורים הערבתיים, תיברא קרקע חדשה ליישובם של שמונים מיליון אורחים אמריקנים חדשים, טוענים המתלהבים. ואפילו רק יבטיחו קרקע למחצית המספר הזה, הרי הוכח שבמקום שיש רצון מאורגן שם שום דבר אינו בלתי־אפשרי!

אבל כחבלים הערבתיים־למחצה, כבארץ־ישראל, שיורדים שם גשמים בעונת הגשמים די צורכם של הצמחים להיוון מהם, שם הם עוסקים בפיתוח שיטה חקלאית שתסתור את עצם טבעה של הערבה: הם משמרים את המים שחדרו אל השכבה התחתונה של הארמה ומונעים את התאדותם. זוהי חקלאות־בעל. אהרונסון למד זאת במערב ארצות הברית והעביר את השיטה לארץ־ישראל. שיטה זו תאפשר לאחסן את רוב המשקעים בקרקע. חסידיה האמריקנים אפילו טוענים ששימוש בה יחסוך את הזיבול כולו, או, לכל הפחות, חלק ניכר ממנו. הם טוענים שניסיונותיהם הכחישו את ההשקפה על כוחה של הקרקע שרווחה מאז ימיו של יוסטוס פון ליביג. הקרקע אינה מאגר מת של מזון צמחי, שחייב אדם להחזיר לה בלי שום צמצום את שהוא נטל ממנה כחומר צמחי, אלא היא מעבדה חיה, שמייצרת בכל עת, בהשפעת האור, האוויר והמים, מזון צמחי מחומר מינרלי מת, בלתי־אורגני.

דברים אלה עודם חדשים מכדי לבסס עליהם מערכת שלמה של משק חקלאי. מגלי

שיטות חדשות הם לעולם אחוזי־התלהבות, ובררך כלל יש להסתייג לא מעט מהערכותיהם. אבל מה שראיתי אכן היה מעורר מאוד: שני שדות־ניסיון, כל אחד בן 10 ד', האחד זרוע חיטה והשני שעורה, שניהם בלתי־מזובלים שהניבו יכול של 300-350 ק"ג לדונם; הרי אלה יכולים שגם במשקים אירופיים מהטובים לא ימצאו תמיד אפילו בשדות שזובלו בשפע. אם אמנם יתברר בטווח ארוך שחקלאות־הבעל נוחה – ולו בקירוב – במעלות הטובות המיוחסות לה, הרי יהיה אפשר לפתוח את רחם הארמה בהרכה פחות אמצעים וסיכונים.

לילה אחד בזכרון יעקב, עוד לילה בחדרה, שתי מושבות המטעים, וכיניהם ביקור חטוף בכרכור, שם קבוצת צעירים נועזים שומרים על הספר, שהיות קצרות בח'אנים ערביים שם תרגולות כחושות מנקרות בערמת הזבל, כלבים מצורעים חומקים לדרכם, ומיליוני זבובים מזומזמים; מסע ארוך ומייגע במרכבה, שלפניה מתנהלים הסוסים המיוגעים על־פני דרכים עקלקלות לא־י־אמנו. ולבסוף, ברדת ערבו של היום השלישי, הנהר הרחב, נהר האיתן היחיד החוצה את השפלה ומשתפך הימה מצפון ליפו, הגשר ופרדסי התפוזים אפופי ניחוחם המתוק, הכבד, של ניצניהם לא־י־מספר.

עוד ביקור קצר בפתח־תקווה כדי לראות את בתי־התימנים, והנה השמש השוקעת מאירה ומורה לנו את הים הכחול, ימה של יפו, את המגדלים ואת הפרדסים. מחר תפליג הספינה "שלזוויג" צפונה; אבל אנוכי שוב אשוב.

קניין הציבור וקניין היחיד בקרקעות (1918)*

הקניין הפיאודלי וקניין היחיד

זכות הקניין בקרקעות בצורה זו השוררת בימינו ברוב ארצות התרבות היא מוסד חדש בערך. זכות זו הנתנת לבעליה ייפוי-כוח להשתמש בקרקע כבמטלטליהם "הן שימוש לטוב, הן שימוש לרע", יסודתה בתורת-המשפט הרומי, בתור פועל יוצא של מהפכת הגרעבים. כשעלה בידי הגרעבים לקבוע חוק שעל פיו אסור היה לאזרח רומי שיהיו לו למעלה מ-500 צמדי שדה מאדמת ציבור, ויתרו לבעלי האחוזות בזה, שהקרקעות שער אז היו נתונים להם מאת המדינה בתור חכירה עברו לידיהם לקניין גמור. אחרי שנתבטלה תנועת הגרעבים בטלו עמה גם ההגבלות שהנהיגו, ברם מזכותם החדשה שרכשו להם ארוני הארץ לא הרפו. עד אותו הזמן לא היתה נהוגה ברומא – כמו בכל העולם כולו – זכות קניין מלא (imperium directum) בקרקעות אלא זכות אחיזה (ius possessionis). האדמה נתונה היתה לבעליה מידי המדינה וזכות הקניין המלא נתקיימה באופן פורמלי בידי הכלל. ממהפכת הגרעבים ואילך הפיצו כליזינים של הרומים את הזכות החדשה במינה הזאת במלוא הארץ, והמעמדות השולטים של העמים שקמו אחריהם הגנו בערמה ובורוע על הזכות הזאת, שהיתה מכוונת לטובתם, בכל ארצות התרבות האירופית המערבית. מחוץ לארצות הללו לא מצאה לה אותה צורת הקניין מהלכים בשום מקום עד הזמן האחרון, שבו חדרו האירופים אל כל חלקי-העולם והפיצוה באשר התיישבו.

קניין קרקע משותף בראשית חיי העמים

זמן רב חשבו, שבראשית חיי העמים שהגיעו לכלל יישוב, שלטה שותפות-המשק בעבודת האדמה. סברה זו, החביבה ביותר על האגרר-סוציאליסטים ועל המתקנים הקרקעיים, נתרופפה בזמן האחרון בייחוד על-ידי רוברט פון פיהלמאן¹ ועכשיו מעטים מאוד המחזיקים בה עוד. פיהלמאן הוכיח שבעבודות המעטות שאפשר לסמוך עליהן, לא היה אלא השיתוף המובן מאליו של מחנה צבא או שבט שבא כמצור או קבוצה אחרת, שמאין בררה הנהיגה בשעת מלחמה שותפות המשק וההספקה. במקרים אחרים כגון: באגדת ליקורגוס וכיוצא בה יש לנו עסק עם הרהורי לבם של הסוציאליסטים שרואים בעבר מה שהם חפצים לראות בעתיד. ואף-על-פי שההשקפות הללו מוטעות הן, הרי למעלה מכל ספק וחילוקי-דעות, שראשית כל ציביליזציה היא אמנם לא שותפות במשק, אבל שותפות בקניין הקרקע. האדמה שייכת לא ליחיד אלא לקבוצה, לשבט, לעדה, לעם. זאת היא הזכות הטבעית, זכות-קדומים עולמית שבאה מעצמה לידי גילוי בכל מקום שיד כובשת אינה עוקרת אותה משרשה, כדי לקבוע זכות אחרת וחוקה ממנה במקומה. זכות קדומים היא, זכות-השוויון; משפט אחד וחוקה אחת לכל חברי הקבוצה, לבלי להדר את פני האחד ולבלי להונות את השני. אך אז כשהכיבוש בורוע

יוצר מעמדות, כשהמעמדות מצטרפים למדינה ומתחלקים לעליונים ותחתונים – אותה זכות השוויון יורדת ומפנה את מקומה לזכות-איי-השוויון, ויחד עם כל יתר הזכויות וגם זכות הקניין פושטת את צורתה ולובשת צורה אחרת, עד שהיא מגיעה בחוקי הרומים לחודה היותר דק. ברם עד שמגיע לידי כך אותה זכות-קדומים עדיין שלטת. יסודה הוא, לתת לכל איש ואיש קרקע די פרנסתו ופרנסת ביתו; בנוסח יוריסטי: היא שומרת את ה"abusus", את השימוש ומונעת את abusus, את ה"שימוש לרע" במקום שחוקי הרומים מתירים לו לבעל הקרקע לעשות בו כל מה שלבו חפץ "כבמטלטלים".

זכות הכיבוש – זכות העם

על יסוד זכות הקדומים רשאי, כאמור, כל חבר וחבר לקחת מקרקע-הקבוצה די פרנסתו ופרנסת-ביתו – ולאחוז בה. מאותה שעה שהוא מגלה את דעתו שרצונו לאחוז בחבל ארמה על מנת לעבדו – לשם גילוי-דעת זה הוא עושה בו איזה שינוי, כגון שהוא נותן בו סימן בעצים, מותח עליו חבל או חוט – פקעה זכות האחרים לזמן ידוע. זכה חבר בחבל קרקע, אין החברים האחרים רשאים לקפח את אחוזתו כל זמן שהוא מעבדה. "זכות-הגב" קוראים לזה חוקי הגרמנים. הארץ, אשר חברה-הקבוצה שוכב עליה בגבו, זאת אומרת שהוא מעבדה, לו תהיה ואין לאחר חלק בה.

החזרת קרקע לא נעבד לרשות הציבור

ברם הקבוצה שומרת על זכותה, זכות קניין-עליון, כלפי היחיד, בשעה שהוא בא להשתמש באחוזתו לרע. ושתי דרכים לשמירה זו. האחת היא "זכות החזרה לרשות הציבור", כלומר לידי כל אחד מחברי הקבוצה, שיחפץ לזכות בה, אם האיש שזכה בקרקע ראשונה אינו מעבדה כלל או שהוא שובת מלעבדה במשך זמן קצר בערך, לפי הרגיל במשך שנתיים. מי שאינו עובד את אדמתו בתמידות אבדה זכותו ולכל אחד מבני הקבוצה הרשות, על יסוד זכות הקניין העליון של הציבור, לאחוז בקרקע זה מחדש ואין לבעל האחוז, שפקעה זכותו, עליו כלום. כידוע משפט זה עודנו קיים בארץ-ישראל, מה שהסב די עמל והפסד מרובה לבוני-יישובנו, שאנוסים היו לחפש אחרי אמצעים, כדי שלא יחול על הקרקעות, שרכשו ושלא הספיקו לעבדם, דין חזרתם לציבור, ושלא יזכו בהם שכניהם הערבים; אנוסים היינו לשלוח אל כל המקומות הללו קבוצות פועלים, שיעבדו את הקרקעות לפי שעה עיבוד כלשהו בכדי לצאת ידי חובת משפט קדמונים זה.

דין בר-מצרא ומשפט הבכורה של השבט; שנת היובל

"דין בר-מצרא" – זהו כינוי לזכות השנייה שיש לו לציבור על יסוד הקניין העליון שלו בכל העולם כולו – ביאווה ובארץ-ישראל, באפריקה המרכזית כבאירופה הצפונית המערבית אצל שבטי הגרמנים. שורשיה של הזכות הזאת טבועים בהשקפתם המשפטית של האומות הללו. גירקה מבאר בספרו המפורסם "Das Genossenschaftsrecht" שהשייכות של היחיד לשבט, לעם או לכל ציבור אחר אינה מיוסדה על חלקו באדמה,

* מגרמנית: א. רובינזון. הוצאת הקק"ל, 1918.

כי אם להפך, יש לו חלק ונחלה באדמה, מפני שהוא חבר. זכות האחיזה בקרקע נובעת מזכות החבר שלו. זכות לכל חבר וחבר ליטול את חלקו בקרקע הציבור. בזכות זו תלויות כמוכן החובות כלפי הציבור. הציבור, רצונו להיות קיבוץ "שוכן לברד", שלא יספחו אליו בעלי־כרחו יסודות שאינם רצויים לו. בתנאי־החיים של הציבורים הקדומים, שאחדות המוצא, העם או הדת עושה אותם לחטיבה אחת ומגנה עליה בפני פיזור ופירור, הכנסת יסודות זרים גורמת לאנרכיה, לאיבוד כוח־הנשק ולביטול הקיום החברתי. הואיל וכן, הציבור משתמש בייפוי־כוחו להפקיע מידי היחיד את זכותו בקרקע בכל מקום שהוא חושש, שמא תיפול לידי זרים שאין דעתו נוחה מהם. זהו טעמו של "דין ברי־מצרא". בדורות הראשונים אוסרים איסור גמור לקבל גרים על־ידי זה שיתנו להם חלק בקרקע בכירה, או כמתנה, או על־ידי התחנות ושאר האופנים. במשך הזמן מתירים את הדבר, אלא שטעון הוא הסכמתו של כל הציבור.

בימי הביניים היתה להן לקהילות הכפרים בגרמניה זכות "ברי־מצרא" בצורת משפט הבכורה בקניות: רצה אדם למכור את שדהו לזר שהעדה לא רצתה לקבלו, העדה מבטלת את החוזה על־ידי זה שהיא עומדת במקום הקונה וגואלת לעצמה את השדה. זכויות דומות לאלו יש עוד בזמננו לקיבוצי משפחות רבות. כידוע שרידי המשפט הזה נתקיימו בארץ־ישראל עד היום: כל קנייה של אדמת הכפר טעונה הסכמתם של כל תושבי הכפר, לרבות האפוטרופסים של אלה שלא נתבגרו. משפט זה אינו אלא המשך או אולי התחדשות הדינים הקרקעיים הקדומים שבתורת משה. ואף טעמם של דיני שנת היובל וכוונתם אינם אלא להגן על קניין־המשפחה או השבט מפני התפוררות על־ידי משק־הכספים של הקפיטליזם הקדום, בהחזירם מיובל ליובל את האדמה לבעליהם ממש: לשבט ובתוך השבט למשפחה.

קניין עליון וזכות־האחיזה של היחיד. שרידי קניין הציבור באירופה

כללו של דבר: הצורה החיצונית של זכות הקניין העליון של הציבור וזכות האחיזה של היחיד בקרקע שונה היא בכל חלקיתבל וחלקיתבל, גזע וגזע, אומה ואומה, ארץ וארץ. אבל התוכן של המשפט הזה אחד הוא אצל כל אומה ולשון בכל העולם כולו. אפילו במקומות שתורת הדינים של הרומים היא השולטת בהם – שרידי המשפט הקדום עדיין הם נראים ומבצבצים מתחת לשכבת המשפט החדש. כדאי לקרוא את ספרו המפואר של אמיל די לָלֵ: "זכות קניין־הקדומים"². מתוכו אפשר ללמוד, שהמשפט הזה הוא הקדום במשפטי־העמים. משפט שיצרוהו תנאי החיים הטבעיים, שיצרוהו – מוסיף אני – רגש היושר הטבעי, האוסר לקפת את זכותו של חבר זה ולהדר את פניו של חבר זה. הקניין הפיאודלי של ימי־הביניים כולו מיוסד על ההכרה, שרק לציבור – לשבט, לאומה, למדינה, הכולל לפי המדרגה הפוליטית – שייכת זכות הקניין העליון בקרקעות. זכות זו נתונה בידי המלך בתור ראש־המטה – שורשה של המלה Koenig הוא genss לאמר: המטה – זכות קניין עילאה זו מוסר המלך, בתור בא־כוח המדינה להעממים, השבטים לעדות־הכפר במקום שליחידים, לחברי הקבוצות, יש רק זכות האחיזה בלבד. היערות שעדיין לא הגיעו לכלל יישוב והארצות הנכבשות מחדש הם בידי המלך לשלוט בהם לפי ראות־עיניו לטובת הכלל. עד היום הזה נשתתרו באירופה שיירים

גדולים של קניין־הציבור בקרקעות: ה"אללמענדערן" (שדות־מרעה ויערים השייכים לעדות) בייחוד בגרמניה הדרומית־מערבית והמערבית, ה"געהעפערשאפטען" וה"הויבערגס־גענאסענשאפטען", בעלי יערות־אלות לשם שימוש משותף – כולם המה שרידי נכסי־הציבור. כמו כן "שיתוף השדות", כלומר חלוקת האדמה, המתחדשת מזמן לזמן, ה"פלור־צוואנג" – זאת אומרת, החובה המוטלת על בעלי האחוזות לנטוע מינים ידועים ולחרוש, לזרוע ולקצור בעוגה ידועה, – מנהג שביטלוהו בגרמניה אך באמצע המאה התשע עשרה, ועוד כאלה וכאלה המה משירי ייחסי־הקניין בקרקעות של זמן קדום, שבו זכות העדה של הכפר קדמה לזכות היחיד: קצר אדם את שדהו, הביא את תבואתו הביתה, תושבי־הכפר שולחים את בהמתם לרעות בשדהו ואין לו רשות למחות בידם. קניין־היחיד, קניינו ממש, הם רק "בינא יוגר" לאמר שני צמדי שדה על דירתו ועל גן־הירק שלו; זהו ביתו, קניינו במלוא מובן המלה. על חלקת־נחלתו על אדמת הכפר יש לו ליחיד רק זכות אחיזה מוגבלת ובלוּגָע לשדות המרעה ושאר נכסי הציבור יש לו רק הרשות להשתמש בהם על יסוד שייכותו לעדת הכפר.

מוסדות־משפט דומים נוצרים עם עליית רמת החיים בשדרה העליונה של החברה כגון: ה"גאנערבשאפטען", ה"פידעיקאמיסע" וה"אמאי־אראטע"; האדמה היא בעצם קניינה של המשפחה בכלל, הפרט הוא רק אוכל פירותיה. באנגליה כל האדמה היא מצד הדין קניין המלך והוא מקנה אותה לבעליה לקניין משני. לוויד ג'ורג', העומד בקשרי־מלחמה עם בעלי האחוזות הגדולות, ורוצה לקצץ בזכויותיהם, נשען, לפחות שלא מדעת, על הרעה שהעם מחזיק בה בנטייה טבעית: זכות קניין עילאה של הכלל קודמת לזכות הקניין של הפרט. אגב, זכות הפקעת קניין היחיד לשם צורכי ציבור הנהוגה בכל ארצות הציביליזציה – היא סימן לדבר שזכות קניין עליון של הכלל עדיין לא נתבטלה לגמרי.

השלטת תורת המשפט הרומי על־ידי כפייה

זכות קדומים זו של הכלל נדחית – כאמור למעלה – במשך הזמן מפני תורת־ המשפטים הרומית, ודבר זה גורם – לפי סברתם של רוב החוקרים – הפסד מרובה לעם בכלל ולכפריים בפרט. רבים מהחוקרים רואים בהשלטת תורת־משפט זו סבה לירידת עובדי־האדמה בגרמניה ולהתפרצותן הנוראה של "מלחמות האיכרים", על־ידי זה שנדחו מפניה הזכויות העתיקות: זכויות קניין עליון של עדות הכפר ונתנה הארץ, בייחוד קרקעות־בתולה, שדות־מרעה והיערים המשותפים, לאדוני האחוזות. כמו כן סוברים חוקרים מפורסמים שהתדרדרותם של הכפרים בהודו באה מתוך זה, שהשלימו שם האנגלים כבכל מקום את יסודותיה של תורת המשפט הרומי והנחילו לה"צמינדרס", לשריי־הצבא, לצמיתות את הקרקעות הללו, שקודם לכן היתה להם עליהם רק זכות קניין עליון בלבד. מעין אפוטרופסות לטובת הכלל ולהנאתו. עיוות־דין כזה מייחסים גם, ודאי בצדק, להולנדים במושבות בהודו הצפונית, ביאווה וגומרי; גם פה גרמו הפסד מרובה לעם הארץ עובדי האדמה. על־ידי השלטת יסודות המשפט הרומי, נטלו מהם את שלהם, שללו מהם את זכותם על אחוזותיהם והפכו אותם למעמד של עובדים משוללי קרקע.

השמדת האיכרים בני-חורין באנגליה וגרמניה

דבר זה ניתן, כמובן, להיאמר גם על אנגליה ועל שאר חלקי ממלכת בריטניה המאוחדת. "קלירינג אף איסטיטס", בשם זה קוראים למעשה שהיה בסקוטלנד העליונה, המראה בחוש עד היכן מגיעה רעת-שלטונה של תורת-המשפטים הרומית. פה היתה האדמה על יסוד זכות-עם עתיקה קניינו של כל ה"קלאן" – השכט, וראשי השכט היו, כנהוג, השליטים עליה שלטון של אפטורפוסות; באו האנגלים ומסרו להם לראשי-השכט, על יסוד המשפט הרומי, את זכות הקניין הגמור, ואחרית דבר היתה – שנתחוללו שינויים במשק האדמה, נושלו בעלי-האדמה מעל אחוזותיהם וגורשו למדינת הים. הרעה לעשות מכולם הדוכסית מסותרלנד. עשרים אלף מבני שבטה הרחיקה מעל נחלת אבותיהם, גירשה אותם בחזקה לחוף הים ורוכס נשמדו. על מעשיה אלו – כך מספר מארכס בלעג מר – קלסוה חכמי-זמנה: היא הגדילה את הכנסות אחוזותיה. אחרי גירוש האיכרים נהפכו שדות-ניר לשדות-מרעה מעטים לעדריי-צאן, ומרבצי-ציד רבים לחיות היער. פעולה לא-שונה הרבה מזו פעלו האצילים בגרמניה, בכבשם את יערות-העדה, ואת אומרת את כל הקרקע המשומר ואת כל ה"מארקען" המשותפות, כל אחוזותיהם של הכפרים שעדיין לא הגיעו לחלוקה. האיכר, כיוון שנטלו ממנו את "חוט השדרה" של משקו – מקום-מרעה לבהמתו – נתדלדל ונתרושש והגיע לעתים קרובות לכלל עבדות חדשה. להשמדת חלק גדול של מעמד האיכרים בגרמניה גרמו גם החוקים המכונים: "רעגוליערונגס-געזעצעבונג" בפרוסיה, שנחקקו ביחד עם שחרור האיכרים המשועבדים. על-פי החוקים האלה נחלקו כל מרעות-הציבור ליחידים. אך אין לך מקום בעולם ששם הרבה אותו המהלך להשחית כבאנגליה, ששם ירד כל המעמד הכפרי החופשי, ה"יומרי", לטמיון בגלל התקנות המפורסמות לגנאי: אינקלוזרס אף קומנס, לאמרו: חלוקת קרקעות-הציבור ליחידים. הוויתור על זכות קניין עליון של העדות ושל המדינה לטובת מעמד של בעלי אחוזות על יסוד המשפט הרומי גרם לכך שאנגליה עומדת כיום לפני השאלה הקשה מכל השאלות האגרריות: מה לעשות ולא ייעקרו שיירי תושבי הכפר ממקום מושבם ולא יינטל כחה-הגנה מן האומה ושוקה הפנימי לא יאבד. רק באמצעים מהפכיים-עולם על-ידי תקנות כבירות, שמימות סולון לא ניסו עדיין לתקן דוגמתן, אפשר היה, אולי אפשר יהיה, להגיע אל המטרה הזאת.

בכלל מנסים בימינו להסב את המהלך הזה אחורנית: לא רק שמגנים עד כמה שאפשר על שרידי ה"אלמענדען" ועל יערות-הציבור, אלא גם שמפרישים חלק מן הקרקע ועושים אותו לקניין-הציבור בכל מקום שמייסדים יישוב חדש, כגון בפוזן ובפרוסיה המערבית, וקרקע-ציבור זה נועד להיות מקורו של כוח-המסים ושל תמיכה לעניים. הרי הוכיח ק. ביכר ש"קרקע משומר" כזה היא השמירה המעולה מפני חוסר עבודה ומפני התרוששותם של בני-הכפר. אפשר להגיד, שבכל מקום שיש קרקע-ציבור אין התרוששות ואין עניים נופלים למשא על הציבור; כפר שיש בו "אלמענדען" גדולים, קרקעות ציבור במידה מספקת – חומה מגנה עליו מפני כל הפורענויות, המביאה לידי התרוששות ההמון.

אמצעים להגבלת זכות קניין היחיד באנגליה

באנגליה נעשו ניסיונות עוד יותר רציניים, כדי להסב את גלגל ההתפתחות אחורנית. פה רוצים באמת לעשות את זכות הקניין העליון של המדינה, של המלכות, זכות שלא נשתיירה ממנה אלא צורתה – לדבר שיש בו ממש. קודם כל סדרו בכפייה, מבלי חשוד מפני חלול קדושת זכות הקניין של היחיד, כביכול, את ענייני אירלנד שיררו עד שפל המדרגה. המדינה הפקיעה על-ידי קנייה את הקרקעות מידי בעליהם, בעלי האחוזות, ומסרה אותם לידי החוכרים הזעירים, מה שעלה גם להממלכה גם לה"לנד-לורדס" בדמים מרובים. אחר-כך תיקנו, מתחילה ב"גרפספטים" אחרים של סקוטלנד העליונה ההררית, שיהיו רמי החכירה נקבעים על-ידי "לנד-קורט" (בית-דין הכפר) מבלי שתהיה לבעל-האחוזות הזכות לערער על זה. חוק זה הביא ברכה מרובה כל-כך, עד שהוסיפו והנהיגוהו בכל סקוטלנד – אמנם רק בחכירות זעירות, כלומר למטה מ-50 אקר או שדמי חכירתן למטה מ-50 פ"פ. תקנות עוד יותר נמרצות רוצה לומר בריאות-האומה, כוח הגנתה, עושרה ואושרה – פירושן להפחית ולכווץ את זכות הקניין הרומי; עדיין יהא מותר לו לאדם להשתמש בקרקעו – אחוזותו, אך אסור יהיה השימוש-שירע, שבעלי-האחוזות הגדולים באנגליה פרוצים בו; אסור יהיה להם לנצל את הקרקע העדית שיש בה כדי להחיות עם רב, לשם ציד וספורט, להפוך שדות ניר למרעות משום שכך נוח להם או כדי להגדיל במה שהוא את הכנסותיהם. הכרת הקלקולים הכרוכים בזכות הקניין המוחלט, הרומי, בקרקעות נתפשטה במדה מרובה כל-כך באנגליה, עד שאפילו מתנגדיה של הממשלה הנוכחית, השואפת לתיקונים, אינם מעזים להגן על זכות-קניין זו בלי הגבלה. אף הם רוצים להחזיר לעם אדמתו כדי מחייתו. אבל – וזהו הקוץ שבאליה – בניגוד ללורד ג'ורג' רוצים הם שיינתנו הקרקעות לא בתור חכירות זולות, קבועות לזמן ארוך, אלא בצורת קניין לצמיתות. נימוקיהם הפוליטיים והפרטיים הם גלויים וידועים, מחיר הקרקעות באנגליה והכנסותיהם אינם עומדים בשום יחס זה לזה, מפני שרבים קופצים עליהם מטעמים לא-אקונומיים. הקפיטל השקוע בקרקעות אינו מכניס יותר משני אחוזים. בשעה שהממשלה תבוא לחכור, הרי תשלם לכל היותר את דמי-החכירה הנמוכים כיום, מה שאין כן כשהיא אנוסה לקנות, אז תצטרך לשלם בעד הקרקע לפי הערך הגבוה. חוץ מזה נוח להם לבעלי-האחוזות להוציא חלק מאדמתם מרשות עצמם לחלוטין מלמסור את נחלתם בידי חוכרים, ששום השפעה לא תהיה להם עליהם. בנטייתם הטבעית עובדים הם לאותו היסוד, שעליו סדרי-המזל של עולמנו קיימים – ליסוד קניין המוחלט של היחיד בקרקעות; עומדים הם על המשמר, שלא לתת בשום אופן אף במשהו מקום ליסוד אחר, המבטיח להביא שלום, ברכה והרמוניה לעולם. זה הוא הטעם הכמוס של מיאונם והצעותיהם.

יתרונותיו המדומים של הקניין המלא וחסרונותיה של החכירה לזמן קצר

ומה הם נימוקיה למראית עין? נימוקיהם – בדיה נושנה: כל מי שקרקעו אינו קניינו, קניין עולם, אינו רואה סימן ברכה במשקו. אבל אין לך ארץ שתהא עומדת ומכחישה את הכלל הברזי הזה כאנגליה. באנגליה כבגרמניה, דווקא המשק של האחוזות הגדולות ביותר הוא גרוע. וטעמו של דבר קל להבין: בעלי האחוזות הגדולות באנגליה הם בעלי "פידעייקאמים", וכיוון שעלפי החוק עוברות האחוזות בירושה לבן הבכור לבר, בעליהן מתאמצים לנצלן ולהוציא מתוכן כסף מזומן ככל האפשר, כדי לזכות גם את בניהם האחרים, שהחוק מעביר אותם מנחלתם, בירושה, וניצול זה גורם רעה למשק. אבל, בעצם הדבר אין להכחיש שכל מי שהקרקע ברשותו לזמן מרובה יעברו ביתר מרץ וחיבה ממי, שחוכרו לזמן קצר. אין לך אדם שיהא זורע ברצון אלא במקום שהוא בטוח שהוא או בניו אחריו יקצרו. החוכר המנצל בשנים האחרונות לחכירתו את הקרקע עד כמה שידו מגעת – כשורה הוא מתנהג, אף-על-פי שעל-ידי זה החוכר הבא אחריו מוצא לפניו ארמה מדולדלה ועליו להתחיל מחדש בהשבתה, מה שגורם הפסד מרובה לרכוש האומה. ארתוריונג, החוקר החקלאי המפורסם של סוף המאה ה-18, שעליו מסתמכים האנגלים וכל המתנגדים להצעותיה של הממשלה הנוכחית, מדבר על "מטה הקסם של בעל האחוז הזעיר, שיש בידו להפוך חול לזהב". תורתו זו היא תורת-אמת, אבל אין לגלות בה פנים שלא כהלכה. הוא מציג את בעלי-האחוז הזעיר ואת החוכר לזמן קצר זה לעומת זה, אבל אין דבריו קולעים לחכירה ממין זה, שבנוגע לתמידיות דומה היא לקניין גמור ולא עוד אלא, כמו שנוכיח להלן, היא עולה עליו.

החכירה בירושה במקום הקניין הגמור

דבר שאין צריך לומר הוא, שחוכר בירושה, כיוון שבטוח הוא שבניו ובניו אחריו עד דור רביעי יישארו על אדמתו, מעבד הוא. את שדהו ממש באותה מסירות-הנפש ובאותו הביטחון של זה שאדמתו קנויה לו כקניין גמור על-פי דיני הרומים. הטענה שאין הברכה שורה אלא על קניין גמור היא בטלה ומבוטלת כלפי חכירת-מורשה. הצד המכריע שבדבר הוא תמידיות האחיוה לזמן בלתי-מוגבל ובלתי-מופסק, ותכונה זו כרוכה לא פחות בזכות-אחיוה שהמחכיר בחכירת-מורשה, – המדינה, ה"גראפשאפט" הקבוצה או בעל קניין עליון אחר – מקנה לחוכר, משהיא כרוכה בקניין מוחלט על-פי דיני הרומים; וידוע ומפורסם שחוכר בירושה, ככל מקום שהוא, מטפל במשקו בחיבה ממש כאילו היתה האדמה קניינו המוחלט.

חסרונותיה של זכות קניין הציבור

אמנם כן: זכות קניין הציבור בקרקעות נסתבכה במשך הזמן ודבקו בה חסרונות קשים, ששללו את האמון בה. ה"פלורצוואנג" שכבר דיברנו עליו למעלה, זכות העדה לרעות את בהמתה בשדה היחיד לאחר קציר, גוררת אחריה כפייה שיהיו זורעים וקוצרים את כל השדות בעת ועונה אחת, מניעה גדולה לגבי משק מפותח ואינטנסיבי. גרוע מזו הוא חידוש חלוקת הקרקעות מתקופה לתקופה הכרוך בקניין-הציבור, חיזיון

שאנו רואים ב"מיר" הרוסי ובכל המקומות בארץ-ישראל. חידוש חלוקת האדמה, העברת הקרקעות מיד ליד מתאימים רק לצורותיו היותר אקסטנסיביות של המשק החקלאי, למשק הפרא, שאינו משתמש לא בזיבול ולא בשום טיוב אחר. משק כזה דורש שטחי-אדמה גדולים מאוד, עד שכל חלקה וחלקה תהא נחרשת רק אחת לשתים עשרה או לשמונה עשרה שנה. במקום שהאוכלוסים מורכבים ועוברים בעל כורחם למשק אינטנסיבי וניצול של כל האדמה, אי-אפשר שלא יגרום חידוש חלוקת הקרקעות בלי-הפסק נזק למשק ולבעליו. סופו של דבר הוא שמנצלים את האדמה עד כלות לְשָׁהָה, שהרי מי זה יטפל בה בחריצות, יוכלה, ינכשה, באין לו ביטחון לקצור את פרי עמלו. אך כל החסרונות הללו אינם שייכים למהותה ועצמותה של זכות-קניין הציבור, אלא הן תכונות טפלות שנדבקו בה ואפשר לתקנן. אפשר לתת לזכות החכירה בירושה את תוקפו ועונו של הקניין הגמור, אפשר ואפשר לתת לה צורה כזו שלא תוכל לפקוע מבעליה ממש כקניין החוק שבחוקים, ולא עוד אלא שתעלה עליו בנידון זה. זכות זו ניטלת מבעליה רק בשעה שהוא מתחייב בנפשו מחמת עצלות, קלות-דעת או פשיעה אחרת, או – במקום שטובת הכלל דורשת שיפקיעה ממנו – והגבלה זו הרי היא חלה גם על הקניין המלא לפי חוקי הרומיים.

קניין הפרט בקרקעות והפקעת השער

נציג נא לעומת היתרונות של זכות-האחיוה, זכות החכירה בירושה, את זכות הקניין המלא לפי דיני הרומיים. ידוע ומפורסם שזכות זו פותחת פתח לקלקולים גדולים שבגדולים, ו"לאו עכברא גנב אלא חורא גנב". דבר שאין צריך לומר הוא, שכיוון שניתנה רשות לאדם סתם לקלקל לטובת עצמו, מקלקל הוא עד מקום שידו מגעת. בין הקלקולים הללו מצויה ביותר: "סגירת-האדמה לשם ספקולציה", זאת אומרת הפקעת האדמה מן האפשרות להשתמש בה ומתעודת-קיומה העיקרית במטרה לעשות אמצעי תעשייה הכרחי זה ליקרה-מציאות באופן מלאכותי ולהעלות את מחירו. ידוע שקלקול זה נוהג בייחוד בקרקעות-העיר. סימני הפקעת-שער הקרקע והדירות באופן זה אנו מוצאים בתל-אביב שליך יפו, הבנויה בעזרת הקה"ק; וכבר נמנו וגמרו להימנע מכאן ולהבא מלהשתמש בכספי מוסדנו הלאומי, רק כדי להביא ליחידים רווחים שלא עמלו בהם.

קניין היחיד בקרקע והפקעת האדמה מידי האומה

עניין רב מאוד ליישוב העברי בארץ-ישראל נותנת העובדה שאין סכנה של העברת הקרקע לידי עם זה כקניין המוחלט של היחיד. למעלה הזכרנו, שדיני "בר-מצרא" ו"זכות גאולת הארץ" של המשפחות, הכפרים, המחוזות, השבטים, שהיו נהוגים אצל העמים הקדמונים, לא נתכוננו בשעתם אלא כדי לשמש תריס בפני חריה של יסודות זרים לתוך הקבוצה. תקנה כזו דרושה ליישובנו הלאומי יותר מכול. אם לא יעלה בידנו לסדר את היישוב על פיה, תהיה אחריתנו כאחריתם של עמים אחרים רבים שעסקו ביישוב, היינו שהארמה שרכשו להם בעמל רב, בחרב או בכסף, אך לא במחרשה ואת,

תוצאות קניין היחיד בקרקעות בארץ-ישראל

הכול מודים שאמצעי-שמירה כאלה נחוצים גם לנו בארץ-ישראל. בצפונה של הארץ, במחוזות שגפנים, תפוחיזהב ושקדים גדלים שם, נקנו שטחים גדולים בכספי הברון רוטשילד, ונמסרו ליהודים לקניין-עולם. אך מי הם העובדים בפתחת-קווה, בחובות, בגדרה ובשאר המושבות? פועלים ערבים כמעט בלי יוצאים מן הכלל. היוצאים מן הכלל המעטים הם התימנים, בני-אדם שבכשרון-עבודתם ומיעוט צורכיהם יכולים להתחרות עם הערבים התושבים. אלמלא הם היו כבר כל המושבות הללו שנוצרו בכספנו ובעמלנו הרב – למושבות של ערביים, ואף עכשיו רובן עשויות לאבד במובן הלאומי. רק תקנה אחת יכולה לשמור לדורות על רכושנו הלאומי שמירה מעולה והיא: קביעת זכות-קניין עליון של הציבור. כשאין לו ליחיד רק הזכות להשתמש בקרקעו, תהיה הזכות הזאת זכות עולמית או זכות חכירה-בירושה לזמן ארוך, בין כך ובין כך אפשר להתנות עמו כל התנאים שטובת הכלל דורשת אותם. אפשר לאסור עליו על-ידי תנאי מפורש בספרי החוזה לשכור פועלים לא-יהודים ואפשר לאסור עליו למכור את אחוזתו ללא-יהודי. סכנה אחרונה זו היא בגדר האפשרות ואינה רחוקה כלל, ויש בה כדי לפורר את המושבות העבריות ולהכניס לתוכן סכסוכים, שיזיקו להן עוד הרבה יותר משמזיקה להן מציאות מעמד נמוך של פועלים נכרים. מקומות העומדים בסכנה במובן הלאומי סופם כליה כשמוסרים למתנחל זכות-שימוש וזכות-מכירה על קרקעו בלי שום הגבלה, דבר זה מנתק את הקשר המקשר את בוני היישוב, העושה אותם לחטיבה אחת, לגוף מוצק אחד שיכול לעמוד בפני סכנת ההתפוררות הבאה עליהם. במקומות כאלה, בייחוד כשההתנחלות היא במצב ההתהוות, קביעת זכות קניין עליון של הציבור היא דבר שאי אפשר לו ליישוב להתקיים בלעדיו. השיטה היותר נוחה ופשוטה לקביעת זכות זו היא שיטתה של העיר אולם: במשך זמן ארוך מאוד, מאה עד מאתיים שנה, יש לה לעדה זכות "בר-מצרא". כשבעל-האחוז בא למכור את אחוזתו גואלת היא אותה, ואת מכסת הכסף שעליה לשלם לבעליה פוסק בית-דין בורר על-פי התקנות. ברם לעולם המעולה שבדרכים היא: האדמה היא קניינו המשותף של הציבור, אב-קניין; הציבור מקנה לו ליחיד זכות-אחיזה על יסוד חכירה-בירושה; זכות-הקניין של הציבור קודמת לזכות-האחיזה של היחיד ורשאי הוא ליטול אותה ממנו בכל עת ובכל שעה שטובת הכלל דורשת זאת. אין כובשים ארץ לאומה לא בחרב ולא בזהב כ-יאם באת ובמחרשה. בכל העולם כבר עמדו על תורת-מוסר זו ומתוך ייסורים עמדו עליה. ברטש מקונן בספרו היפה: "העני הגרמני" על שבשטיירמארק הדרומי הגרמנים הולכים ונרחים מפני הסלובנים; בסוף ספרו המלא צער הוא מציע רפואה למכה זו: גאולת האחוזות מידי הסלובנים ושיבת איכרים ועירים גרמנים לנחלתם, איכרים שאינם נזקקים לפועלים סלובנים.

מלבד סכנה זו – הפקעת האדמה מידי האומה – הכרוכה בקניין היחיד, בנוגע לארץ-ישראל יש בו עוד קלקול אחד והוא: שקיעה בחובות.

תישמש מהם ותעבור לידי עם זר. הנה ארץ בוהמיה: במלחמת שלושים השנה אחרי מפלת אציליה נפלה כל הארץ בידי משפחות-אצילים גרמנים שיצאו ממערכה של גרמניה; רק העובדים באת ומחרשה היו צ'כים, וכיום הוזה כל משפחות-האצילים הגרמנים עתיקיימים – כולם נטמעו בין הצ'כים, והנסיכים שוורצנברג שינו את שמותיהם לפי הכתיב הצ'כי והם הם המטיפים היותר גלהבים ללאומיות צ'כית בתוך הארץ. דומה לזה אנו מוצאים בגרמניה, במחוזות פוזן ופרוסיה המערבית המרובות באוכלוסים פולנים. כלל גדול בתורת הכספים "המטבעות הגרועות מגרשות את המושבות מן הארץ". כלל שכזה אפשר ללמוד גם בנוגע לפועלים. הפועל הגרוע, כלומר, בעל ציביליזציה נמוכה שצרכיו מועטים מגרש את הפועל הטוב, כלומר בעל ציביליזציה גבוהה שצרכיו מרובים, מן הארץ – ואין מציל. המחוזות הללו שרכשו להם הגרמנים בעמל ובצער חוזרים ונופלים בידי הפולנים. הפועלים הגרמנים יצאו למדינת הים או אל הערים, הפולנים העולים עליהם בפרייה ורבייה תפסו את מקומם ומספר הגרמנים יורד. מה בצע, כי בעלי הקרקע על פי הדין, אדוני הארץ לפי השם, היו גרמנים שבגרמנים – האדמה נהפכת לצ'כית ולפולנית. עד היכן כוחו של החוק הטבעי הוזה מגיע רואים אנו בזה שהצליח לבטל בהרבה את כל התחבולות שבהן השתמשה הממשלה הפרוסית כדי לגרמן את הארץ. מתחילה הושיבה בחיבה יתרה איכרים-גדולים, כלומר, אלו שאחוזתם קנויה בידם קניין רומי וששטח-קרקעם מכריח אותם להחזיק פועלים, מפני שהם ובני-ביתם אינם מספיקים לעבדם. ומה עלה בידה? לא עברו ימים מועטים ומספר משפחות-הפועלים הפולנים שנתיישבו באותם הכפרים עלה עד למעלה ממחצית התושבים, ואנוסים היו לייסד בהם בתי-פילה ובתי-ספר פולנים; כל עבודתה של הממשלה, שבה השקיעה הון רב, ירדה איפוא לפחות במקומות הללו לטמיון. נגד "כוחה-מעשים" לא הועיל גם מה שהממלכה הפרוסית הניחה לעצמה זכות-קניין עליון על-ידי זה שזקפה מעשר של ערך הקרקעות במלווה שלא נתנה לפירעון, כדי שיהיה בידה למחות כנגד העברת האדמה לידי פולנים. בעליהן של האחוזות הללו יישארו מפני-כן גרמנים, אך האדמה תהיה פולנית.

יישוב-ארץ על-ידי איכרים עובדים בעצמם

זכות הקניין העליון של המדינה

מתוך הניסיונות הללו למדו לקח טוב ועכשיו מיישבים על פי רוב איכרים זעירים, שאינם נזקקים לפועלים זרים, הואיל ולמשקם הרגיל הם ובני-ביתם מספיקים. הכפרים הללו יהיו למבצרים של הגרמניות וזרם הפולנים לא יעבור עליהם. אגב, גם פה נטלה המדינה לעצמה זכות-קניין עליון. כמו כן רוכשת היא לעצמה זכות זו בכל מקום שהיא באה לחזק אחוזות-איכרים ואחוזות גדולות של גרמנים "העומדים בסכנה" – מטרה שהקציבו לה מיליונים רבים; – פורעת היא את המשכנתות, חוזרת ונותנת אותן לבעלי האחוזות בריבית נמוכה ומחזקת בזה את מצבם הרופף. בשכר זה היא קובעת זכות קניין עליון לעצמה ומתנה היא תנאי מפורש בספרי-המקנה, שאין לבעלי האחוזות רשות למסור את אחוזותיהם ללא-גרמנים.

אפשרות ההתחרות של המשק החקלאי הזעיר

ידוע לרבים שבתקופת ההתפתחות הקפיטליסטית לא הצליחה שום שדרה מהשדרות הבינוניות להתפתח חוץ משדרת האיכרים החופשיים בלבד. בשעה שבעלי האומנות שבערים באו אחד אחד עד משבר מחמת התחרות של המשק הקפיטליסטי, האיכר הולך ומבצר לו עמדתו בכל מקום ששוררים בו חוקים וסדרים ישרים. בעשורים האחרונים, לא רק בגרמניה, אלא גם בארצות-הברית באמריקה ובניו-זילנד עוברות האחוות הענקיות מהעבר לידי האיכרים. סיבות הדבר ידועות, בין האיכרים ובעלי האחוות הגדולים אין התחרות ממין זה שיש בין האומנים ובעלי-החרושת; חוץ מזה האיכר אינו נזקק לעזרתם של שכירי-יום ההולכים ופוחתים ומתייקרים בזמננו, מפני שהוא ובני-ביתו מספיקים לעבד את נחלתו ולטפל בה. הואיל ונוסף על זה האיכר מתקדם בהשכלתו ובמרץ-עבודתו, הואיל והמוסדות הקואופרטיביים הנודעים לתהילה שיצר לו, תומכים בו וסועדים אותו מכל צד – הוא מוסיף לעשות חיל מיום ליום. בייחוד עלה מעמד האיכרים בגרמניה: מעמד האיכרים הבינוני ביצר בה את מעמדו על חשבונם של בעלי האחוות הגדולים, האיכרים הגדולים.

ההשתקעות בחובות של האיכרים

יש שגם במקומות אלה יורד אחד האיכרים לטמיון. הסיבות לירידה זו שאי-אפשר להעבירן מן העולם הן: רפיון ידים, טיפשות יתרה, חוסר-מרץ גמור, שכרות ומשחק בקובייה. איכר היודע את מלאכתו, איכר בעל שכל, שקדן ופיתח – אינו יורד לעולם אלא מחמת ההשתקעות בחובות. סכנה זו צפויה בייחוד ל"פרח-איכרים" שרכשו לעצמם עליידי קנייה נחלת-איכר או קרקע חדשה כדי להקים עליה משק. שקיעה בחובות באה מסיבת אופני-קנייתם. הם קונים ביוקר ובאין די-רכוש בידיהם הם נזקקים למלוות, וכששער התבואות יורד הם כורעים ונופלים תחת משא חובותיהם. אך מקרים כאלה אינם שכיחים כל-כך כשקיעה בחובות עליידי חלוקת הירושה. כל זמן שאחוותו של האיכר היא אחוזתו, "החופשית", יש לכל בניו ובנותיו – יוצאות מן הכלל הן הנחלאות שחלים עליהן דיני ה"אנערבערעכט" שבהן יש לו ליורש האוחז בקרקע זכויות יתר על אחיו "יוצאי חוץ" – חלק שווה בנחלת אבותיהם. בירושה זו תופס הערך הגבוה של הקרקע מקום בראש. כשהאיכר אינו משאיר לבניו אחרי חוץ מאחוותו די כסף מזומן שיספיק לסלק ליורשים "יוצאי-חוץ" את חלקם – בנו הממלא את מקומו אנוס לזקוף את חלקם בתור משכנתה. נמצא שהוא על-פי רוב רק מנהל משקיביתם של אחיו ואחיותיו. הם יוצאים מן הכפר אל העיר, עוסקים שם במה שעוסקים ונוטלים חלק בחלק מהכנסות האחוה, אף-על-פי שאינם משתתפים בעבודתה ואין אחריותה מוטלת עליהם. מי שאינו בקי בעניינים הללו, ילך ויקרא את הרומן של ו. פון פולנץ: "בית ביטנר", גיבורה של הטרגדיה הכפרית הזאת הוא איכר בן-שטלזה, חרוץ, פיתח ולמרות כל יגיעו שלמעלה מכוח אנוש הוא כורע ונופל תחת משא חובותיו, שאנוס היה לקבל על עצמו, כדי לתת לאחיו ואחיותיו פיצוי.

החכירה-בירושה – שמירה מפני ההשתקעות בחובות

השקיעה בחובות, הן מחמת קנייה הן מחמת חלוקת הירושה, אינה אלא פועל יוצא של דיני הקניין הרומיים. בכל מקום שיש לו ליחיד רק זכות-האחיזה על יסוד קניין עליון של הציבור, בייחוד כשהיחיד חוכר בירושה מאת קבוצתו או עדתו – שם השקיעה בחובות היא מן הנמנעות. המתנחל מקבל מידי הציבור או הקבוצה את הקרקע ואינו נזקק לשלם דמי-שוויה אלא רק תשלומי-חכירה – בסכום קבוע – לשנה בלבד. כמו כן מי שנחל את זכות החכירה מאביו אינו אנוס להשקיע את עצמו בחובות כדי לשלם ליתר היורשים דמי-פיצוי, שהרי ערך הקרקעות אינו נכנס בחשבון העיזבון, וערכם של הבניינים והאינוונטר לעולם אינו גדול כל-כך עד שיכבד מהיורש המתנחל לפרוע ליורשים "יוצאי-חוץ" את חלקם. ואין בזה משום הונאה. ממה נפשך? רוצים היורשים האחרים להישאר על מקומם בכפר, הרי יש בידם לחכור בירושה אחוזה לא קטנה – אינם רוצים ויוצאים אל העיר, הריהם מקבלים רק כפי חלקם בבניינים ובאינוונטר – ומוטב שיפסידו הם, משימצו את דם התמצית של החקלאות, כנהוג בזמננו.

נעילת-ידלת בפני הסחר בקרקעות

מי שטובת הכלל לנגד עיניו, תועלתם של החקלאים לדורי דורות, ולא טובת היחיד, בעל האחוזה לפי שעה, אין דרך אחרת לפניו בלתי אם לקצץ בזכות-הקניין הבלתי-מוגבלת, הרומית, של היחיד ולשים במקומה את זכות הקניין המלאה של הציבור, שצורתה היותר משובחת היא, כאמור, הקניין הקיבוצי. מצוין הדבר שהחקלאי הגרמני, המפורסם בחוגי הציונים, הוברט אוהגן בא גם כן לידי הכרה, שהקניין החופשי בקרקע מביא לידי סחרנות והפקעת השער ונופל למשא על החקלאים. למסקנה זו הגיע על יסוד ניסיונותיו המעשיים. מעשה – הוא מספר – ובאה לידו אחוזה ששוויה היה 16000 מרק עוברים לסוחר ב-12000 מרק. מה עשה? ויתר על הרווח שהיה צפוי לו והלך ומכרה לאיכר כדי שיתנחל על האדמה. לא עברו שבועות מועטים ומכר איכר זה את האחוזה ב-16000 מרק. נמצא שמר אוהגן הפסיד את רווחיו וכוונתו הרצויה לא נתקיימה. כשחפצים לסגור את הדלת בפני קלקולים כאלה, כשחפצים להחזיק בידי האיכרים או ליצור מעמד של איכרים קשור אל אדמתו לאורך ימים ונהנה מיגיע כפיו – צריכים למנוע מסחר בקרקעות. אך אז יקדישו את כל כוחותיהם לאומנותם היפה. לא כן כיום הוה, בכל כפר וכפר, ששאפתו לרווחים מסחר בקרקעות, האיכרים מסיחים את דעתם מעבודת האדמה ומפריה, אלא יושבים הם ומצפים למטר הזהב, שירד על ראשם.

ניסיונות בחכירה לדורות של הקבוצות באנגליה

אפשר להגיד ששאלה זו כבר נתבררה להלכה כל צורכה, עד שאין פתחון פה וצר של זכות למוסד-יישוב, כשהוא מוסיף למסור את זכות הקניין בקרקע בלי שום הגבלה לידי יחידים. אם אינם מתכוונים לכך, להעמיד ספסרים ועושי-עושר מעמל כפיהם של הפועלים שהם מעבידים אותם עבודת-פרך – אז צריכים, מטעמים אקונומיים ואנושיים כאחד, לבקר צורת-יישוב זו, ולתת ליחיד רק זכות-אחיזה על יסוד קניינו העליון של

הציבור – צורה שיש לה כל המעלות שמנו בקניין הזעיר עם כל מעלותיו של קניין עליון של הציבור. וצורה זו לא רק שכבר עמדו עליה מצד התיאוריה ומצאו לה סימוכין בקנייניהם של המדינות והציבורים הגדולים, אלא שהיא גם בדוקה ומנוסה מצד הניסיון והמעשה. באנגליה, שבה ההתעוררות לשוב ולרכוש את הארץ בעד העם היא במלוא תוקפה, בארץ זו, שבה עומד ליד ג'ורג' וקורא תיגר על קניין היחיד בקרקעות ומציע הצעות לשם הגבלתו שאוזן לא שמעה זה אלפי שנה דוגמתן – בה כבר נפתחה צורת יישוב זו. אלה הם הקבוצות של החקלאים הזעירים המכונים: "Small holding societies". הקבוצות הללו חוכרות מידי "גראפשאפט" שטח אדמה, היינו את זכות האחיזה, ומחלקות אותו בין חבריהן לאחיזה תמידית. יש לפנינו, איפוא, כאן קבוצות של פרודוצנטים שאין להם זכות קניין גמור בקרקעותיהן אלא רק זכות אחיזה, זכות קניין משנית שנמסרה להן מידי מוסד המדינה בעלת זכות הקניין העליונה. כבר עמדו על זה שצורה זו היא טובה מכל צד. זכות האחיזה נותנת בגלל תמידותה רגש של ביטחון בלב חברי הקבוצות, שלפחות אינו נופל מזה של הקניין המלא בלי שום הגבלה; לספקולציה והפקעת שער הקרקעות אין כל אפשרות. משני הטעמים הללו האחויות הקטנות נעברות באופן מצוין, מכניסות רווחים הגונים לבעליהן, והולך ונוצר יישוב של בני אדם שמחים בחלקם ומחוברים לקרקע. אין ספק בדבר שצורת יישוב זו תתפשט במהרה באנגליה, אם אך יעלה להתגבר על המכשולים שמעמידה לפניה הנהגה זו הנמצאת גם שם בידי בעלי האחויות הגדולים ובידי האצילים.

יתרונותיה של החכירה בירושה למתנחלים דלייהן

חוץ מזה יש לה לצורת היישוב הזאת יתרון אחד שאין לזלזל בו. הינו, שנוח להשתמש בה, וזה משני טעמים. ראשית, אין המתנחל נזקק אלא להון מועט ומשום כך יכולים ההמונים הרחבים למצוא בה חפץ. מי שחפץ לרכוש לו קרקע על ידי קנייה צריך שיהיה בידו כסף מזומן הרבה יותר ממי שבא לחכור. מי שהונו מצומצם והוא משקיעו כולו בקרקע, מעמיד מראש את משקו בסכנה, מפני שלא יהיה לו די כסף להנהלתו. לא כן החוכר לדורות, אפילו אם הונו מצומצם, הרי אינו צריך לשלם את מחיר הקרקע אלא שכן חכירה נמוך לשנה; יש לו, איפוא, האפשרות להוציא את כספו לצורכי משקו. הטעם השני הוא – ולטעם הזה יש חשיבות יתרה בארץ ישראל – שצורת יישוב זו נוחה להתפתח לאט לאט מתוך המשק הגדול.

חכירת ירושה וקבוצות קואופרטיביות

בארץ ישראל יש לנו, לצערנו, עסק לא עם פועלים חקלאיים מומחים, כי אם עם עירוניים, שעלינו להעבירם דרך משק מנוהל בנינה יתרה כדי שיתלמדו. אי אפשר לנו להעמידם מייד על הקרקע שלהם ברשות עצמם, שמה יקלקלו ויעמידו את קיומם בסכנה. עלינו להעבירם, אם רשאים לומר כך, דרך מכבש המשק הגדול, כדי שיסגלו לעצמם בבית אולפנא לחקלאות זה את כל המידות הדרושות לאיכר כדי שיראה ברכה בעמלו. פה יש אפשרות להעביר בהדרגה את הקרקעות, שמתחילה צריך שיהא המשק

שלהם משק משותף תחת יד מנהל מומחה, במשך ההתפתחות לידי יחידים לשם משק זעיר, משק יחיד, כמובן, בשמירה על זכות קניין עליון של הכלל. ההדרגה, שהצעתי אני ושמתמשים בה למעשה בתור ניסיון ראשון במרחביה, ידועה: המדרגה הראשונה היא משק גדול תחת ניהולו של מנהל בעל כשרון עם מתישבים בתור פועלים ששכרם קבוע, אלא שחוץ משכרם נוטלים הם חלק ברווחים. פה הם מתחנכים וכשהמשק מצליח יכולים הם לחסוד כסף. אחרי מספר שנים יכולים הם לשלם תשלום ראשון בסכום שהותנה מראש ואז ביכולתם לרכוש את האחוזה לעצמם "בתור קבוצה". איזו צורת יישוב תינתן לאחוזה אחר כך – דבר זה יהיה מסור בידם. רצונם – יהיו לקבוצת פרודוצנטים, זאת אומרת, אחרי שיקצו חלקה מספיקה לצורכי ציבור יחלקו את כל הקרקע לחלקות קטנות שיימסרו לרשותם של היחידים בחכירה ירושה – כמובן בשם לב להגבלות הנחוצות לשם שמירה על הקניין העליון של הכלל ולשם הגנה על היחיד מפני שקיעה בחובות; רצונם – יהיו לקבוצת פועלים פרודוקטיבית, ביתר דיוק; להרכבה של קבוצה פרודוקטיבית וקבוצת פרודוצנטים. כלומר, את עיקר הקרקעות יוסיפו לעבד במשק משותף ולכל חבר וחבר לעצמו יקצו רק חלקות קטנות ומקום לבית וגן. בין כך ובין כך, הקבוצה היא תהיה בעלת האחוזה, וליחיד, בין שיהיה חבר נוטל חלק בפירותיה, בין שיהיה חוכר בירושה עומד ברשות עצמו, תהיה בקרקע רק זכות קניין מוגבל.

הציונות וקניין הציבור בקרקעות

השאלה נתבררה איפוא מצד המדע כל צורכה ומצאה לה פתרון ברור עד למסקנותיו האחרונות. על התנועה הציונית לשנן לעצמה את המחשבות הללו. עליה להשכיח מלבה את המושגים הישנים-נושנים בדבר קניין, אפשרות ספקולציה וכאלה ששעתם עברה, ולכונן את מבטה אל המטרה הגדולה שהצבנו לנו. היישוב העברי בארץ ישראל לא יעלה יפה, אף אם נשיג את נקודת הגובה של אירופה המערבית; עלינו להתרומם עליה והלאה. ישובנו צריך שיהיה במובן הסוציאלי ראש וראשון של ההתקדמות בשעתנו. ומפני כך עליו להיזהר מפני קלקוליהם של ניסיונות היישוב שקדמו לה. מסירת ארמת ארצנו הקדושה בידי יחידים בודדים אי אפשר לה שלא תגרום ברבות הזמן הפסד מרובה למטרתו הלאומית של מפעלנו. התפתחות המודרנית של שיטת הקואופרציה נותנת בידינו את האמצעי, שלשווא חיפשוהו אבות אבותינו בימירעה כשחרבה ארצנו הקדושה. את המטרה שלשמה באו דיני שנת היובל, דיני גאולת הארץ וכדומה אפשר לנו להשיג כיום באמצעות קביעת קניין ציבור עליון של הכלל וקניין משני של הפרט בתור חוכר בירושה. מה שעושה הקרן הקיימת ברכשה לעצמה את האדמה לקניין עולם, לצמיחות, ובמסרה אותה לידי יחידים לשם שימוש בלבד – ברוח תורתנו היא עושה, מקיימת היא את המצוות התלויות בארץ לפי עומק הכוונה של דיני הקרקעות שבתורת משה – "מעשה אבות סימן לבנים". ככה, רק ככה תשוב הארץ להיות ארץ זבת חלב ודבש, ארץ אשר בה ישב איש תחת גפנו ותחת תאנתו – איש, כלומר כל איש, באין יוצא מן הכלל. לא לכך נוצרה תנועתנו, תנועת העם הגדולה, כדי שתינתן ארצנו לידי מעטים, בידי מאות מספר או בידי אלפים מספר, שיעשו בה עושר ויעבירו עליה רבבות אחיהם, שאפיגאולה ופדות, עבודת פרך ועבודת, כי אם לחדש חיינו כקדם,

על ההתיישבות החקלאית*

מתוך תזכיר הפרופ' פראנץ אופנהיימר, אשר הוגש להנהלה הציונית לאחר הביקור האחרון בארץ-ישראל. התזכיר נפוץ בחוגים ציוניים רחבים, וחלקים ממנו כבר נתפרסמו בעיתונות הציונית בחו"ל. הוא עתיד בלי ספק לשמש חומר לוויכוח וערעורים על צורותיה ושיטותיה של ההתיישבות החקלאית בארץ, ובייחוד – להיות אמצעי של התקפה על ההתיישבות הקבוצית.

מעולם לא פקפקתי כי את החקלאות בארץ-ישראל אפשר להעלות עד למדרגה של הכנסה מספיקה גם בשביל האיש האירופי. תוצאות עבודתם של האיכרים הגרמנים הוכיחו זאת מכבר. גם מושבותיהם החדשות, בית לחם וואלדהיים, שנסדרו אחרי המלחמה, הצליחו הצלחה גמורה, אם כי כאן אין לדבר כלל על רווחים צדדיים מעליית שער הקרקע, כפי שהיה בערים¹. מה שגרם כאן להצלחה היו התריצות וההכשרה המקצועית של האיכרים, אשר עלו על האדמה בהיותם חקלאים מלידה, הם ונשותיהם. מתוך נקודת מבט זו עמדה לפני תמיד שאלת החקלאות בארץ-ישראל לא כשאלת הטכניקה, אלא כשאלת החינוך של האדם הישראלי לחריצות משקית.

מושג זה צריך שיובן נכונה: הדרישות המוצגות לגבי הכשרתו של האיש החקלאי שונות הן לגמרי לפי התפקיד המוטל עליו. פחות מכול נדרש מן הפועל החקלאי. ממנו אין לדרוש יותר מאשר בריאות הגוף ומדרגה ידועה של אימון בעבודות טכניות שונות אשר עליו לעשות. בין יתר הדברים עליו לדעת לטפל בבהמות ולהאכילן, לרתום אותן ולנהגן, לפרק ולהרכיב מכונות פשוטות, להחליף חלקי מכונה, לשלוט בעבודות השדה מצדן הטכני וכו'. אולם הרבה יותר נדרש מאת האיכר: נוסף על ההכשרה המלאה של פועל חקלאי מצוין – באשר עליו לעשות את כל העבודות למופת, להכיר בליקויים ולתקנם – עליו להיות גם האיש האחראי להנהלת המשק, היודע לכלכל ולנצל כראוי את כוחות העבודה ואמצעי העבודה במקומם ובזמנם, שומר עליהם בפני הפסד וקלקול ויודע גם להסתגל לשינויים בשוק. הרי שעליו להיות לא רק פועל מצוין, כי אם גם – בזעיר אנפין – סוחר מארגן ומחשב. עד כמה גדולה התהום בין שני הסוגים הללו יש ללמוד מדרישותיה של הסדרות הפועלים החקלאים בגרמניה. היא אינה דורשת קרקע להתיישבות בשביל חברה, כי אם רק משכורת הגונה, יחס טוב וביטול ההכרח הקיים, לשלוח גם את נשי הפועלים לעבודה באחוזות. אנשים מבינידבר אלה מודיעים בוודאות גמורה, כי בדרך כלל אין הפועל החקלאי שואף לחקלאות עצמית, באשר הוא מרגיש את עצמו בלתי מבוגר לכך. הוא רגיל ש"עמידוהו" לעבודה. אין לו הכשרון להקיף עניינים ולהכריע בשאלות, עד כדי שיוכל לנהל משק גדול בהצלחה. מה שיש

לשוב ולכוונן אותו היסוד שבזכותו באנו אל הארץ ובזכותו הארכנו ימים עליה, הלא הוא שוויון גמור של כל בני-האומה. אל נא נביא את מארת הפירוד הבא בעקב הקפיטליזם אל ארצנו הקדושה ואל נא ניטע את שנאת המעמדות באדמתה; דיינו אם נצליח להתגבר על המכשולים שניגודייהגזע של הערבים ושאר עמיהנכר יניחו על דרכנו. אהבת רעים ומשפט אחד – נחזיק במצוות הללו שתורת-משה ותורה שבלב מצווה אותנו בכואנו לכוונן את ארצנו, או אז נגיע אל המטרה הרמה אשר היצבנו לנו. נישמר נא לנפשותינו, מעבוד אל אלהיהנכר ומלכרוע ברך לפני עגל הזהב, פן תבוא עלינו קללת ה' לתת אותנו לתעות במדבר עד עידן ועידנים... זכות-הקניין הרומית זהו יצירו של עמי-מלחמה, עם שופך דמים מאין כמוהו, והמשפט הזה חד ודוקר כברזל כידוניהם של כובשי העולם. כי על כן יקרא למשפט הזה "קוויריטי" מלשון קווירס, לאמר נושא כידון. אין לך עם בעולם אשר סבל מתגרת כוח הזרוע של הרומים כעמנו. כידוני הרומים גירשו אותנו מעל אדמתנו, אל נא נלך בחוקותיהם כשובנו אליה. לא בכוח הכידון נקומם את הריסות ארצנו כי אם בכוח המחרשה ובזכותה, אשר "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום"... לא לאדנות עלינו לתת מהלכים בארצנו ולא לתורת הרומים המיוסדה עליה, כי אם להיפוכה הנצחי, ושיתוף הכוחות, זה הוא דגלנו: אם נחזיק בו ננחל ניצחון, אם נעזובו – אבד נאבד.

הערות

1. בספרו המפורסם: Geschichte des Sozialismus und Kommunismus im klassischen Altertum.
2. Das Ureigentum, מתורגם בלוויית הוספות רבות-ערך מאת קרל ביכר.

ביכלתו לנהל הרי זה מקום עבודה פעוט, בתור משקייע, אשר הכנסותיו נועדו לפרנס רק את משפחתו ובהמתו. העניינים כאן הנם כליכך פשוטים, עד שאינם יוצאים מחוץ לתחום ראייתו גם של אדם בעל הכשרה מעטה.

עוד גדולה מזה התהום שבין האיכר ובין מנהל משק גדול. עליו להיות במידה עוד יותר מרובה מארגן וסוחר, זאת אומרת עליו לעשות עבודות הדורשות התאמצות שכלית רבה. מתוך לימודיו העיוניים וניסונו עליו להיות בקי בכמה עניינים המכריעים בהנהלתו של משק גדול: החל מחשבונות המספוא והזיבול ועד לקביעת מחזור הזרעים, הסדר היומי של האנשים העובדים ובהמות העבודה בהתאם לחליפות מזג האוויר וכל יתר העובדות האלמנטריות העוללות להפריע בעד המהלך הקבוע של המשק. עליו לדעת כי הצלחת משקו מצטרפת ממספר אין סוף של השבחות קטנות בתוצרת הברוטו ומקיימים עוד יותר קטנים בהוצאות. עליו לפעול, מתוך פיקוח מתמיד ללא מרגוע, שכל חלק קטן של העבודה המתנהלת על ידו תוצא לפועל במידת ההקפדה הדרושה, ועליו גם לדעת להסתגל במהירות למצבי השוק, כדי לכוון לפיהם את התוצרת.

מתפקידו להתאים את ענפי המשק זה לזה, למצוא לכל ענף וענף בכל רגע את הכוחות והאמצעים הדרושים לו. הוא משול לאותו המנצח המחזיק בידו את המקלה. המסקנה היוצאת מזה לגבי הפרובלמה המיוחדת לפנינו ברורה מאליה: במקום שמופיע, כמועמד להתיישבות, חקלאי מומחה כהלכה, צריך שתינתן לו עזרה ככל האפשר עד שיעביר את כל מחלות הילדות של משקו ויתבסס בו. מובן מאליו, שהרבר צריך להיעשות לפי כל כללי העסקיות: ההשקעה ופרעונה צריכים להיות שקולים זה כנגד זה. אין זאת אומרת, שההסתדרות הציונית אינה צריכה להקריב קרבנות. בכל התיישבות מביא הכלל, כמעט תמיד, קרבנות גדולים. הכוונה היא, כי העורפים שמוציאה ההסתדרות הציונית להבראת הקרקע ולתשלום מחירי-המונופולין לבעליו הערבים ייקבעו מראש ויונכו מן החוב של המתיישב. אשר לכל יתר ההוצאות, הרי על המתיישב לדעת שכעבור זמן מסוים, החופשי מתשלומים, עליו להתחיל בסילוק הקרן, הריבית, ולא – יאבד את נחלתו. אין לך דבר מסוכן בעניינים משקיים מפילנטרופיה מרושלת; היא שוברת את עמודי-השררה המשקי של האנשים אשר אליהם היא מכוונת. לארץ-ישראל יש כיום מספר חקלאים אשר ידיעותיהם הטכניות מספיקות במידה ידועה כדי עמידה ברשות עצמם ואשר במקרים בודדים יש שהגיעו גם לידי מומחיות גמורה. אלה נמצאים בעיקר במושבי העובדים, וחקירותינו המדויקות יביאונו לידי מסקנה, כי לאנשי המושבים, העומדים על הרמה הממוצעת או למעלה ממנה, ישנם הסיכויים, שכעבור זמן ידוע, הם יוכלו להוציא ממשקם הכנסות מספיקות כדי מחייתו של אדם תרבותי ולשאת בתשלומי הקרן והריבית של הון-ההשקעה, שיוערך בזול, לאחר ניכוי לא צר-עין של ההוצאות החלוציות, הצריכות לחול על הכלל.

מה שמשפיע כאן לרעה הוא הלוך-המחשבה המובא מאירופה. אנשים אלה, שהיו קודם פועלים, לא השתחררו מהרעיונות של מלחמת מעמדות גם לאחר שהיו לעומדים ברשות עצמם. בזה יש להסביר את העול הכבד מדי של ההוצאות הציבוריות המוטל על המושב, וכן את דבר יצירתם של מוסדות קואופרטיביים, אשר התפתחותו של המושב עוד לא הגיעה אליהם ואשר מתוך כך באו ההוצאות המופרזות והלוחצות, שאינן מותאמות לתנאי הדלות שבהם נתון המשק בשנים הראשונות לקיומו, כגון ההוצאות

למכונת הדישה המשותפת, ועוד. ביבולים הזעומים של עכשו עוד אפשר היה לחסוך הרבה עליידי דיש פשוט, בלי מכונה. לסוג זה שייך גם האיסור על ניצול עבודת הזולת, אשר אמנם כוונה טובה בו, אבל למעשה הנו חסר-היגיון. כרגיל ניתן שטח שווה של קרקע לכל המתיישבים. מתיישב שיש לו ילדים גדולים ואשה עובדת, די לו בידיים העובדות של משפחתו, ולפעמים יש לו גם יותר מדי. אולם אצל זוגות צעירים, שילדיהם קטנים עדיין, טובל המשק מחוסר עובדים והמתיישב עצמו – מעבודה יתרה. השוויון הבא במקרים כאלה במקומות אחרים, עבודה שכירה, מתגשם כאן מתוך קושי רב, או שאינו מתגשם כלל. במקום הדרך הנוחה, אשר לגבי כל איש החופשי מדעה מוקדמת היא גם הדרך הטבעית, יצר כאן ההכרח מוצא-בדוחק, המוכרח להביא לידי כישלונות. מכניסים למשק מקורבים. אם הם פועלים טובים היוצעים את העבודה, הרי שהם מקבלים שכר פחות מכפי שמגיע להם, ונמצא שהם "מנוצלים", ואם אין להם ההכשרה הדרושה, הרי שאין הם שווים גם את מה שהם מקבלים ונמצא שהם מנצלים את בעל המשק. אין הכוונה לומר בזה שאין להכניס למשק קרובים עניים שאינם מסוגלים עדיין או שאינם מוכשרים להתיישבות. אולם הן צריך שייאמר הרבר, כי כאן יכולה להיווצר מעמסה, שהיא לפעמים למעלה מכוחותיו של משק חקלאי צעיר, העומד בראשית בניינו.

כל האיסור הזה שורשו אך ורק באותו הלוך מחשבה אירופי. קיימת הנחה שכל פועל, ויהי עובד באשר הוא עובד, תהי הכשרתו אשר תהיה, יהי שכרו גבוה או נמוך, הריהו תמיד "מנוצל". והאיכרים הישרים הללו במושבים יראים מעצמם וחוששים פן תשלוט גם בהם הפסיכולוגיה של מנצלים. ההנחה הזאת מוטעה היא וממילא מופרכת גם המסקנה. אם משלמים לפועל את שכרו כערכו, בהתאם למידת הכשרתו, הרי שלא המוסר ולא התורה המשקית-לאומית יכולים לערער על זאת. והערך הזה ניתן להיקבע בדיוק רב במשק החקלאי. במקום שבעל המשק עצמו מקבל בעד עבודתו הקשה והאחראית רק את הדרוש לקיומו בצמצום, אין הפועל העובד אצלו יכול לדרוש ממנו יותר, ובייחוד הפועל העברי, שבא לארץ לשאת בעול בניינה, מתוך הקרבת קרבנות. במושבת איכרים גדולה, שנוסדה עליידי היי"א, בבנימינה, במקום שהתקנה בישת-המזל, הגוזרת על עבודה שכירה, איננה קיימת, היה לנו הרושם, כי יש שם אצל המתיישבים יותר ביטחון בעתיד, וכי התפתחותה המשקית של המושבה היא יותר מהירה ורב צדדית וכנגד זה לא היה לנו הרושם כי הפועלים השכירים המרוכים שם לפי הערך – הנם מנוצלים באיזו צורה שהיא.

האנשים הצעירים האלה רואים את עצמם כאן, ובצדק גמור, כתלמידים אשר שכרם בחלקו הגדול מתבטא בהכשרה שהם מקבלים. וזוהי גם נקודת המבט היחידה העומרת בפני התורה והמוסר. בשום מקום אחר, אף לא במשק גדול המתנהל כראוי, לא היה האדם המחוסר הכשרה – לחקלאי, כמו במשק של האיכר.

התקנה האומללה הנהוגה ברוב המושבים שנוסדו עליידי ההסתדרות הציונית, שוללת מהם את האפשרות החשובה הזאת. כאן צריך היה להפוך את הקערה על פיה. אדרבא, צריך היה לחייב את המתיישבים עליידי חוזה, ללמד פועלים טירונים, צריך היה לפחות לבחור בכל מושב את החקלאים הטובים ביותר, ולתת להם את הרשות לכך, וגם להטיל עליהם את החובה הזאת, אפשר היה לתת לאנשים המוכתרים הללו תואר כבוד של

Meister ולשלם להם בעד השנה הראשונה, שכירוע מרובה הנזק שמביא בה המתלמד משוויה של העבודה שהוא עושה, סכום כסף כשכר לימוד מקופת ההסתדרות הציונית. דרך זו היא בלי ספק זולה ומועילה מדרך ההכשרה בקבוצה אשר בה הלכו עד עכשיו. לפי האמור לעיל ברור, שכל עוד אין לנו מספר גדול מאוד של חקלאים בעלי מקצוע, שיוכלו לשמש מורים לעולים, בתור נותני עבודה, נילאץ להסתפק בזה, שאת רוב העולים נכשיר רק בתור פועלים חקלאיים. חלק מהם, המחוננים בכשרונות מיוחדים, יגיעו למדרגת חקלאים הראויים לנהל משק עצמי. רובם לא יגיעו גם למדרגה ממוצעת זו. רק ילדיהם, אשר יגדלו במשק החקלאי ויאמנו את ידם לעבודה מתוך משחק, ואשר אחר-כך יהיו גם העוזרים הטובים ביותר לאיכרים, רק מהם יתפתח אחוז יותר גדול של חקלאים אמיתיים. ונוסף לזה, עם כל הכבוד המגיע למאמציהן המוצלחים של חנה מיזל ויתר הנשים אשר פעלו בנידון זה, הנה מספר הפועלות החקלאיות הנמצאות בארץ הוא הרבה פחות מכפי שיידרש. לכשיגיעו כל הפועלים החקלאיים שבארץ להתיישבות: כי גם זהו חוק, אשר כל התלהבות לא תוכל לבטלו – ואשר בהתעלמות ממנו צפונה סכנה רבה – כי שום משק חקלאי לא יתקיים בלי איכרה בעלת הכשרה.

ומהו המצב בעניין הכשרת פועלים חקלאיים בקבוצה? כאן יש להבדיל בין הקבוצה הקטנה והגדולה. בקבוצה הקטנה הריהי עוד בגדר האפשרות. פה ישנו עוד קשר משפחתי בין החברים, שאין מספרם גדול מדי. הם יודעים איש את רעהו מתוך עבודה מקצועית ממושכת, יכולים לסמוך איש על אחיו, יש להם אותם האידיאלים הלאומיים והסוציאליים והנם לכן בבחינת כיתה רתית, אשר כפי שמורה אותנו ההיסטוריה הכלכלית, היא יכולה להצליח עד נקודה ידועה, היינו: ראשית, כל עוד המפעל הנו פשוט עד כדי שאנשים, אשר לא הוכשרו לתפקיד של מנהלים יכולים להקיפו, ושנית, כל עוד ההכנסות לא עברו עדיין את הגבול המבטיח רמת חיים הגונה. יש להביט באמון ידוע על המשך התפתחותה של הצורה הזאת: אלה שנתרכזו כאן הנם הפועלים החקלאים המומחים ביותר שבארץ-ישראל, עד כמה שלא עזבו אלה את אידיאליהם הישנים והצילו את נפשם במושבים.

אחרת לגמרי יש להעריך את הקבוצות הגדולות. כל מה שראינו כאן מדכא במאור מאוד. אנו יודעים, כי כאן פועלות שגיאותיה של ההנהלה פעולה מכרעת. כמושבים כן גם הקואופרטיבים היצרניים הללו או יותר נכון – הקבוצות הקומוניסטיות, סובלים מזה, שלא ניתנו להם האמצעים להתיישבות בכת אחת או – מה שהיה עוד יותר טוב – שלא הושיבו אותם בתוך משק מוכן. מלבד זה, גם הסכומים שהוקצבו להם בתקציבים לא ניתנו להם כמועדם ובוזה נגרמו להם הוצאות מיותרות מכאיבות, שפגעו קשה לא רק במשק אלא גם במוסריותם של האנשים. הרע שבדבר הוא, שכל הפגעים הללו משמשים להם אמתלה להצדיק את אי-הצלחתם עד עתה. הדבר מונע אותם מלחפש את שורש הרעה, המעיקה עליהם במקום שהיא נמצאת באמת, ובמקום להישען על כוח עצמם הם מתרגלים להישען על ההסתדרות הציונית וזה עוד גרוע מאשר אילו נשענו על איזה נדיב כברון רוטשילד. כי ההסתדרות זהו דבר מה בלתי-אישי, אשר כיס כספיה נראה כמקור שאינו אוזל, ואשר הנה מלבד זה גוף, אשר אפשר להשפיע עליו באמצעים פוליטיים, עליידי העיתונות ונאומים סוערים באספות, ואשר באמת משפיעים עליה באופנים אלה.

דברינו אינם דעה מוקדמת, כי אם מתוך הכרה שקולה, ומבוססת על הניסיונות המבוקרים והמסודרים שנעשו עליידי כל עמי התרבות של התקופה החדשה במשך מאות שנים, והננו אומרים, כי הקבוצות הללו לא היו יכולות להגיע לידי הצלחה גם בתנאים החיצוניים הכי נאותים וגם מעולם לא יצליחו למעשה. הן סובלות משתי רעות חולות, שאינן ניתנות להירפא, ומוצא שתיהן בהלוך-המחשבה האירופי: אין להן מנהלה אחדותית, והן מאורגנות באופן קומוניסטי. כל אחת משתי הסיבות מספיקה בהחלט למנוע כל הצלחה; שתיהן ביחד עלולות להחריב כל ארגון מעין זה במשך זמן קצר מאוד, מייד לאחר שייפסק הכיסוי המתמיד של גרעונותיהם מתוך קופת הציבור.

ובקבוצות הגדולות לא רק שאין הנהלה מרוכזת, אלא אין בהן הנהלה בכלל. ואי-אפשר גם שתהא להן הנהלה, כי אף לאחד מחבריהן אין הכשרה של מנהל משק גדול, כפי שתואר לעיל. במקרה הכי טוב הם מעמידים כראש כל ענף את האדם הכי מוכשר מביניהם, אולם יש לפקפק, אם הכי טוב שישנו הוא טוב באמת. "בין העיוורים ייחשב בעל עין אחת למלך". ויש גם לפקפק, אם האיש המוכשר באמת יועמד בקיבוץ על מקומו: אורבת הסכנה תמיד, כי האדם המחונן בכשרונות להנהלה הפוליטית, בתור איש תעמולה, נואם ועסקן, היודע לנהל משא ומתן עם המוסדות, ואשר בוודאי עשה הרבה ליצירת הקיבוץ, מתוך הרגל לראות בו את האדם בעל המשקל, הוא הוא שייבחר גם בתור מנהל העבודה הטכנית, בעוד שאחר היה אולי יותר מתאים ממנו. והכוונות הסוציאליסטיות המוטעות מקלקלות את השורה עוד יותר. במקום אחד מטילים גם את העבודות לצדק מדומה רוצים למשוך את כל החברים לכל סוגי העבודות, ובאופן כזה גם התפקיד של מנהל המקצוע צריך להתמלא עליפי תור. במקום אחד מטילים גם את העבודות הבלתי-יחביבות על כל החברים לפי התור, כי בידי הקיבוץ הקומוניסטי אין האמצעי הפשוט לתת פיצוי בעד אי-הנעימות שבעבודה ידועה עליידי העלאת שכר או קיצור זמן העבודה. מצאתי את אחד המומחים למשתלות מהכי טובים שבארץ כשהוא עובד במטבח, ואת אחד הפועלים החקלאים הישנים – ברצעניה. אולם אם גם נעלים עין מכול הרברים המכבידים הללו, הנה העובדה במקומה עומדת, שאין הנהלה אחת קיימת, ואינה יכולה גם להיווצר. חסר כאן המנצח על המקלה והתוצאה ההכרחית היא – אי-ההתאמה בין הקולות. אין איש אשר ילכד את ענפי המשק הללו ואשר עינו תהא צופייה על הכול, אשר יסדר את חלוקת האנשים והאמצעים לפי העבודות וישגיח על הוצאת העבודה לפועל. ויחד עם זה הן המשקים הללו הנם כה מרובי-גוונים עד אשר גם המשקים הכי גדולים אשר באירופה אינם יכולים כמעט לשמש דוגמא להם. מזרע של תבואות שונות וגידול-יעידור, גידול בהמות ומחלבה, גידול עופות ודבורים, גפנים ומטעים, ונוסף לזה, בכל מקום שהדבר אפשרי, גם מפעלי תעשייה, המכוונים לא רק להספקת צורכי המשק בלבד, אלא גם בשביל השוק החופשי: מפעלים מורכבים כאלה מסורים בידי פועל חקלאי פשוט, או בידי חבר פועלים כאלה. בתנאים כאלה, אין זה מן הנמנע בשום פנים ואופן – ולא יועילו כאן נימוקים תיאורטיים וכל תקווה פסיכולוגית לשינוי הלוך הרוח, במלים אחרות – לא תועיל כל אמונה בנסים: ההכנסה הנקייה מוכרחה להישפך החוצה דרך אלף חורים.

לזה נוספת עוד החלוקה הקומוניסטית של ההכנסה. בכל המקרים הידועים עד היום

בתולדות המשק, בלי כל יוצא מן הכלל, ולבסוף גם בניסיון הגרול שנעשה ברוסיה

הסובייטית, הביאה החלוקה הקומוניסטית הזאת לידי ירידה עצומה של פרויון העבודה. במקום שגמול העבודה אינו תלוי בפעולתו של העובד, במלים אחרות, במקום שחסרים גם השוט של המשמעת המוטלת מבחוץ וגם המגד המתוק שבהכנסה יותר גבוהה והכבוד המיוחד הכרוך בזה, הרי שבמקום כזה תלוי המפעל באידיאליותם של חבריו. אולם כפי שהורה הניסיון, מספיקה אידיאליות כזאת אך ורק לכיבוש המעצורים בהסתערות, מתוך התאמצות עצומה ושמתת הקרבן, כמי שמקריב את עצמו לשם ייבוש ביצה; אולם לעולם אין היא מספיקה בשביל יום העבודה הרגיל והאפור. ההכנסה יורדת כרגיל עד ל-30 אחוז מן השיעור הנורמלי, וזה אינו מספיק אפילו כדי צורכי המחיה המצומצמים ביותר. כשאמרתי את דברי אלה לאחד הפועלים המנהלים ענני כמנצח, שקבוצתו תוכיח לי, שהיא תגיע עד 180 אחוז. הערתי, כי כל הקבוצות הקומוניסטיות ניגשו בביטחון לא פחות משלו לעבודתן, לא עשתה עליו ממש באותה מידה כל רושם, כשם שהבטחתו לא עשתה רושם עלי.

מראה העיניים אישר את חששותינו הכי קשים, ואף עבר עליהם. אם הקבוצות הצעירות הללו עוד טרם הגיעו לידי יכולת של קיום עצמי, הרי זה מובן מאליו בתנאים הגרועים המתוארים לעיל, אשר להם אחראית הנהלה, אם גם אין לומר, כי היא אשמה בהם, מכיוון שהתנאים היו למעלה מכוח התנגדותה, וגם המנהלים עצמם מנוגעים הם באותו הלוך-מחשבה אירופי. לרווחים לא קיוונו ולא בזה מתבטאים חששותינו, אולם כבר מראם החיצוני של היישובים האלה מעיד כי הם חולים בשורשם. הבניינים, מחוץ לאלה שנבנו זה מקרוב, נמצאים במצב של עוובה נוראה, רפת אחת אשר בקיר האורך שלה היו בקיעים וחורים בקומת איש, כאילו נחרב הקיר בפצצות. נאמצעו של שדה חרוש מצאנו שיירים בלתי-חרושים שהעלו כל צמח בגודל איש, אשר התפשט גם על החרוש. מצאנו שדות אחרים שנחרשו בזוויות כה קהות, עד שנשארו בהם משולשים, משום שהתלמים לא הקבילו זה לזה. מצאנו כמה בתי קברות ממש של מכונות, שבהן מכונות יקרות ערך העלו חלודה, או משום שנקנו בחיפזון או שמתוך חוסר מומחיות קלקלו אותן ללא אפשרות של שימוש. דורשים פשוט מהמוסד המרכזי אמצעים לקניית מכונה חדשה, ונותנים לרכוש יקר הערך ללכת לטמיון.

תופעות כאלו הנן בלי ספק סימנים למשק ההולך ומתנוון. חוסר הנהלה מומחית מרוכזת מתגלה כאן בצורה הכי איומה. זהו עוון שאין לו כפרה. דברים כאלה לא צריך שיקרו, אם ישנה אהבה לעניין, ואי-אפשר שיקרו, אילו רוב הפועלים לפחות הכשיר את עצמו לעבודה חקלאית.

דוגמה אחת לתוצאות המחריבות הבאות מתוך חוסר מומחיות. במשק אחד הוברר לנו, כי פרות החלב מקבלות כאן מנות של מספוא מרוכז הגדולות פי שניים מן הניתנות לפרות בעולם כולו, כשרוצים להוציא מהן את תנובת החלב המכסימלית. (דרך אגב, תנובת החלב המושגת במשקים אלה, אם כי היא גדולה בהרבה משל הפרות הערביות, הרי עורגה רחוקה מלהגיע אף לאותה תנובה הנחשבת ברפת אירופית כמינימום ההכרחי לרנטביליות). כאשר העירונו על הדבר, הסתייעו כמה שכתוב במאמר מקצועי אחד בעברית, שכפי הנראה לא הובן כראוי. הנידון כאן הוא דווקא האלף בית של החקלאי, אשר כל מתחיל לומר זאת במשך השבוע הראשון; נצא ונחשוב כמה עולה הדבר. אם נאמר, מאה פרות מקבלות כל אחת ליום 2 קילוגרם חיטה או שעורה יותר

מכפי הדרוש, וזה מצטרף ל-70 טון לשנה – במחיר של 200 מארק הטון, הרי זה בזבוז של 15 אלף מרק לשנה. ברומה לזה, גם בהמות העבודה מקבלות מספוא יתר מכפי שדרוש להן. ואלה הם דברים שניתנו לציון אגב בחינה מרפרפת, אשר רק היא היתה אפשרית לנו. אילו ניתנה האפשרות לבחון ולבקר משק כזה במשך שבועות וחודשים בעבודתו, יום יום, ודאי שהיו נמצאים ליקויים רבים, אשר כל אחד ואחת אינו בעל משקל רב, אבל בסכומם הכולל ודאי שהיו מצטרפים לחשבון עוד גדול מזה.

העצות הניתנות מוזמן לזמן מטעם המוסד המרכזי, אשר כפי שהננו חושבים, הם בדרך כלל מומחים טובים, ואשר ככל שאר הפקידים הריהם מסורים לעבודתם עד לקנאות – עלולות רק לפעמים למנוע כאן בעד משגה קשה. אולם שום דבר, מלבד עינו הצופייה של המנהל המומחה והאחראי, הנמצא תמיד במקום, יכול לסתום כל חור נפתח בטרם נזלו ממנו אלפים.

הרע שבדבר הוא, שאין כלל איש אחראי. מנהל אחד כי ישגה שגיאות גסות יותר מדי, ובא אחר במקומו, אשר כרגיל אינו יודע יותר מן הראשון, אלא שהוא הנו בכחינת "מטאטא חדש" והוא מנסה להעמיד את כל המשק על יסודות חדשים ועליידי כך, לפי תכונותיה המיוחדות של החקלאות, הוא גורם להפסדים עוד יותר גדולים. אין לומדים מן השגיאות שנעשו! גם המנהל המוכשר ביותר עלול לשגות פעם קשה בתנאים החדשים עבורו, אולם הוא ילמד מזה ויזהר בעתיד משגיאה זו; אך בתנאים אלה של חוסר הקביעות בהנהלה וחילופים מחיריים שבין הפועלים הרי שגם את הדבר החשוב הזה אי-אפשר להשיג. יחד עם זה בזים, דווקא בעניינים מכריעים, להשתמש בניסיונות בדוקים של העבר. כל קבוצה, אפילו כל שכבת-פועלים חדשה שבקבוצה מתחילה מחדש באכספרימנטים, אשר במקרה הטוב הצלחתם עלולה להתגלות רק כעבור זמן רב, אולם לרוב הם נרונים לכישלון מלכתחילה.

דברים אלה אסור שיימשכו:

לשם הגנה על הקבוצה הגדולה, אשר בעצם אין איש מכחיש יותר את אי-הצלחתה אבל האופטימיסטים המאמינים ביותר מעזים לקוות להצלחתה בעתיד, משתמשים כרגיל בשני ארגומנטים. הראשון הוא, כי היא מכשירה לפחות פועלים חקלאיים והשני – כי היא היחידה המתאימה ל"פסיכולוגיה היהודית".

אשר לארגומנט הראשון, הנה אין לכחד, כי באמת חברים מעטים של הקבוצה והם אלה שקיבלו את ראשית ההכשרה באירופה בתור פועלים חקלאיים, או בתור חקלאים בעלי השכלה אקדמית, הגיעו כאן למדרגת פועל חקלאי, מומחה, פה ושם – גם למדרגה של איכר, ויוכלו להגיע למדרגות אלו גם בעתיד. אולם הדברים צריכים להיאמר בכל התוקף, כי שיטה זו של הכשרה מצליחה אך במקרים מעטים מאוד, וביחס לתוצאות הרי שהיא דורשת יותר מדי כסף וזמן: שני דברים אשר באמת אינם נמצאים בשפע בתנועתנו. אין איש מפקפק, כי בהצלחתה של ההתיישבות החקלאית תלוי גורל הציונות: הארץ לא תולאם אלא במחרשתו וביזעתו של עובד האדמה היהודי; אחרת לא ייווצר, למשל, גם הבסיס למלווה גדול, אשר בלעדיו עבודתנו נדונה, אם לא לשיתוק גמור, הרי לטמפו כזה, אשר לגבי מטרותנו הוא כמעט בבחינת שיתוק. ההכשרה של חקלאינו מוכרחה להיעשות בשיטות משוכללות, מהירות וזולות יותר. אחרת – רשאים אנו להכריז במנוחה מעתה על פשיטת הרגל שלנו. על אחת השיטות להכשרת

החקלאים דובר כבר לעיל: הכשרת הפועלים המתלמדים במשקי העובדים שבמושבים; בתור שיטות אחרות יש לקבל את הבררה הזהירה של העולים; מתן זכות קדימה לצעירים אשר הכשירו את עצמם לחקלאות באירופה במשך כמה שנים במשקי איכרים טובים. הקמת חוות לימוד לשמן או משקים מעורבים, אשר אגב־אורחא יוכשרו בהם גם מתלמדים; שיטת משק, אשר בה נקבע השכר לפי עבודתו של הפועל אשר עליה ידובר לחור.

ואשר לארגומנט השני בדבר ה"פסיכולוגיה היהודית" עליה יאמר, כי הוא פרודוקט מלאכותי. גם ביסודו של זה אותו הלוך־הרוח המסוכן שהובא לכאן מאירופה, המתבטא מצד אחד בדרישותיהם של הפועלים העולים ומאיך גיטא – בוותרנות המסוכנת של מוסדות ההנהלה שלנו כלפי הדרישות הללו. חלק ממנהלי המוסדות עצמם מוצאם מתוך תנועת הפועלים, גם הם הביאו אתם מן החוץ את הלוך מחשבתם. למרות הניסיונות הכאובים אין הם יכולים להשתחרר לגמרי מהלוך־מחשבה זה, ואם ייראו כא־יותרנים, צפויה להם הסכנה להפסיד את מקומם, וזה פועל עליהם גם שלא מתוך הכרה. כאן פועלת כל ה"סטימנטליות" של הציבור היהודי, אותה פסוידו־סוציאליזם או סוציאליזם־הרגש אשר יסודה ברחמנות־יררכית על הפועלים, שאינה מבררת לעצמה כי דווקא רחמנות זו היא המוכרחה להביא את הפועל לידי המצוקה הקשה. כשהגיד לי אחד החברים הישנים, כי הפועלים "אוכלים עשב", ובלבד להפחית בהוצאות, עניתי לו, שאיני רואה בזה שום דבר הראוי להערצה. יואילו נא לנהל את המשק כך, שיוכלו לאכול יום יום צלי, במקום לערער את עצמם ואת משקם על־ידי הזנה בלתי־מספקת, המביאה לידי תוצרת ירודה וריבוי הוצאות מחלה.

למנהיגי התנועה הציונית גלוי וידוע, כי גם אנכי אינני רק ירדים של פועלים, אלא סוציאליסט גמור ללא כל פקפוקים. אולם הדרישות אשר פועלי ארץ־ישראל מציגים הנן פסוידו־סוציאליסטיות, הנן תערובת עכורה של "קומוניזם אוטופי" (תועבת מארפס) ואנרכיזם המשוח בצבע קרופוטקיני או בקוניני. הוא שואף למטרה בלתי אפשרית בדרכים בלתי־אפשריות.

פועל וותיק, ידיר משנת 1910, גער בי: "אתה וה' דיק רוצים לשלול מאתנו את החופש". עניתי לו, כי אני הנני סוציאליסט ליברלי, אשר החופש יקר לו כמעט יותר מן השוויון הרציונלי, אולם אין לך דבר שיהא לי כה לזרא, כמלה זו – חופש – שמשמשים בה באופן כה מגונה לרע. בהוראתה הפילוסופית, אשר רק בה היא צריכה לשמש אידיאל, היא מעמידה את השאלה: חופש לשם מה, ועונה: לשם מצוות־החובה שכלב האדם, לשם הציווי המוחלט, שהנו הבסיס היחיד לחברה הנשענת על צדק ואהבה. אולם האנשים הללו מבינים את המלה הזאת באופן אחר. הם מציגים את השאלה: חופש ממה? ועונים על זה שכל שרירות לב אישית, אינדיבידואלית, צריכה להיות קדושה; פירוש הדבר הוא האנרכיה, זאת אומרת ההפך הגמור בריוק מחברה הנשענת על צדק ואהבה. אנשים נהדרים אלה, הששים לקראת כל קרבן, נכונים להקריב את הכול: את עכרם ועתידם, את בריאותם ואף את חייהם, חוץ מדבר אחד ויחיד, אשר דוקא הוא לברו העיקר: להסדר ולתיכונע מרצונם החופשי למטרה המשותפת. חופש הוא לפי ההגדרה המפורסמת, אשר יכנע האיש מרצונו החופשי ליחסי חברה.

אין זאת אלא סנטימנטליות גרידא, להעניק לחלוצים הנהדרים האלה בתור פרס בעד

עבודתם המפרכת – ושום איש לא יכיר בזה ביתר שמחה ממני – את הזכות לרדוף אחרי אוטופיות על חשבון אחרים, להפסדו הקשה ואולי גם לכיליונו החרוץ של עניין הכללי; אוטופיות אשר מלכתחילה ידוע, בביטחון מוחלט, שלעולם לא תתגשמה. כל עם יש לו הזכות לדרוש מאת פרטיו הקרבה לשם שמירת קיומו או לשם התחדשותו. שכרם צריך להתבטא, חוץ מכרגש של מילוי חובה גם בכבוד אשר העם רוחש להם. מי שמעמיד דרישות העוברות את הגבול הזה, העוברות על האפשרות להמשיך בפעולה באותה הרוח לשם אותו הדבר הגדול, הרי שהוא דורש שכר שאינו מגיע לו. כאן יכולה להציל רק היד הקשה.

והנה מתרחש עוד דבר־מה מיוחד במינו. מכיון שהחלוצים הראשונים הוכרחו לפעול בתנאים איומים ומתוך קרבנות עצומים, עוטר עד היום את ראשו של כל חלוץ גם כיום מין זוהר של קדושה, כאילו כל אחד מהם הוא טרומפלדור או קרבן של ביצת קדחת. אולם כיום התנאים הם אחרים לגמרי. הצעיר או הצעירה מקבלים בנמלי הכניסה מזון ומעון בעין יפה, הם נוסעים אחרי־כך באוטו אל הקבוצה שלהם, עובדים קשה, מה שאין להכחיש, אולם בלי כל משמעת, אשר רק היא עושה בעצם את העבודה לקרבן הכרחי, וחיים בדרך כלל חיים אידיאליים של קבוצת נוער. יוצרים בחיק הטבע היפה, בארץ נפלאה, רואים את עצמם נישאים בפי הציבור כ"גיבורים" ובמעמד המכריע בארץ, שאינו נתון לשום כבלים, וכמעט שגם לא ביחסיו המיניים. כשיש לחכות לילדים, או מסתדרים הנישואים כדת. הילד נמסר לידי הקיבוץ ומתחנך כנצר של לורד אנגלי. וברוב המקרים הרי הם אנשים צעירים, שלולא ההתיישבות הציונית היו מוכרחים להיות נמקים כל ימי חייהם כפרוליטרים מקופחים באיט־אנר של לונדון או ניו־יורק, בתי חרושת של שיטת "הזיעה", ובוודאי היו מתחילים חיי משפחה בגיל הרבה יותר מאוחר, וילדיהם או שהיו מתים או גדלים כצמחי־אספלט עלובים. מה שניתן להם כאן הרי זה כגן־עדן לנפש היהודית: רומנטיקה, פרסטיז'ה, חיי כפר חופשיים באקלים הכי יפה, חופש מכל התחייבויות, מזון טרי יום יום לדמיון הנעורים ההולך בגדולות; תנאים מיניים בריאים, חוסר כל אחריות, העבודה העליזה אשר הם עושים תמורת כל זה, גמול מועט מאוד. כאחת הקבוצות הללו לא יכולתי להשתחרר בשום אופן מן הרגש שהנני נמצא במחנה של צופים.

אי־אפשר יהיה להפוך את הקבוצות הקיימות ולשנותן מבחוץ, למען תהיינה בנות־קיימא. צריך יהיה לתת להן את הסכומים שהובטחו להן ואחרי־כך להסגירן בידי גורלן. הן כולן תיהרסנה, אם לא תצבנה את עצמן על בסיס אחר – מבפנים ומתוך החלטה, אולם הדבר הזה יבוא רק אז, כשייווצרו דוגמאות בארץ, אשר מתוכן תוכלנה קבוצות אלו לראות, כי אפשר להביא משק לידי מצב של חי הנושא את עצמו מבלי שייפגעו במשהו הסוציאליזם האמתי והחופש הנכון; אדרבא, במשק כזה יתגשמו שניהם.

הערה

1. המושבות הגרמניות בית לחם וואלדהיים שבין חיפה ונצרת, נוסדו כידוע, גם הן זמן רב לפני המלחמה.

ראשית התעניינותי בכלכלה מדינית חלה בהיותי בן שלושים. כרופא שקיבל השכלה טובה חונכתי בקפדנות יתרה על ברכי מדעי הטבע, הדורשים, בניגוד לרוב מדעי הרוח, הגדרות מדויקות והוכחות חותכות לכל הנחה. מצויד בכלים אלה נכנסתי להיכל מדעי הכלכלה ובכל חום נעורי התמסרתי לענף מדעי זה.

ברצוני היה לחקור בעיה קטנה אחת שעניינה אותי במיוחד והנה אירע לי מה שאירע לשאול: הלך לבקש את אתונותי אביו ומצא את המלוכה. עם נעיצת־את ראשונה בקרקע־המדע החדש בשבילי, נחשפו לפני גירי זהב עשירים ביותר וכל חיי עשירי העמל נמסרו לניצול האוצרות האלה עד שהעליתם לאור עולם.

גדולה מזו: מלבד פתרון לבעיה המיוחדת שבה התחלתי את חקירותי, מצאתי פתרון גם להרבה שאלות אחרות שנודמנו לי בדרך. קודם־כול, מצאתי אישור לאמיתות השיטה הקלאסית, שיטה שבתקופה היא התנהלה נגדה מלחמה חריפה מצד מתנגדיה. ואשר דווקא בנקודה זו חגגה את ניצחונה. שנית, ביססתי את התיאוריה המוצקה הראשונה על המשברים המשקיים – ואחרון בסדר עולה – הגעתי לידי "הוכחה בלתי־מופרכת, כי גם את הסוציולוגיה אפשר לחקור באופן מתימטי". אגב אורחה הצלחתי לשפוך אור על תקופה היסטורית בת 400 שנה ויותר שהיתה עד כה לוטה בערפל.

הבעיה המיוחדת ששימשה נקודת־מוצא לעבודתי היא זו:

עלידי הרצקה התקרבותי בראשונה למדעי הכלכלה. באוטופיה שלו אדמה חופשית עוברת כחוט השני ההנחה, כי כל האיגודים היצרניים נידונים לכיליון וסופם לעבור מן העולם. אצלי היו רעיונות משלי על תפקיד הקבוצה החקלאית היצרנית העוברת בהתגברותנו על הקפיטליזם – וניגשתי לבחינת הנחותיו של הרצקה. קראתי ושנית כמה עבודות ישנות וחדשות על הקואופרציה. העליתי, כי לפי השיטה המקובלת מתחלקת הקואופרציה העירונית (בה התחלתי את חקירותי ראשונה) לשתי התאגדויות עיקריות: לדיסטריבוציה להפצה ולייצור.

מתוך שבעת הסוגים שמנו או חכמים בקואופרציה שייכים שישה לקבוצה הראשונה: ארבעת הסוגים של "איגודי בעלי המלאכה" מיסודו של שולצה־דיליטש ואלה הם: לאשראי, לגלם, למלאכה ולהחסנה, אחר כך אגודות הצרכנים והקואופרציה לבניין. לקבוצה השנייה שייכת רק האגודה היצרנית בלבד.

היה ברור למדי, כי המיון הזה אינו נכון בהחלט: במבט ראשון אפשר להיווכח, כי תולדות חייו וסבלו של האיגוד להחסנה דומים לאלה של אגודת היצרנים. שני איגודים אלה גם יחד נחשלים מאוד בהתפתחותם ורק לעתים רחוקות מאוד הם מצליחים מבחינה עסקית. ברוב המקרים אינם יכולים להחזיק מעמד ונופלים. אולם אם הם פעם משגשים

כעסק פראי, הריהם אבודים בשביל המשק השיתופי, כיוון שהם לובשים במקרה זה צורות קפיטליסטיות־יצרניות.

שני הסוגים האלה סרים ל"חוק העליון של הטורנספורמציה", שנתגלה אז על ידי הם מסתגרים בפני חברים חדשים, בקבעם סכום גבוה של דמי כניסה או שהם קובעים "נומרוס קלאוזוס". ערך הון החברים עולה בהרבה על הסכומים שהושקעו תחילה, והנהלה מפסידה אט־אט את אופיה הדמוקרטית והופכת להיות מנהלה אריסטוקרטית או גם דיקטטורית.

שונה הוא המצב ביתר חמשת סוגי הקואופרציה שהזכרנו לעיל. אלה שומרים תמיד על ה"דלת הפתוחה" וקבלת חברים חדשים באחת האגודות האלה נעשית בלי הגבלות מיוחדות; דמי־החבר אינם עלולים לקפוץ למעלה ראש כמו באגודות היצרניות והנהלתן שומרת תמיד על אופייה הדמוקרטי ונבחרת באספה כללית של כל החברים. מצב עניינים זה דורש מאתנו הסבר; בלשון המדע המדויק – עלינו למצוא את החוק שלו.

ראשית כול, עלינו לבטל את המיון שהיה מקובל בקואופרציה ולקבוע חלוקה אחרת: קבוצה אחת בת שני סוגים וקבוצה שנייה בת 5 סוגי קואופרציה. את שתי הקבוצות האלה מוכרחים אנו להבדיל זו מזו הפרדה גמורה ומדוקדקת. לא יקשה עלינו לעשות זאת, כי עם העפת מבט ראשון, נראה, כי הקבוצה הראשונה, בת שני הסוגים, עוסקת בהבאת סחורות אל השוק לשם מכירתן. – סחורות אלו או שהיא מייצרת אותן או שהיא מאחסנת אותן – בעוד שהקבוצה השנייה, בת 5 הסוגים, לוקחת סחורות בשוק, כדי לחלק אותן בחוג פנימי: מצרכים, אשראי, גלם, שימוש במזונות, מגרשי בניין וחומרי בניין. בקיצור: המדובר הוא על אגודות של מוכרים ועל אגודות של קונים.

אגב מיון זה מתברר בינתיים, כי עקרון המיון שהיה מקובל עד עכשיו אינו מתאים למציאות: את המושג "דיסטריבוציה" פירשו חלוקה, מסירה ליד, אולם פעולה זו שייכת בלי כל ספק ליצרנות, והיא מהווה, בעצם, את הפעולה האחרונה והמסיימת של הייצור. הקצב איננו יצרן רק בזמן שהוא חותך את הבשר בשביל הקונה, אלא גם בזמן שהוא עוטף את הבשר בנייר ומגיש אותו לקונה – אומרת חוקרת־הכלכלה אשת הרוח ביאטריסה פוטרוב. הקואופרציה להחסנה היא איגוד יצרנים ממש כמו הקואופרציה היצרנית עצמה, כיוון שהמושג "ייצור" אין תוכנו אלא "הבאה לשוק" ואין לגרום אותו רק מבחינה טכנית פשוטה.

מתפקידי היה, איפוא, לבאר את הניגודים האלה על פי השיטה הקלאסית. קנייה ומכירה – הם שני השלבים הנורמליים של כל פעילות משקית על מדרגה גבוהה יותר: כמה מסתברת העובדה, שיחסי אנשים כקונים, שונים לגמרי מיחסיהם כמוכרים? לשאלה זו יש תקדים בדברי ימיה של הקואופרציה: הייתכן שאותם "חלוצי רוצ'דיל" המהוללים שנתפרסמו ב"רוח השיתופי", לרגל פעילותם הקואופרטיבית ביסוד אגודת הצרכנים הראשונה בעולם, מוקעים בפי בני דורם ככוגדים ברעיון הנשגב בגלל הסטייה של מפעליהם היצרניים לצד הקפיטליזם? כאן נתגלתה בפעם הראשונה העובדה שאין האדם עושה כפי שהוא רוצה, אלא כפי שהוא אנוס לעשות. ההתחקות אחרי ההופעה הזאת מביאה אותנו להכרת החוקים הסוציו־פסיכולוגיים החשובים ביותר.

עוד בתיאוריות הישנות תפס, כמובן, הניגוד מקום חשוב, אלא שהתיאוריות הללו הצטמצמו בחקירת היחס שבין הקונה היחיד לבין המוכר היחיד, ובין כלל הקונים לכלל המוכרים באותו סוג סחורה. הבעיה שעמדה לפני היתה אחרת לגמרי: מהו היחס של הקונה היחיד לכלל המוכרים באותו סוג סחורה?

עקבתי אחרי הבעיה החדשה הזאת. לא כאן המקום להיכנס לפרטי הפתרון המסועף והקשה. מספיק להדגיש שבחברה הקפיטליסטית יש הבדל רב בין ההתחרות שבין המוכרים ובין הקונים. שם "התחרות (מלחמת יריבים) עויינת" וכאן "התחרות שלום". בין אלה שוררת סולידריות הדדית ובין ההם – ההפך מזה. ולכן יש כאן קואופרטיבים "הרמוניים" (של עמיתים) ושם קואופרטיבים עויינים (של יריבים). ההבדל החשוב ביותר ביניהם הוא ב"סכום הכללי". הקונה מעוניין במחירים של כל הסחורות שהוא זקוק להן, במחיר של כל סחורה לחוד אין הוא מתעניין ביותר – יוצאות מן הכלל הן שנות רזון ורעב, ואז מופיעים גם במחנה הקונים הסימנים המובהקים של התחרות עויינת, בעוד שהמוכר מעוניין רק במחירי סוג אחד של סחורה. הוא תלוי כולו במחיר הסחורה האחת. מכאן – המרירות של ההתחרות הזאת המגיעה לעתים למלחמת סכינים ממש. הקונים כולם מעוניינים באותה המידה במחירי הסחורות השונות: בשעת האמרת המחירים מצמצמים את הביקוש, וכתוצאה מכך מוכרח המחיר שוב לשקוע. לא כן נוהג כאן המוכר הקפיטליסטי, בניגוד גמור למה שרצוי ליתר המוכרים, הוא מרחיב עוד יותר את הייצור (במקרה שאין עדיין איחוד הקפיטלים) ויחד עם זה, כמובן, גם את ההיצע, באשר הוא מוכרח לנסות להחזיק את רווחיו בגובה הרצוי על-ידי הגברת המכירה. הקפיטליזם נותן לו יכולת טכנית לכך, משום ש"פועלים חופשיים" מצויים בשוק די והותר והוא מעביר אותם בכדי לנצל עד גבול האפשרות את ההספק. כאן מתגלה סוד המשברים המשקיים, שהיה כמוס עד עכשיו. כל אנשי ההלכה סברו, כי גם המוכרים נכנעים לתנאי השוק; הם מרחיבים את הייצור עם עליית הרווחים ומצמצמים את הייצור עם ירידתם. אולם למעשה לא כן הדבר: כאן הוכח, כי המוכרים מרחיבים את המכירה בכל מצב שהוא ומייצרים עודף גדול של סחורות.

ועוד זאת: כבר אז העליתי בחקירותי, כי "פועלים חופשיים" ישנם במידה מספיקה רק כשהקרע סגורה בפני ההמונים בשל קיום האחוזות הגדולות. הפרולטריון הכפרי אנוס לעזוב את הכפר וללכת העירה. במקומות שאין רזרבה של פועלים מוכרח בעל המפעל – עם ירידת המחירים – לצמצם את הייצור, כיוון שבמקרים אלה נשלל ממנו עודף הערך והכנסתו באה אליו רק כתגמול בעד עבודתו כמומחה בהנהלת העסק, ועלי היה למצוא אסמכתא לדברי אלה גם מתוך דברי הימים.

אולם כל זאת העליתי בחקירי את האיגודים העירוניים. אולם כשניגשתי לחקירת המצב בקואופרציה החקלאית, נוכחתי בתופעה מופלאה: כל האיגודים החקלאיים לא רק של הקונים, כי אם גם של המוכרים הם איגודים "הרמוניים". ידוע לנו אמנם מספר מועט של קואופרטיבים חקלאיים יצרניים ממש, אולם בכלם אנו רואים "התחרות שלום" ולא "התחרות עויינת". המצב הזה באיגודים החקלאיים בניגוד לזה הקיים באיגודים התעשייתיים, אפשר לבאר באופן פשוט מאוד: הניתוח הוכיח, כי היחסים ההדדיים של החקלאים ובייחוד של האיכרים הזעירים (פחות מהם בעלי האחוזות ואלה

העוסקים במשק חדיגוני) דומים בכל המצבים – גם כשהם מוכרים – לאלה של הקונים העירוניים. גם האיכר מעוניין בהרבה מחירים שונים, ז.א., במחירי כל אותם סוגי התוצרת המיוצרים במשקו; במחירה של כל תוצרת לחודש הוא מעוניין פחות. גם האיכר יכול, דוגמת הקונה העירוני, להשתמש בתחליפים, לצמצם את פעילותו, כלומר, הוא יכול בזמן של ירידת המחירים, להפחית במכירת התוצרת ולהשתמש בה עצמו ממש, כמו שהקונה העירוני קונה בזמן היוקר רק סחורות זולות יותר, כן גם מוכר האיכר בעונת הזול רק אותם סוגי התוצרת שמחיריהם לא ירדו וגם עלו. וראשית כול: האיכר מעוניין ברווח כללי קטן, כיון שמשקו ושדהו וכן כוחות העבודה שלו ושל משפחתו מצומצמים, והם, כמובן, מצמצמים מתוך הכרח גם את ההכנסה מפרי עבודתו. ההקבלה מתאימה כאן בתכלית השלימות, ועל-ידי כך נפתרה, איפוא, גם הבעיה הזאת באופן משביע רצון. כל הדברים האלה נקבעו כבר מזמן וגם ראו אור בדפוס. אלא שבהמשך חקירותי נתקלתי באיגודים השיתופיים ההיסטוריים; גם שם היו ניגודים משונים ואיש לא היה יכול להסביר אותם באופן משביע רצון.

החוק שנקבע על-ידי לעיל, שימש גם כאן מפתח בטוח לפתרון הבעיות האלה.

2

כל תולדות העולם פותחות בייסוד ממלכות כבירות, הנופלות ונחרבות תמיד בשל סיבה אחת. שבט לוחם בהנהגת מנהיג אדיר מכניע אחר-אחד את שכניו הקרובים והרחוקים ומאחד אותם למדינה גדולה אחת. הגבול לכיבושים האלה: הרים נישאים, מדבריות-שממה, או גם מדינות חזקות אחרות.

תחילה שולט המנהיג הזה שלטון יחיד בלי מצרים, אולם אחרי מותו פורצת מלחמה על השלטון בין יורשיו. במחלוקת זו מופיעה על הבמה כת אצילים חדשה שמוצאה משומרי ראש המלך ועושי דברו. (האצילים ממוצא המשפחות העתיקות של העם הושמדו כליל). האצילים החדשים האלה, שמוצאם תמיד מהמעמדות הנמוכים, משתלטים על כל הקרקע, המעובדת והבלתי-מעובדת, נוגשים את האיכרים החופשיים יותר ויותר, משעבדים אותם כליל ומוליכים את כל המדינה כולה לקראת אנרכיה גמורה. עם זה הולך ונחלש כוח ההגנה והכוח המשקי של המדינה, הנופלת טרף לשיני המדינות השכנות.

הגורל הטיפוסי הזה של המדינות, שאת דוגמתו ראינו בממלכות העתיקות העצומות של קדמת אסיה, בארץ שנער ובארץ מצרים, וכן בתולדות ממלכת רומא, ביוניץ, במדינות הערבים בשלושת חלקי התבל של העולם העתיק, ובזמן החדש באפריקה, ראינוהו גם בממלכת קרל הגדול, העצומה, שבתקופת פריחתה השתרעה על פני ספרד הצפונית, צרפת, ארצות השפלה, איטליה ועל החלק הגדול של גרמניה של זמננו. עוד בימי יורשו של הקיסר קרל, לודביג החסיד, החלו המלחמות בין יורשי העצר והחלה האנרכיה. את התהליך הזה תיארת במיוחד בחלק השני של ספרי "דברי ימי אירופה המשקיים והסוציאליים מתקופת נדידת העמים ועד ימינו". העמים סבלו באופן איום. מצד היבשה לחצו על גבולותיהם העמים הפראים של המזרח, הסלבים, ויותר מכולם

המאדיארים האיזמים: אלה חדרו ללב המדינה עד לפנים איטליה ועד לחוף האטלנטי של צרפת.

מצד הים לחצו עליהם באופן לא פחות קשה, הוויקינגים הסקנדינביים מהצפון, והשורדים הסרציניים מהדרום. עוד יותר סבלו העמים מהמלחמות והקרבות הפנימיים בין השליטים המקומיים בעלי הקרקעות. בקפיטולר של קרלמנס משנת 884 כתוב: "השוד הפך למוסד, כל אחד מקטון ועד גדול רוצה לחיות על חשבון השני". על תקופה הזאת אמר ברנטאנו: "המדינה אינה קיימת כלל יותר". סן דונגן כתב: "החל מהמאה התשיעית ועד אמצע המאה השתים עשרה נמצא כל הכוח הפוליטי בידי בני אדוני הקרקע המעטים השליטים על המונים משוללים כל דעה, רצון וחופש תנועה".

כל עשירי באוכלוסייה הומת, הערים נרדלו, משק העם נהרס, אולם העם יש בו כוח חיוני רב, הוא מהווה גוף בן-אלמוות, המסוגל בתוך המחלה לפתח בקרבו את נסיוב ההגנה, המביא מרפא לגוף. מחלת הסרטן הממארת של כל חברה הוא ההסגר על הקרקע על-ידי מעטים אלימים.

ודווקא תפיסת קרקע זו איברה כל חשיבות בתוך האנרכיה המשקית של המדינה. השליטים המקומיים שהפכו במשך הזמן לנסיכים, זקוקים היו להרבה מתיישבים חזקים כפועלים וכלוחמים, שיעמדו להם במלחמותיהם המרוכות עם שכניהם. אולם אז היה מספר האיכרים מועט, ולכן ירד ערכה של הקרקע. בכדי ליישב את הקרקע הזאת ובכדי למשוך את האוכלוסים מהשליטים השכנים, מציעים אדוני הקרקע לאיכרים את אדמתם בתנאים הנוחים ביותר, בדמי חכירה זולים. כך נוצרה התחרות בין אדוני הקרקעות, והאיכרים היו עולים במחיר. במשך זמן קצר קיבל האיכר לא רק את הקרקע, אלא גם את החופש ואת זכות השלטון העצמי. ההסגר על הקרקע הוסר, התנאי המוקדם לכל חופש ורווחה, – "אדמה חופשית" ניתנה לאנשים.

והנה עם התנאים החדשים שנוצרו, עלתה כפורחת הצורה הארגונית היחידה שהארם מסוגל ליצור במלחמתו עם שלטון האלימות: הקומונה.

כותב דברי הימים המפורסם, הצרפתי פלאך, מתאר את התהוות ה"קומונות" שקמו למאות בצרפת. מקומונות אלה התפתחו אחר-כך נקודות משען חזקות ויציבות. אלה היו איים ועירים שנוצרו מתוך האמונה הרליגיוזית, ואמונה זו שמרה על האיים הקטנים האלה בתוך הים הגועש לבל יציפום הגלים הזידונים. האיים האלה התרבו מהר, גדלו וצמחו יחד וכמה מהם התפתחו והפכו לערים גדולות. מי המכול הגועשים שקטו, האנושיות עומדת שוב הכן על רגליה. אנו מקדמים את פניה כדמדומי השחר הבוקע בשמי הזמן החדש. הערים והכפרים האלה שנוצרו זה מקרוב היו מלכתחילה – קומונות ובתוכן שרר העיקרון של "היחיד למען הכלל, והכלל למען היחיד".

כל הארגונים שקמו במשך הזמן היו כולם קומונות הרמוניות, כל זמן שהיו קיימים תנאי החופש והרווחה והאדמה החופשית. מבחינה זו היו לגרמניה תנאים ואפשרויות נוחים יותר מאשר למדינות אחרות.

באיטליה, במקום שההסגר על הקרקע היה קיים עוד מתקופת רומא העתיקה, לא האריכה הקומונה ימים, עד שגידול האוכלוסים הספיק ליישב את כל הקרקעות הפנויות: מסיבה זו התחיל כאן הקפיטליזם בהקדם, עוד בימי מסעי הצלב הראשונים. בצרפת, ספרד, בלגיה והולנד האריכה הקומונה ימים יותר, אולם יותר מהכול האריכה ימים

בגרמניה: הסיבה לכך היתה שלאיכר ולאומן הגרמני במוזרח היו שטחי קרקע רחבי ידיים פנויים שאפשר היה לעבדם, השטחים האלה הוחזרו מאת הכובשים הסלבים ונוספו להם גם שטחים עצומים בפולין, בוהמיה והונגריה עצמה, שנסיכיה ושליטיה נזקקו למתיישבים, בכדי להרבות על-ידי כך את מספר האוכלוסים בארצם.

כאן בגרמניה ארכה תקופת הפריחה במאה שנה יותר מאשר בצרפת ובארצות השפלה. ומסיבה זו איחר כאן הקפיטליזם לבוא במאה שנה בערך. "התקופה הקומונלית" נמשכה כאן כארבע מאות שנה, משנת האלף עד 1400. זאת היתה תקופה של גאות משקית וטכנית יחד עם רווחה לכול. גוסטאב שמולר הזהיר תמיד בהערכותיו, אומר על התקופה הזאת, כי היא עלתה אף על הפריחה והגאות של ארצות-הברית שבאמריקה. ניקח, איפוא, כנושא למאמרנו את איגוד האומנים. איגוד האומנים הגרמני היה קומונה מושלמת שהקיפה את כל העניינים הפוליטיים הדתיים והכלכליים של חברה.

אותנו מעניין כאן בייחוד הצד המשקי שלו. אנו קובעים שהאיגוד הזה מכל הבחינות הרמוני, למרות שהמדובר כאן הוא על אלמנטים עירוניים שהיו מאוגדים לא כצרכנים, אלא כיצרנים. כל הסימנים שנתנו בצורה ארגונית זו היו גם כאן. לא היה כל זכר להסגר: ונהפוך הוא, האיגוד שואף ומשיג תמיד את הזכות להכריח את כל האומנים במקצוע מסוים להיכנס לתוך האיגוד הזה.

דמי כניסה לא נתבעו ואין לדבר כלל על האמרת מחיר ההשתתפות. אחרון אחרון, הארגון הזה שמר תמיד על הנהלה הדימוקרטית שלו, שנבחרה על-ידי אספה כללית של כל החברים שווי הזכויות. היתה קיימת שם התחרות חופשית: מי שחשב את עצמו לבעל מקצוע טוב ביותר יכול היה בלי כל מניעה להיעשות לאומן.

השוליות שעדיין לא גמרו את השתלמותם במקצוע, כמו כן העובדים הרווקים חיו בחוג משפחתו של האומן יחד עם בני ביתו.

באותם מקצועות המלאכה שמטבעם היו זקוקים למספר יותר גדול של עובדים, היו אומנים ועוזריהם מהווים קו אופרציה יצרנית. הם היו עובדים "למחצית הפניג". כך היה בענף המכירות, בבניין כנסיות, אניות וכו'.

לא היו אז בנמצא לא פועלים "חופשיים", לא קפיטליזם, לא ניצול. וכל זה ירד פלאים בסוף המאה הארבע עשרה. איגוד האומנים נפל תחת "חוק הטרנספורמציה". האסכולה ההיסטורית רצתה לנמק את השינוי הזה בריבוי האוכלוסין וזהו הביאור היחיד שלה.

אין לדבר כלל על הנימוק הזה היות ובתקופה ההיא השתוללה באירופה "המגפה השחורה" שהחלה משנת 1350 ורוקנה כמעט את אירופה מאנשיה. הסיבה האמתית היא גם כאן כמו תמיד ההסגר הקרקעי שהתפשט או באירופה המזרחית.

בספרי קואופרטיבים להתיישבות משנת 1896 ציינתי כי קואופרציה של מוכרים היא הרמונית כל זמן, שאין הסגר על הקרקע, באותו הרגע שחל הסגר כזה היא הופכת לקואופרציה יריבה.

כשקבעתי את ההנחה הזאת, ואז הייתי רק מתחיל במקצוע הכלכלה המדינית, לא היה לי עדיין כל מושג על התפתחות הקואופרציה הגרמנית.

כשהתעמקתי בתולדות הכלכלה נוכחתי, כי איגוד האומנים היה בתחילתו הרמוני ורק אחר-כך הפך להיות יריב. כך מצאתי אישור להנחתי בדומה לסיביריה שהנחתו על

מציאות הכוכב נפטון נתאמתה בדיוק, כשברגע המשוער הופיע הכוכב במקום המשוער בשמים בדיוק נמרץ.

העליתי, כי החל מאמצע המאה הארבע עשרה, קלטו הארצות מזרחה מהאלבה עמוק לתוך רוסיה ולתוך זיבנברגן הרבה מאוד איכרים גרמנים. אולם האצילים לחצו יותר על ההגירה החופשית הזאת. הלחץ הזה בא בעקב "הקפיטליזם האגררי" שהופיע כאן לראשונה. גיאורג פרידריך קנאפ מציין אותו בצדק, "כמפעל קפיטליסטי ראשון של הזמן החדש". הקשר בין אלה הוא כדלהלן:

המלאכה החשובה ביותר בימים ההם היתה טוויית הצמר, שערכה גם מבחינה פוליטית היה דומה לזה של הנפט בימינו.

מרכז התעשייה הזאת היה בארצות השפלה, ומסיבה זו היוו אלה אז את השוק המרכזי ואת הבורסה הגדולה למשק העולמי כולו. כאן הצטופפו האוכלוסים במידה עצומה, הם נזקקו לכמויות שיפון וצמר גולמי עצומות. אחרי מגפת הדבר חדלה אנגליה להיות ספק השיפון, הואיל ועסק הצמר הכניס יותר, כך אנוס היה מסחר השיפון להתרחב יותר ולחדור לארצות המזרח. המחירים הגבוהים של שיפון עוררו את בעלי הקרקעות. הם נהפכו כדברי קנאפ "מאבירים לאבירים בעלי אחוזות".

עד כאן היו האבירים זקוקים למספר גדול של אנשים חזקים וקבועים: מעכשיו הם יכולים להרוויח יותר כסף אם יוכלו להרכות עד כמה שאפשר כמזרע שדות תבואה ולמעט עד כמה שאפשר את ההוצאות לכלכלת פועלים. הם מנשלים מאז הרבה מאיכריהם ועל הנשארם הם מטילים עבודות אנוס ומסים שונים. בו בזמן ממעטים את מזונותיהם עד מינימום.

בזה מתבארת גם התפתחות הקפיטליזם בערים. האיכרים המגורשים נודדים לערים ומציעים את עצמם לעבודה בשכר פעוט: כך הופיע צבא "הפועלים החופשיים". עם הופעתם חל שינוי באיגוד האומנים, שקיבל אז את האופי הידוע לנו של "רוח הקורפורציה" המגונה. הוא מסתגר יותר ויותר כלפי חוץ, תקופת השוליות (ומן לימוד המקצוע) מתארכת יותר, בו בזמן מוצאים רבים מתוך האיגוד "ככלתיישרים". בעיקר מוצאים כל בני הכפר, ואפילו במקצוע האריג שבראשיתו היה נחשב למקצוע כפרי. כן נקבעה תקופה מסוימת לעוזרים במקצוע, ורק אלה יכלו להתקבל, שידעו לבצע מלאכה למופת.

אחר-כך מוכרח היה העוזר לנרוד שנים אחדות, ונוסף לכך מוכרח היה עוד שנים אחדות לחכות עד שהורשה לו להיות אומן, לאחר שהיה מכין "תוצרת אומן" שעלתה ביוקר (למכור אותה אסרו עליו), ולשם גמר היה עליו להכין "סעודת אומנים" שהיתה עולה בדמים מרובים. מתוך חוג האומנים הוצאו בני העניים, שלא רצו לשאת בת אומן מכוערת או אלמנת אומן כמושה, באין כסף היתה זו הדרך היחידה להתקבל לקורפורציה, הואיל ולבניו ולחנתניו של האומן היתה הדרך לקורפורציה פתוחה בהחלט. בקיצור איגוד האומנים הפך להיות מונופול של חבריו, ולבסוף ניסו לסגור אותו כליל עליידי כך שהנהיגו "נומרוס קלאוזוס", במקומות שהשלטונות לא מיחו בידיהם. תנאי הכניסה נעשו כמו בכל קואופרציה יריבה קשים יותר. גם הקו האחרון המציין את הקואופרציה נעדר בה. האיגוד הפסיד את הנהלתו העצמית הדמוקרטית, ונהפך לדיקטטורה אוליגרכית של בעלים ויורשיהם. בגלל אלה שוקעת הטכניקה המהוללת,

והכוח הפוליטי של העיר. היא מוכרחה להיכנע לכוח הנסיכים והשליטים. בריתות הערים הכבירות מתפרקות, גם כאן פועלת "הטרנספורמציה" שמחניקה את הקומונות הגדולות האלה שהתפתחו בהדרגה משולשת: היחידים התאחדו באומנייה, האומניות התאחדו בעיר, והערים התאחדו בברית ערים. כל זה נהרס בבת אחת כשהקפיטליזם התעשייתי קם ושינה את יחסיו וענייניו של האדם. וכל זה מקורו, וזה נעלם גם מקרל מארכס מורי, במונופוליציה של הקרקע.

התנועה הקואופרטיבית המעשית צריכה להבין, כי את מטרתה הסופית היא תשיג רק אם תשים לב להישגים התיאורטיים. כל הפרקטיקה הקואופרטיבית הריהי בעצם רק מפעל בלתי-מושלם, כל זמן שקיים הסגר הקרקע. כאן מבצר האויב ועליו צריך להסתער צבא העשוקים אם ברצונם להגיע לניצחון הסופי. אינסטינקט בריא ונכון פעם בלבנות רוברט אוון וחלוצי רוצ'דיל הישרים כשהם הכריזו על ההתיישבות השיתופית כעל מטרתם הסופית. מי שעניינם לו לראות יראה, כי דווקא כאן בארץ, זוהי הדרך היחידה להצלחה.

יותר אין בכוחו של איש ההלכה לעשות, השאר הוא בידי אנשי המעשה, ועל אנשי ההלכה מוטל לנהלם בעצותיהם.

את חלקו. זו היתה ראשית חכמתה הסוציאלית של תורת ישראל – זוהי עתה המלה האחרונה של מדע הכלכלה המודרנית, המשוחרר מפקעת טעויותיו הקודמות. "הארץ לא תימכר לצמיתות, כי לי הארץ; כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כה 23). והתורה מוקיעה את האחוזות הגדולות הפרטיות כנגע האוכל בכל פה את יסודות החברה, ואכן, הוא הוא שהחריב את יהודה, כשם שהחריב את יוון, רומי וקרת חרשה. "הוי מגיעי בית בבית, שדה בשדה יקריבו עד אפס מקום והושבתם לברכס בקרב הארץ" (ישעיהו ה 8).

אכן, זהו דברו האחרון של המדע המודרני. בשעה ששירטטתי לפני 40 שנה ומעלה, בקונגרס הששי בבזל, את התכנית הקרקעית בשביל ארץ-ישראל, ריחפה לנגד עיני תמונתה של דמוקרטיה כואת, פוליטית וכלכלית כאחת. לקרן הקיימת אנו חייבים תודה על כך, שלמרות כל המכשולים והכישלונות אין ארץ-ישראל רחוקה לחלוטין מן המטרה הזאת. לא אהיה עוד בין החיים בשעה שהקרן הקיימת תשיג את מטרתה בשלימות, אולם בוטח אני בה שמפעלה יימשך ויוסיף להיות חדרור רוח קדמה וצדק חברתי, כאשר פיעמה את מנהיגיה במשך 40 השנה האחרונות.

לא השגנו את מטרתנו במלואה!*

התפקיד שנועד לקרן הקיימת לישראל לפני 40 שנה ומעלה, היה תפקיד כפול. בחזונונו אז ראינו את ארץ-ישראל לא בלבד כמרכז חדש לריכוזו ולביטחונו של עם ישראל, אלא ביקשנו להניח לה יסודות כאלה, אשר יפטרנה מלכתחילה מעונשן של הרעות החולות הכרוכות בחיי הכלכלה המודרניים. בשאיפתם זו לא ביקשו המייסדים לוותר על חופש היזמה הפרטית. לא ביקשנו להיחלץ מן הפח של מה שקרוי רכושנות כדי ליפול אל הפחת של השתפנות אשר, באותם ימים רחוקים, לא היתה אלא חזון של עתיד בלתי מציאותי.

מייסדי הקרן הקיימת לישראל ומנהיגיה השקיעו כוחות עצומים במאמציהם להביא את התכנית הענקית הזאת לכלל הגשמה. ואין די שבח בפינו להללם על כך. לא עלה בידם להגיע להגשמה מלאה של מטרתם זו. אך האשם אינו בהם או בעקרונותיהם. האחריות רובצת על שכמו של העם, שלא המציא את האמצעים הדרושים במידה מספקת.

רבים היום המצטערים וכואבים על שעמדו מנגד בשעה שהתנועה פסעה את פסיעותיה הראשונות. לו מצא הרצל את התמיכה שביקש למצוא, כי אז היה זה תפקיד לגמרי לא קשה לתת לבית הלאומי היהודי את היסודות המשוכללים, כאשר היה עם לבנו. אותה שעה היה זה בהחלט בגדר האפשרות לגאול מידי האפנדים ובאמצעים מועטים ביחס את החלק הגדול ביותר של הקרקעות. באותו הזמן היתה הארץ כולה כמעט רק "מדבר וביצות" – כדבריו של פייסל בשלהי המלחמה הקודמת, עת הצהיר שהעולם הערבי מוכן ומזומן לשתף פעולה עם היהודים בבניית הבית הלאומי היהודי. התפתחותו של האידיאל הציוני בנסיבות של מיעוט הבנה ומיעוט תמיכה היא עניין לרושמי רשומות ההיסטוריה. עוד הפעם אטם עמנו אוננו משמוע לקול חזונו. המייסדים והמנהיגים של הקרן הקיימת הוכרחו לקצץ בחזונום ולסגל עצמם למידות היכולת הנתונה.

יירשם לזכותם, שעשו כל מה שהיה מוטל בתחום יכולתם האנושית. אולם הם לא יכלו לגאול את רוב הקרקעות ואף לא יכלו להבטיח בעלות לאומית לכול הרכוש הקרקעי היהודי, על-מנת להחיש את הקמתה של דמוקרטיה משוכללת ולמפת בארץ-ישראל. כי דמוקרטיה משוכללת פירושה אינו רק זה, שהחברה נהנית מחופש העיתונות והדת ומהזכות לתת לעצמה מנהיגים ושופטים לפי בחירתה החופשית. דמוקרטיה כזו היא דמוקרטיה פוליטית בלבד. ואילו הדמוקרטיה האמתית חייבת ליצור בחברה שוויון האפשרויות בשביל כל אדם ואדם – כלומר: דמוקרטיה כלכלית. אך שוויון האפשרויות אינו מצוי אלא במקום שהקרקע חופשית וכל הרוצה לעבדה הזכות בידו לבוא ולגאול

* פורסם ב"קרבנו", הוצאת הקק"ל, כ"א, ג (יוני 1944). זוהי רשימה אחרונה מפרי עטו של פ. אופנהיימר (נפטר בקליפורניה, א' בתשרי תש"ד). בקונגרס הציוני השישי (באזל 1903) כאשר הוכרו על הקמת הקרן הקיימת לישראל ראה בכך אופנהיימר צעד מכריע לקראת הגשמת רעיונו בדבר שחרור האדמה מהמונופולין של הקניין הפרטי.